

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

М. ҲАКИМОВА

**«КАСБИЙ ПЕДАГОГИКА»
(Ўқув қўлланма)**

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус, касб-хунар
таълими ўқув методик бирлашмалар фаолиятини
Мувофиқлаштирувчи Кенгаш томонидан “Касбий
таълим(Иқтисодиёт)” таълим йўналиши талабалари учун ўқув
қўлланма сифатида тавсия этилган**

ТОШКЕНТ – 2007

Масъул муҳаррир доц. Ш.Шарипов

Такризчилар: п.ф.д. проф. К.Хошимов, и.ф.д. проф. Н.Хўжаев

М.Ф.Ҳакимова Касб педагогикаси. Ўқув қўлланма. – Т. ТДИУ, 2007 й.- б.

Бугунги кунда олий таълимнинг энг асосий вазифаларидан бири замонавий таълимий-касбий дастур асосида юқори самарали таълим жараёнини ва малакали кадрлар тайёрлашни таъминлаш ҳисобланади. Ушбу ўқув қўлланмада «Касбий педагогика» курсининг фанлар тизимида тутган ўрни, мазмуни, мақсади ва вазифалари, касбий таълим педагогикаси қонуниятлари, касб таълими тамойиллари, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандарти, ўқув жараёнида ўқитиш воситалари, замонавий педагогик технологиялар, талаба ёшларда маънавий-ахлоқий одатларни тарбиялаш вазифалари ва унинг имкониятлари кабилар ўрин олган.

Мазкур ўқув қўлланма Олий ўқув юрғларининг ўқитувчи ва талабалари ҳамда магистрлари учун мўлжалланган бўлиб, бўлажак мутахассисларга олий таълим жараёнида ҳам илмий-назарий, ҳам амалий-педагогик технология асослари бўйича билим беради.

Ответственной редактор проф. Ш.Шарипов.

Рецензенты: проф. Хошимов К., д.э.н., проф. Хужаев Н. Хакимова М.Ф.

Профессиональная педагогика. Учебное пособие. – Т. ТГЭУ, 2007 г.- с.

Одна из основных задач современного высшего образования считается подготовка профессиональных кадров и высокого эффективного процесса обучения на основе современных образовательно-профессиональных программ. В данном учебном пособии курса «Профессиональной педагогики» нашли свое отражение цель, задачи, содержание, место данного курса в системе наук, закономерности профессиональной педагогики, принципы профессионально образовательной педагогики, государственные образовательные стандарты профессионального обучения, приёмы обучения в процессе образования, современные педагогические технологии, задачи воспитания у студентов духовно-нравственных традиций и их возможности.

Данное учебное пособие предназначено для преподавателей, студентов, магистров высших учебных заведений, дает научно-теоретические знания и основы практической педагогической технологии будущим специалистам.

Responsible editor dosent Sharipov Sh.

Reviewers: doctor of Pedagogical sciences, prof. Khoshimov K., doctor of Economic sciences, prof. Khujayev N.

Khakimova M.F. professional Pedagogics. Manual – T., TSUE, 2007.

One of the main tasks of modern higher education is considered the preparation of the professional personnel and high efficient process of teaching on the base of the modern educational and professional programme. “Professional Pedagogics” has been found the aim of reflections, tasks, contents, the role of present course in the system of science, regularity of the Professional Pedagogics, principles, state educational and educational standarts of professional education, teaching methods in the process of education, the modern pedagogical technologies, tasks of upbringing of students spiritual and moral tradition and their opportunities were given in this manual.

The given manual is recommended for teachers, students, masters of higher educational establishments which gives scientific and theoretical knowledge and bases of practical pedagogical technologies to the future specialists.

© -Тошкент давлат иқтисодиёт университети, 2007.

© - Ташкентский государственный экономический университет, 2007.

© - Tashkent state university of economy, 2007.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	12
I Боб. Ўзбекистон Республикасида таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида касб педагогикаси	
1.1. Ўзбекистонда касб таълими ислоҳати.....	14
1.2. Касб педагогикасининг ривожланиш босқичлари.....	17
1.3. Кадрлар тайёрлаш жараёнидаги касбий-малакавий ўзгаришлар; касбларни таҳлил қилиш методлари.....	18
1.4. Олий касбий таълим ва унинг ривожланиш даражаси.....	20
II Боб. Касбий педагогика асослари	
2.1. «Касб педагогикаси» фанининг фалсафий–методологик асослари. Касб педагогикасининг илм сифатидаги ўрни.....	24
2.2. Маънавий ва маданий шаклланиш жараёни. Малакавий тайёргарликда асосий дидактик босқичлар.....	25
2.3. Касб педагогикасида изланиш методлари. Ўқитишнинг жараёнли томонлари.....	28
2.4. Касб педагогикасининг тарих саҳифалари. Малакавий билим беришда асосий ривожланиш тизимининг тенденциялари.....	30
2.5. Ўзбекистонда касб таълимини ривожлантиришда хорижий тажрибалардан фойдаланиш.....	32
2.6. Германия ва Францияда касб таълимининг тузилмаси.....	35
III Боб. Кенг профилли ва юқори малакали ходимлар тайёрлашнинг назарий асослари	
3.1. Касб педагогикасининг қонуниятлари.....	41
3.2. Кенг профилли ва юқори малакали ходимни кенг миқёсида иш модели. Якка ҳолда, гуруҳлаб ва оммавий ишлаб чиқариш.....	42
3.3. Босқичли ўқитиш назарияси. Технологик билимларнинг узлуксизлиги.....	44
3.4. Ишлаб чиқариш таълимининг даврлари. Бошланғич, тайёргарлик, касбни ўзлаштириш ва яқунлаш даври.....	45
IV Боб. Касб педагогикасида таълим жараёни	
4.1. Касб педагогикасида таълим жараёнининг моҳияти ва тузилиши.....	47
4.2. Касб таълимининг тамойиллари.....	50
4.3. Педагогик жараённи лойиҳалаш. Лойиҳалаш жараёнининг объекти ва муаммолари.....	53
4.4. Таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш.....	56
V Боб. Касб педагогикасида таълим мазмуни	
5.1. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандарти.....	59
5.2. Ўзбекистон Республикасида касб таълимининг асосий мазмуни.....	60
5.3. Таълим мазмуни тузилмасининг макроаражаси.....	62

5.4. Микродаражадаги ўқитиш мазмунининг тузилмаси.....	64
VI Боб. Касб педагогикасида таълим методлари	
6.1. Касб таълим методлари ва уларнинг умумий тавсифномаси.....	66
6.2. Назарий таълим ва ишлаб чиқариш таълим методлари.....	67
6.3. Ишлаб чиқариш жараёнида фаоллик методи.....	70
6.4. Ўқитиш жараёнида таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш.....	71
VII Боб. Ўқитиш воситаларининг яратилиши ва қўлланилиши. Ўқув жараёнида ўқитиш воситалари	
7.1. Ўқитиш воситалари дидактиканинг категорияси сифатида.....	76
7.2. Ҳозирги замон ўқув воситаларининг тавсифномаси.....	79
7.3. Таълим воситалари ва уларни турлари.....	82
7.4. Ўқитиш воситаларининг ривожланиш истиқболлари.....	85
7.5. Ўқув жараёнига янги ахборот технологияларини киритиш йўллари.....	87
VIII Боб. Касбий таълимда инновацион технологиялар	
8.1. Касбий педагогикасида инновацион технологиялар.....	90
8.2. Ўқитиш технологиялари мажмуавий интерактив тизим сифатида.....	96
8.3. Семинар дарсларини ташкил этишда интерактив методлар.....	99
8.4. Ўқитиш технологияларини лойиҳалаш.....	100
8.5. Педагогик амалиётда инновацион технологияларни қўллаш.....	107
IX Боб. Касбий фанларни ўқитиш жараёнида илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш	
9.1. Таълим технологияси ва унинг тузилиши.....	114
9.2. Касбий таълимда ахборот технологиялари.....	120
9.3. Муаммоли таълим технологияси ва унинг мақсади, вазифаси.....	123
9.4. Касбий фанларни ўқитишда илғор педагогик технологияларни қўллашнинг аҳамияти ва зарурати.....	127
X Боб. Касб таълими муассасида тарбиявий ишлар назарияси ва амалиёти	
10.1. Талаба ёшларнинг маънавий-ахлоқий одатларини тарбиялашнинг вазифалари.....	135
10.2. Касб таълими муассасаларида олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг асосий моҳияти.....	137
10.3. Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммоси.....	139
10.4. Ёшларни касбга йўналтиришда миллий истиқлол мафқурасига асосланган маънавий-ахлоқий, маданий-маиший ишлар.....	141

XI Боб. Касб таълими муассасини бошқариш

11.1. Ўқув-тарбиявий жараёни бошқариш.....	145
11.2. Педагогик жамоа – ўқув муассаси бошқаришнинг объекти.....	147
11.3. Педагогик фаолиятни бошқариш дастури.....	149
11.4. Бошқарув фаолиятини амалга оширишда маркетинг.....	150
11.5. Раҳбар ва унинг шахси.....	151

XII Боб. Иқтисодчи-педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш

12.1. Касбий малакавий тузилмада кадрларнинг ўзгариши.....	155
12.2. Ходимлар ихтисослигини таҳлил қилиш методикаси.....	157
12.3. Кенг қамровли ва юқори малакали ходимлар тайёрлашга қўйиладиган асосий талаблар.....	158
12.4. Ходимлар олий таълими.....	160

Глоссарий.....	167
----------------	-----

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	169
---------------------------------------	-----

Иловалар.....	172
---------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	12
Глава I. Профессиональная педагогика на новом этапе развития образования в Республике Узбекистан.	
1.1. Реформы профессионального образования в Узбекистане.....	14
1.2. Этапы развития профессиональной педагогики.....	17
1.3. Профессионально-квалификационные преобразования в процессе подготовки кадров; методы анализа профессий.....	18
1.4. Высшее профессиональное обучение и степень его развития.....	20
Глава II. Основы профессиональной педагогики.	
2.1. Философско-методологические основы курса «Профессиональной педагогики». Роль профессиональной педагогик в качестве науки.....	24
2.2. Процесс духовного и культурного формирования. Основные дидактические этапы квалификационной подготовки.....	25
2.3. Исследовательские методы в профессиональной педагогике. Процессуальные стороны обучения.....	28
2.4. Исторические вехи профессиональной педагогики. Основные тенденции развития в обучении квалификационных знаний.....	30
2.5. Использование зарубежного опыта в развитии профессионального образования Узбекистана.....	32
2.6. Структура профессионального образования в Германии и Франции.....	35
Глава III. Теоретические основы подготовки кадров высокой квалификации широкого профиля.	
3.1. Закономерности профессиональной педагогики.....	41
3.2. Расширенная рабочая модель работника высокой квалификации широкого профиля. Индивидуальное, групповое и массовое производство.....	42
3.3. Ступенчатая теория обучения. Непрерывность технологических знаний.....	44
3.4. Периоды производственного образования. Начальный, подготовительный, усвоение профессии и заключительный период.....	45
Глава IV. Процесс обучения в профессиональной педагогике.	
4.1. Сущность и структура процесса обучения в профессиональной педагогике.....	47
4.2. Принципы профессионального обучения.....	50
4.3. Проектирование педагогического процесса. Объект и проектирования процесса и проблемы.....	53
4.4. Организация учебной деятельности обучающихся. Восприятие, мышление, запоминание и применение учебного материала.....	56

Глава V. Содержание обучения в профессиональной педагогике.

5.1. Государственные образовательные стандарты среднего специального и профессионального образования.....	59
5.2. Основное содержание профессионального образования в Республике Узбекистан.....	60
5.3. Макростепень структуры содержания образования.....	62
5.4. Структура микростепени содержания образования.....	64

Глава VI. Методы обучения в профессиональной педагогике.

6.1. Методы обучения в профессиональной педагогике и их общая классификация.....	66
6.2. Теоретическое обучение и производственные методы.....	67
6.3. Метод активности в процессе производства.....	70
6.4. Контроль за знаниями, приёмами и навыками обучающихся в процессе обучения.....	71

Глава VII. Создание и применение средств обучения. Средства обучения и процессе образования.

7.1. Средства обучения в качестве категории дидактики.....	76
7.2. Характеристика современных средств обучения.....	79
7.3. Средства обучения и их виды.....	82
7.4. Перспективы развития средств обучения.....	85
7.5. Введение новых информационных технологий в процесс обучения.....	87

Глава VIII. Инновационные технологии в профессиональном образовании.

8.1. Инновационные технологии в профессиональном образовании.....	90
8.3. Образовательные технологии в качестве интерактивной комплексной структуры.....	96
8.3. Роль интерактивных методов при организации семинарских занятий.....	99
8.4. Проектирование образовательных технологий.....	100
8.5. Использование интерактивных методов в педагогической практике.....	107

Глава IX. Применение передовых педагогических технологий в процессе преподавания профессиональных дисциплин.

9.1. Образовательная технология и ее структура.....	114
9.2. Информационные технологии в профессиональном образовании.....	120
9.3. Проблемная образовательная технология, ее цель и задачи.....	123
9.4. Значение и необходимость применения передовых педагогических технологий в преподавании профессиональных дисциплин.....	127

Глава X. Теория и практика воспитательной работы в профессиональном учебном заведении

10.1. Задачи воспитания духовно-нравственных традиций у студентов.....	135
10.2. Основная сущность проводимых воспитательных работ в профессиональном учебном заведении.....	137
10.3. Проблемы воспитания нравственности в профессиональном учебном заведении.....	139
10.4. Духовно-нравственные, культурно-бытовые направления, основанные на национальном независимом мышлении при ориентации молодежи при выборе профессии.....	141

Глава XI. Управление профессиональным учебным заведением.

11.1. Управление учебно-воспитательным процессом.....	145
11.2. Педагогический коллектив как объект управления учебным заведением.....	147
11.3. Программа управления педагогической деятельностью.....	149
11.4. Маркетинг в практике применения управленческой деятельности.....	150
11.5. Личность руководителя.....	151

Глава XII. Подготовка и повышение квалификации кадров педагогов-экономистов.

12.1. Изменение кадров в профессионально квалификационной структуре.....	155
12.2. Методика анализа специальности работников.....	157
12.3. Основные требования к подготовке кадров высокой квалификации широкого профиля.....	158
12.4. Теоретические и практические навыки в профессиональной деятельности.....	160

Глоссарий.....	167
----------------	-----

Список использованной литературы.....	169
---------------------------------------	-----

ПРИЛОЖЕНИЯ.....	172
-----------------	-----

Contents

Introduction.....	12
Chapter I. Professional Pedagogics in the new stage of development in the Republic of Uzbekistan.	
1.1. Reforms of professional education in Uzbekistan.....	14
1.2. Development stages of professional Pedagogics.....	17
1.3. Professional and qualification reform in the process of personnel preparation; methods of analyzing profession.....	18
1.4. Higher professional education and degree of its development.....	20
Chapter II. Bases of professional Pedagogics.	
2.1. Philosophical and methodological bases of “Professional Pedagogics” course.....	24
2.2. Role of professional Pedagogics as science.....	25
2.3. Process of spiritual and cultural forming. Main didactic stages of qualification training.....	28
2.4. Scientific methods in professional Pedagogics. Process sides of education.....	30
2.5. Historical landmarks of professional Pedagogics. Main tendencies of development in education of qualification knowledge.....	32
2.6. The use of foreign experience in the development of professional education in Germany and France.....	35
Chapter III. Theoretical bases of personnel preparation of high qualification of wide profile.	
3.1. Conformity to natural laws of professional Pedagogics.....	41
3.2. Widened working model of worker of high qualification of wide profile. Individual, group and mass production.....	42
3.3. Theory of education step by/step. Constancy of technological knowledge.....	44
3.4. Periods of education process. Primary, preparatory, mastering profession and final period.....	45
Chapter IV. Education process in the professional Pedagogics.	
4.1. Essence and structure of education process in the professional Pedagogics.....	47
4.2. Principles of professional training.....	50
4.3. Planning of Pedagogical process. Object and planning of process and problems.....	53
4.4. Organizing the educational activities of learners. Listening, way of thinking, remembrance and the use of educational material.....	56
Chapter V. Contents of education in the professional Pedagogics.	
5.1. State educational standards of secondary specialized and professional education.....	59

5.2. Main contents of professional education the Republic of Uzbekistan.....	60
5.3. Macro degree structure of the contents of education.....	62
5.4. Structure of contents of education.....	64

Chapter VI. Methods of teaching in the professional Pedagogics.

6.1. Methods of teaching in the professional Pedagogics and their general classification.....	66
6.2. Theoretical teaching and production methods.....	67
6.3. Method of activity in the production process.....	70
6.4. Control for knowledge, methods and experience of learners in teaching process.....	71

Chapter VII. Creation and the use of teaching means. Means of teaching and education process.

7.1. Description of modern means of teaching.....	76
7.2. Means of teaching as the category of didactics.....	79
7.3. Means of teaching and their forms.....	82
7.4. Prospects of the development of means of teaching.....	85
7.5. Introduction of new information technology in the education process.....	87

Chapter VIII. Innovation technology in the professional education.

8.1. Innovation technology in the professional education.....	90
8.2. Educational technology as the interactive complex structure.....	96
8.3. Role of interactive methods in the time of organizing the seminar lessons.....	99
8.4. Planning the educational technology.....	100
8.5. The usage of interactive methods in the pedagogical practice.....	107

Chapter IX. Using the advanced pedagogical technology in the process of teaching professional subjects.

9.1. Educational technology and its structure.....	114
9.2. Information technology in the professional technology.....	120
9.3. Problem educational technology, its purpose and tasks.....	123
9.4. Importance and necessity of using the advanced pedagogical technology in teaching professional subjects.....	127

Chapter X. Theory and practice of educational work in the professional, educational institutions.

10.1. Educational tasks of spiritual and moral traditions at students.....	135
10.2. Main essence of the conducted educational work in the professional, educational institutions.....	137

10.3. Spiritual and moral, cultural and everyday measures based on national independent mentality in the time of orientation of young people in the choice of profession.....	139
10.4. Problems of education morals in the professional educational establishments.....	141

Chapter XI. Managing the professional educational establishments.

11.1. Managing the educational process.....	145
11.2. Pedagogical collective as the object of management of the educational establishments.....	147
11.3. Programme of management of the pedagogical activities.....	149
11.4. Marketing in the practice of using the administrative activities.....	150
11.5. Personality of a leader.....	151

Chapter XII. Preparation and raising of qualifications of personnel of teachers-economists.

12.1. Change personnel in the professional qualifying structure.....	155
12.2. Main functions in the production process.....	157
12.3. Methods of analyzing of the speciality of employees.....	158
12.4. Main requirements to the preparation of personnel of high qualification of wide profile.....	160

Glossary.....	167
---------------	-----

List of used literature.....	169
------------------------------	-----

Appendix.....	172
---------------	-----

КИРИШ

Республикамиз мустақилликка эришгач, касбий педагогикани ривожлантириш учун бир қанча янги асослар юзага келди. Жумладан, «Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида шакллантирилаётган узлуксиз таълим тизимида касб таълимига алоҳида ўрин берилиши натижаси сифатида касб-хунар коллежлари ва лицейларнинг тизими шаклланди.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» юксак умумий маданиятга ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, сиёсий ҳамда ижтимоий ҳаётда тўғри йўл топа билиш маҳоратига эга бўлган, истикбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантириш, шунингдек ҳар томонлама камол топган, жамиятда турмушга мослашган, таълим ва касб-хунар дастурларини онгли равишда пухта ўзлаштирган, жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутган педагогик ғояни илгари суради.

Республикамизда иқтисодиётни эркинлаштириш ва бу соҳадаги ислохотларни янада чуқурлаштириш билим олишга, иқтисодиёт сир-асрорларини ўрганишга бўлган ҳаракатни, фанни чуқур ўрганишга бўлган талабларни ҳам кучайтиради. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодий қонунларни яхши билидиган, турли вазиятларни таққослаш, иқтисодий ресурслар чекланганлиги шароитида самарали хўжалик юритиш учун муқобил вариантларни тўғри танлаш ва қарор қабул қилиш малакасига эга бўлган иқтисодчилар тайёрлашнигина эмас, балки уларни ўқитадиган иқтисодчи-педагоглар тайёрлашни ҳам талаб қилади.

Мутахассислар тайёрлашдаги асосий мақсад зарур билимларни ўзлаштириш билан бирга талабаларнинг интеллектуал қобилиятини ривожлантириш, уларда мустақил танлаш ва қарор қабул қилиш кўникмасини ҳосил қилишдир.

“Касбий педагогика” жаҳон миқёсида тан олинган энг илғор методлар ва йўналишлар билан бойиб бормоқда. Бугунги кунда ўзининг кенг тадбиқини кутиб ётган, фаннинг бошқа соҳалари билан боғлиқ равишда ишлаб чиқилган янги концепциялар ва назариялар ривожлантирилмоқда.

“Касбий педагогика” фани нисбатан ёш ва кўп соҳаларда ривожланиб бораётган умумий педагогиканинг бир бўғини сифатида касбий-техник таълимнинг ривожланиши билан ўзаро уйғунликда тараққий қилиб бормоқда.

Шунингдек, Республикамизда касбий таълим Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 майда қабул қилинган №204-сонли қарорларига ҳамда ўқув-меъёрий ҳужжатлар асосида ислоҳ қилиб борилмоқда.

Бугунги кунда Республикамизда таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида **касбий педагогика фанининг асосий мақсади** - жаҳон талаблари даражасида янгиланиб бораётган ишлаб чиқариш шароитларига мослаша оладиган, иқтисодиётимизни буюк давлат даражасига кўтарадиган мутахассисларни тайёрлаш ва бу жараёнда асосий омил сифатида бериладиган ахборотлар ҳажмини эмас, балки ижодий ёндошувни шакллантириш, мустақил фикрлаш ва тадбиқ қилиш сифатларини тарбиялашга эътибор қаратиш лозим.

«Касбий педагогика» нинг **вазифаси** қуйидагилардан иборат:

- турли хил (ташкilotларда) корхоналарда самарали меҳнат фаолиятини амалга ошириш;

- аниқ бир ишлаб чиқаришнинг нафақат техник-технологик, балки ижтимоий-иқтисодий истиқболларини белгилаш;

- зарурият бўлганда, бошқарув ва ижро функцияларини қўшиш, иш қидириш давомида меҳнат бозорида тўғри йўл танлаш ва хусусий ишлаб чиқаришни йўлга қўя олиш.

Шунингдек, бўлажак иқтисодчи-педагоглар «Касбий педагогика» курсида мутахассислик бўйича билимларини кенгайтирадилар ҳамда янги тушунча ва қарашлар билан қуролланадилар. Ушбу ўқув қўлланма таълим олувчиларнинг миллий мафкура тарбияси, талабани ривожлантириш асослари, ўқитувчи ва талаба шахсига қўйиладиган талаблар, касбий таълимнинг назарий ва амалий асослари ҳақидаги билимлар билан қуроллантириш вазифасини бажаради.

«Касбий педагогика» ўқув қўлланмасини тайёрлашда Р.Мавлонова, О.Тўраева, К.Холикбердиевларнинг «Педагогика» дарслиги, Ў.Қ.Толипов, Р.Мавлонова, О.Тўраева, К.Холикбердиевларнинг «Педагогика» дарслиги, М.Баракаев, Ш.С.Шариповларнинг «Касбий педагогика» маърузалар матни, А.Қ.Мунавваровнинг «Педагогика» ўқув қўлланмаси, И.Й.Турсунов, У.Н.Нишоналиевларнинг «Педагогика курси» дарслиги, Н.Н.Азизхўжаеванинг «Педагогик технология ва педагогик маҳорат» ўқув қўлланмаси, Н.Хўжаев, Ж.Ҳасанбоевларнинг «Иқтисодий педагогика», И.Иномовнинг «Иқтисодий тарбия назарияси» ўқув қўлланмасидан кенг фойдаланилди.

«Касбий педагогика» фанини ўрганиш давомида талабалар замонавий таълим технологияси, компьютер, ахборот технологияси, педагогик вазиятларни моделлаштириш, педагогик мазмундаги амалий ўйинлар, ўқув-услубий ва илмий-тадқиқот топшириқларини бажарадилар. Жумладан, «Ақлий ҳужум», «Веер технологияси», «Бумеранг технологияси», «Иқтисодчи технологияси» каби технологиялардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Ушбу замонавий педагогик технологиялар ҳозирги давр учун, яъни инсоннинг ривожланиш даражаси ва техниканинг ривожланиш даражасига мос тушиши ҳамда инсон ва техник ресурсларнинг уйғун бирлашишини таъминлаш керак. Мана шу мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда педагогик технологияларнинг мазмуни бугунги кунда кенг қўламда қараладиган бўлса, индивидуаллаштирилиши, ривожлантиришга йўналтирилиши даркор. Тор маънода хусусий педагогик технологияларнинг мазмуни маълум вазиятдан ва муаммолардан келиб чиққан ҳолда асосий тамойилларга асосланиб аниқланади.

Муаллиф ушбу ўқув қўлланмада касбий фанларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари, ҳозирги пайтда кенг қўлланилиб келинаётган методлар, касб педагогикаси фанини ўқитишдаги илғор мамлакатларда тўпланган тажрибалар ҳам ҳисобга олинган.

Мазкур ўқув қўлланма бу соҳадаги дастлабки интилишлар натижаси ўлароқ юзага келганлиги туфайли, унда айрим камчилик ва меъёрига етмаган ўринларнинг бўлиши табиий ҳол. Муаллиф билдирилган барча танқидий фикр–мулоҳаза ва таклифларни миннатдорчилик билан қабул қилади.

I Боб. Ўзбекистон Республикасида таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида касбий педагогика

- 1.1. Ўзбекистонда касб таълими ислоҳати
- 1.2. Касб педагогикасининг ривожланиш босқичлари
- 1.3. Кадрлар тайёрлаш жараёнидаги касбий-малакавий ўзгаришлар; касбларни таҳлил қилиш методлари
- 1.4. Олий касбий таълим ва унинг ривожланиш даражаси

1.1. Ўзбекистонда касб таълими ислоҳати

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ва «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунлари миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган бўлиб, юксак умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истикбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир мутахассис кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир. Дастур кадрлар тайёрлаш миллий моделини рўёбга чиқаришни, ҳар томонлама камол топган, жамиятда, турмушга мослашган, таълим ва касб-хунар дастурларини онгли равишда танлаш ва кейинчалик пухта ўзлаштириш учун ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик ва бошқа тарздаги шароитларни яратишни, жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутди.¹

Шу ўринда Президентимиз И.А.Каримовнинг куйидаги фикрларини таъкидлаш ўринлидир: «Айниқса ўсиб келаётган авлод тақдирига ҳеч ким бефарқ қарай олмайди. Бунда олий ўқув юртларининг аҳамияти каттадир. Ёшларни қай усулда ўқитиш, уларни тарбиялаш, мустақил мамлакатнинг етук мутахассислари бўлишига қайғуриш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир. Бунда олий ва ўрта махсус таълим тизими савиясини жаҳон андозалари даражасига етказиш, халқ хўжалигида мутахассисликларга бўлган талаб ва эҳтиёжларни илмий таҳлил асосида аниқлаш, хорижий мамлакатлар тажрибасидан оқилона фойдаланиш шу куннинг долзарб вазифаларидандир».¹

Туб ислоҳотларни амалга ошириш, бозор муносабатларини шакллантириш кўп жиҳатдан иқтисодий таълимга боғлиқдир. Кишиларда иқтисодий тафаккурни шакллантирмасдан туриб, чуқур ўзгаришларни амалга ошириб бўлмайди.

Мустақилликнинг ўтган 16 йиллик даври давомида миллий хўжалигимиз иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб, инқироз ҳолатидан чиқарилди ва унинг кўпгина соҳаларида барқарор ўсишга эришилди. Бозор механизмнинг таркибий қисмлари қарор топди ва унинг инфратузилмалари вужудга келтирилди, ҳозирги кунда эса иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш,

¹ Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тарақиётининг пойдевори.-Т.: «Ўзбекистон», 1997.

¹ Каримов И.А. «Илм – зиё салоҳияти – юрт бойлиги» маърузасидан. Т. Маърифат газетаси. 1993 йил 21 июль.

иктисодиётни ҳар тарафлама эркинлаштириш амалга оширилмоқда. Энг муҳими шу давр ичида миллий истиқлол ғояси ва мафкураси шаклланиб, кишиларимиз онгига сингиб бормоқда.²

Бугунги кунда халқнинг бой замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида мутахассислар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир. Президентимиз Ислам Каримов таъкидлаганидек: «.. бугунги кунда олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгилалиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширилаётган ислохотларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири – буларнинг барчаси, авваломбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз»¹.

Маълумки, иқтисодий таълимга жуда юқори бўлган олий ўқув юртларида, фикримизнинг далили сифатида, Республикамизда энг нуфузли университетлари каторида бўлган ва жаҳоннинг кўпгина обрўли олий ўқув юртлари билан дипломатик алоқада бўлиб келаётган Тошкент Давлат Иқтисодиёт университетида иқтисодий таълимга бағишланган халқаро илмий-назарий анжуманларнинг амалда кўрсатилиши далил бўлиши мумкин.

Бугунги кунда, мамлакатимиз олий таълим тизимида иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш тизимини замон талаблари даражасида қайта ташкил этиш мақсадида иқтисодий таълимнинг халқаро андозаларидан самарали фойдаланиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Чунки, дунёнинг ривожланган ва бозор иқтисодиёти амал қилаётган мамлакатларнинг деярли барчаси янги механизмнинг кескин ўзгаришларига мослаша оладиган ва ҳар қандай шароитда рақобатлаша оладиган иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш борасида замонавий иқтисодий таълим тизимига эгадирлар².

Жамият тараққиёти даражаси, ахборотларни хаддан ташқари кўплиги, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, умуман олганда ҳаёт тажрибаси шуни кўрсатадики, ёшларни етук, вазиятни тезда англай оладиган, айти шу вазият учун тўғри қарор қабул қила оладиган малакали мутахассислар қилиб тайёрлаш учун фақат анъанавий услубларга таяниб дарс ўтиш етарли эмас.

Ҳозирги пайтда тайёр билимларни ўзлаштириш асосий мақсад бўлмай, энг асосийси талаба-ёшларларнинг интеллектуал қобилиятини ривожлантириш, мустақил танлаш ва қарор қабул қилиш кўникмасини ҳосил қилиш объектив заруриятга айланди.

Маълумки иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ўз навбатида мутахассислар малакаси ва маҳоратини юқори бўлишини, мутахассисларга бўлган талабнинг ўзгаришига мослашувчан, ўз малакасини оширишга интилувчан бўлишни талаб эди. Бунинг учун иқтисодчи мутахассисларни мустақил изланиш, фикрлаш, турли қарашларни таққослаш, таҳлил қилиш, хулоса чиқаришга ўргатиш лозим. Шу ўринда Президентимиз И.А.Каримов

² Шодмонов Ш., Алимов Р., Жыраев Т. Иқтисодиёт назарияси. Т.Молия, 2002, 3-бет.

¹ Каримов И.А. «Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» - Т.: «Ўзбекистон», 1998, 5-бет.

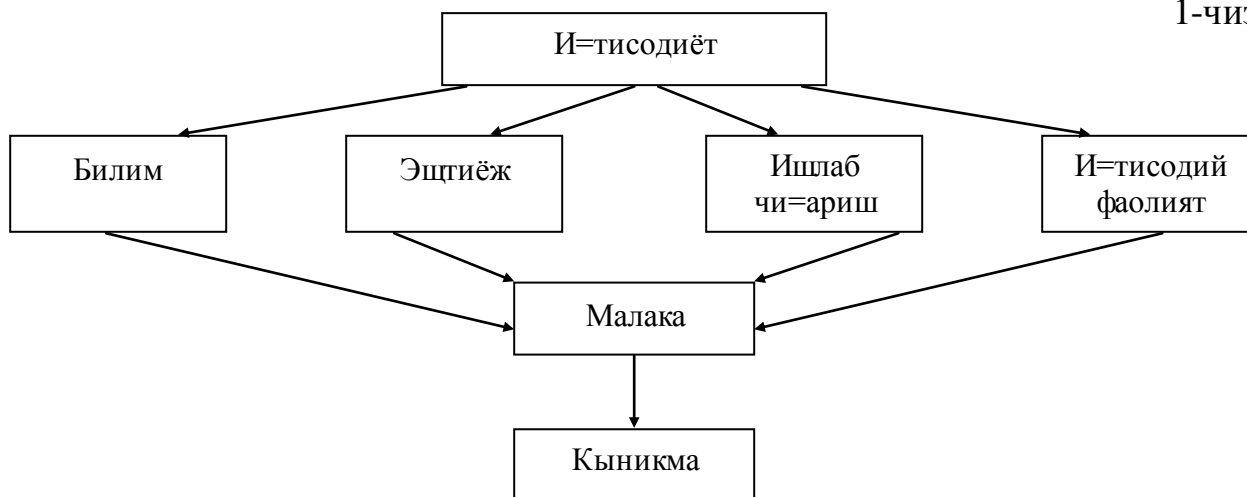
² Хыжаев Н., Шасанбоев Ж. Иқтисодий педагогика. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2002.

қуйидаги фикрни билдирган эдилар: «Биз ҳаётимизнинг турли жабҳаларида, халқ хўжалигининг барча соҳаларида туб ислоҳотларни амалга ошириб, янгиланиш сари борар эканмиз, ушбу ислоҳотларнинг турмуш тарзимизни ижобий томонга ўзгартириши, маънавий юксалишимизга кўмак бериши ҳамда миллий ғурур ва ифтихоримизни кучайтириши кўп жиҳатдан ҳар томонлама етук кадрларга боғлиқ эканини унутмаслигимиз лозим. Республикаимизнинг иқтисодий, сиёсий ва маънавий жиҳатдан равнақ топишида, бу соҳалардаги муаммоларни ҳал қилишимизда ҳам миллий кадрлар бош омиллардан бири бўлади».¹

Бугунги кунда Республикаимизда таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида иқтисодий таълимнинг асосий вазифаси сифатида жаҳон талаблари даражасида янгиланиб бораётган ишлаб чиқариш шароитларига мослаша оладиган, иқтисодиётимизни буюк давлат даражасига кўтарадиган мутахассисларни тайёрлаш ва бу жараёнда асосий омил сифатида бериладиган ахборотлар ҳажмини эмас, балки ижодий ёндошувни шакллантириш, мустақил фикрлаш ва татбиқ қилиш сифатларини тарбиялашга эътибор қаратиш лозим.²

«Иқтисодиёт» билан шуғулланишнинг биринчи вазифаси талабаларнинг иқтисодий билим савиясини ошириш бўлса, кейингиси ана шу билим асосида малака ва кўникмалар ҳосил қилишдир. Иқтисодий билим ва кўникмаларни ривожлантириш жараёни қуйидагича кечади: билим-кўникма-малака. Бу жараён механизми қуйидагича амалга оширилиши мумкин:

1-чизма

Касбий таълимига бўлган эътиборнинг ортиб бораётганлигини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

1. Таълим ислоҳотлари натижасида гимназия, лицей, коллеж ва бошқа турдаги янги ўқув муассасаларининг шакллантирилиши ва ривожлантирилиши;

2. Олий ўқув юртларида иқтисодий таълимни ташкил қилиш, алоҳида бўлим ва факультетларнинг ташкил этилиши;

¹ Каримов И.А. «Замонавий кадрлар тайёрлаш – ислоҳотлар муваффақиятининг асоси» нутқидан. «Маърифат» газетаси. 1998 йил 28 январь.

² /уломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес.-Т.: «Шар», 2002.

3. Иқтисодий таълимнинг бошқа фанлар билан янада жипсроқ боғланиб бориши, истикболда амалга оширилиши кўзда тутилган, билим соҳалари туташувида янги концепция ва назарияларнинг юзага келиши;

4. Иқтисодий таълим муассасаларининг аҳолига таълим хизматларини кўрсатиш турларининг ортиб бориши, ўз базасида тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва унга хизмат кўрсатишни йўлга қўйиши, меҳнатни ташкил қилишнинг илғор шакллари жорий этиши ва бошқалар.

Касбий таълим фани бизга, яъни Ўзбекистон мустақиллигининг биринчи йилларидан кириб келди. Чунки, қўлланаётган тажрибалар касбий таълимнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Талабаларимизга касбий таълим, касбий тарбия бериш муаммолари кўзга ташланиб қолди. Шу нуқтаи назардан Президентимиз И.А.Каримов: «Бозор муносабатларига ўтиш даврида касбий билимларни беришимиз мақсадга мувофиқдир»¹, - деб таъкидлаган эди.

Ҳар бир инсоннинг ҳаёти асосини иқтисодий фаолият ташкил этар экан, у албатта ҳар бир одамдан иқтисодий фикрлашга ўрганишни талаб қилади. Айниқса, бозор иқтисодиёти шароитида бу талаб янада кучаяди. Шунинг учун ҳам иқтисодчиларга ёшлиқдан бошлаб иқтисодий фикрлашни ўрганишлари учун, мамлакатимизда ўрта умумтаълим мактабидан бошлаб, иқтисодий билим асосларини ўрганишга киришилди².

Олий ўқув юртининг талабалари, айниқса иқтисодий йўналишдаги ўқув юртининг талабалари эса иқтисодий фикрлашни ўрганибгина қолмай, кенг доирадаги иқтисодий муаммоларни аниқлаш, таҳлил қилиш, иқтисодий ривожланиш тенденцияларига баҳо бериш, бу ўзгаришлар келажакда қандай натижаларга олиб келишини кўз ўнгида келтира билишни ўрганиши зарур.

Шундай қилиб, бугунги кунда сиёсатнинг асосий муаммолари бу иқтисодий муаммолар бўлиб, уларни тушунмай туриб, бу муаммоларни ечиш учун зарур чора-тадбирлар белгилаб ёки берилган маслаҳатларнинг қайси бири диққатга сазовар эканлигини ажратиб бўлмайди. Бунинг учун эса бўлғуси иқтисодчи мутахассис кадрлар иқтисодиёт фанини чуқур билишлари ва амалиёт жараёнида қўллашлари давр талабидир.

1.2. Касб педагогикасининг ривожланиш босқичлари

Касб таълими узоқ даврлар мобайнида ҳар томонлама ривожланган шахсни тарбиялашга йўналтирилиб борилди, бироқ ушбу тадбир битирувчиларнинг касбий маҳоратини шаклланиш даражасини пасайиши ҳисобига амалга оширилди. Бу ҳолат касбий маҳоратни ва лаёқатни ошириш, инсоннинг бутун умри давомида ўз билимини такомиллаштириб бориш ва ўз-ўзини тарбиялаш эҳтиёжини оширишга хизмат қилмас эди. Республикамиз таълим тизимидаги ислоҳатлар натижасида касбий таълим ишчи касбларига махсус тайёрлаш масаласига, таълим олувчи шахсида касбий маҳорат ва лаёқат сифатларини шакллантиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. -Т. «Ўзбекистон», 1995.

² Иномов И. Иқтисодий тарбия назарияси. – Т.: ТДИУ, 2005 .

Касб маҳорати дейилганда битирувчининг юқори даражадаги касбий кўникма ва малакаларни эгаллаганлиги тушунилади, у шахснинг меҳнат бозорида эгаллаётган касби бўйича рақобатбардошлик даражасида ўз аксини топади. Касбий маҳорат ишчи кучларининг юқори даражада мослашувчанлигини ва янгиликларни тез ўзлаштириши, янги ишлаб чиқариш шароитларига оз вақт ичида ўта олиши, фаолият соҳасини мустақил танлай олиши каби сифатлар билан белгиланади.

Бугунги кунда Республикамизда таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида касбий педагогика фанининг асосий вазифаси сифатида жаҳон талаблари даражасида янгилашиб бораётган ишлаб чиқариш шароитларига мослаша оладиган, иқтисодиётимизни буюк давлат даражасига кўтарадиган мутахассисларни тайёрлаш ва бу жараёнда асосий омил сифатида бериладиган ахборотлар ҳажмини эмас, балки ижодий ёндошувни шакллантириш, мустақил фикрлаш ва тадбиқ қилиш сифатларини тарбиялашга эътибор қаратиш лозим. Касб таълимига бўлган эътиборнинг ортиб бораётганлигини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

1. Таълим ислоҳатлари натижасида гимназия, лицей, коллеж ва бошқа турдаги янги ўқув муассасаларининг шакллантирилиши ва ривожлантирилиши;

2. Олий ўқув юртларида касб таълимини ташкил қилиш, алоҳида бўлим ва факультетларнинг ташкил этилиши;

3. Касб педагогикасининг бошқа фанлар билан янада жипсроқ боғланиб бориши, истиқболда амалга оширилиши кўзда тутилган, билим соҳалари туташувида янги концепция ва назарияларнинг юзага келиши;

4. Касб таълими муассасаларининг аҳолига таълим хизматларини кўрсатиш турларининг ортиб бориши, ўз базасида тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва унга хизмат кўрсатишни йўлга қўйиши, меҳнатни ташкил қилишнинг илғор шакллари жорий этиши ва бошқалар.

Касб педагогикаси талабаларни таълими, тарбияси, ўқиши ҳамда ривожланиш қонуниятларини ўрганеди, таълим-тарбия, педагогик ва ахборот технологияларини қўллаш мезонларини ишлаб чиқади, касб таълими муассасалари турларини ва уларни бошқариш тизимини асослайди. Ушбу фан инсонни касбий фаолиятга тайёрлаш, ўсиб келаётган ёш авлодни тарбиялаш, малакали ишчи кучини янги талаблар даражасига мослаб боришни кўзда тутди.

1.3. Кадрлар тайёрлаш жараёнидаги касбий-малакавий ўзгаришлар, касбларни таҳлил қилиш методлари

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ва «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунлари миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган бўлиб, юксак умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир мутахассис кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга

йўналтирилгандир. Дастур кадрлар тайёрлаш миллий моделини рўёбга чиқаришни, ҳар томонлама камол топган, жамиятда, турмушга мослашган, таълим ва касб-хунар дастурларини онгли равишда танлаш ва кейинчалик пухта ўзлаштириш учун ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик ва бошқа тарздаги шароитларни яратишни, жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутади.¹

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг асосий мақсади – юқори малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг яхлит тизимини барпо этиш стратегияси ҳамда асосий йўналишларини унинг компонентлари: шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан, ишлаб чиқариш вазифаларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқишдан иборатдир. Бу масалани илмий-педагогик жиҳатдан тўғри ҳал этиш, ҳозирги кундаги тадқиқот ишларининг мавзуси ва тадқиқотчиларнинг машаққатли меҳнати туфайли амалга ошириладиган муаммодир.

Шунинг учун иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида ҳамда таълим тизимини ўрганиш асосида мамлакатимиз иқтисодиётида эришилган ютуқларни атрофлича таҳлил этиш, мавжуд муаммо ва камчиликларни батамом бартараф этиш ҳамда иқтисодиётни ривожлантириш усулларини илғор хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш орқали таълим тизимини янада такомиллаштириш масалалари илгари сурилади. Бунда, асосий эътибор Ўзбекистонни жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви жараёнини жадал суръатларда ривожлантириш, бунинг учун мамлакатимиз ташқи иқтисодий фаолиятини эркинлаштириш борасида кечиктириб бўлмайдиган чоратадбирларни амалга оширишга қаратилади.

Иқтисодиёт – бу шундай хўжалик тизимики, у зарур ҳаётий неъматларни яратиш йўли билан одамлар ва жамият эҳтиёжини қондиради, хўжалик юритиш фаолиятини яхшилади, ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлайди. Демак, инсон биринчи навбатда, моддий талаб-эҳтиёжини қондиришга иқтисодий фаолият орқали эришади, ўз ризқ-рўзини яратади. Бунга эришиш учун иқтисодчи мутахассисларнинг иқтисодий тафаккурини ривожлантириш орқали уларни:

- жамият иқтисодий қонунларини ўргатувчи билимлар билан куроллантириш;

- жамиятнинг иқтисодий сиёсатини тўғри англаб этадиган мутахассис-шахсни шакллантириш;

- ишлаб чиқаришдаги фаол иқтисодий фаолиятда иштирок этиш, меҳнат қилишнинг илғор шакл ва методларини ўрганиб олишга йўллайдиган дастлабки малакаларни эгаллаб олиш.

«Бозор иқтисодиёти ислохотларини амалга оширишда қандай чоратадбирлар кўрилишидан қатъий назар, малакали мутахассислар етишмас экан, кўйилган мақсадга эриша олмаслигимиз мумкин. Малакали мутахассисларни тайёрлашда олий таълим муассасалари янгича ёндашувларни ишлаб чиқиш

---

¹ Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Т.: «Ўзбекистон», 1997.

вақти келди»¹ – деган эди Президентимиз И.А.Каримов. Бу жараёни амалга оширишда хорижий тажрибалардан самарали фойдаланиш ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг дастлабки босқичларини амалга ошириш ва бозор иқтисодиёти шароитида кадрларни тайёрлаш муаммоларини ўрганиш ушбу мавзуни долзарблигини белгилайди.

Бу каби муаммоларнинг оқилона ҳал этилиши эса ҳар томонлама бозор муносабатлари талабларига жавоб бера оладиган иқтисодчи мутахассисларни тайёрлашга боғлиқдир. Чунки, иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида мустақил Республикамиз олдидаги янгидан-янги мақсад ва вазифаларни тўғри англай билган, бу борада ўз фикр-мулоҳазасига эга бўлган, ўзининг етарли даражада замон талабларига мос келувчи билим ва тажрибасига эга бўлган иқтисодчи мутахассисларгина мамлакатимиз иқтисодий-ижтимоий ривожига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиши мумкин. Бироқ, янги шароитда самарали фаолият юрита оладиган иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш борасидаги муаммо ва камчиликларнинг мавжудлиги туфайли, юқорида айтиб ўтилган хусусиятларни ўзида мужассам этган мутахассисларни тайёрлашда бир қатор муаммолар юзага келган бўлиб, уларнинг ҳал этилиши бевосита мамлакатимиз иқтисодий тараққиётини белгилаб берувчи ҳал қилувчи омиллардан бири ҳисобланади.

«Касб педагогикаси» фанининг асосий тушунчалари, мазмуни касбий таълимнинг турли тизимларида қуйидаги вазифаларни бажариши мумкин:

- ўқитувчиларнинг янги ва янада мураккаб тадбирларни амалга ошириш мақсадида ўз касбий маҳоратини ошириши;

- касбий-техник таълимнинг янги концепцияларини амалга ошириш восита ва йўллари яратишга эътиборни қаратиш, фаол-ижодкор шахсни тарбиялаш;

- педагогик билимларни эгаллашга янгича ёндошувларни ишлаб чиқиш;

- таълим-тарбиянинг самарали шакл ва методларини ишлаб чиқиш;

- ривожланиб боровчи янги педагогик жараёнларни лойиҳалаш, таълим олувчиларнинг барча имкониятлари ва қобилиятларини ишга солиши учун шароит яратиш, касбий маҳоратни эгаллаши учун сарфланадиган вақтни қисқартиришга эришишдан иборат.

1.4. Олий касбий таълим ва унинг ривожланиш даражаси

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, ривожланишнинг ўзига хос ва ўзига мос йўлини танлаб олди ҳамда ҳуқуқий демократик давлат, очиқ фуқаролик жамиятини қуришни амалга ошира бошлади. Бундай давлатда жамиятнинг маънавий янгиланиши, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодини шакллантириш жаҳон ҳамжамиятига уйғунлаштириш учун барча шарт-шароитлар яратилган бўлади.

Умуминсоний кадриятлар ўзбек халқининг кўп асрлик илмий ва маданий анъаналарини, замонавий маданият, иқтисодиёт, фан-техника ҳамда

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: «Ўзбекистон», 1995.

жамиятнинг ривожланиш истиқболини эътиборга олган ҳолда таълим соҳасида олиб борилаётган аниқ мақсадларга эришишнинг муҳим шартлари бўлиб ҳисобланади.

Моҳияти жиҳатидан мутлақо янги бўлган Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”дан иборат қонунларни қабул қилиш ва жорий этишга асос бўлди. Бу ҳар икки ҳужжат ижодкор, ижтимоий фаол, маънавий жиҳатдан бой шахсни шакллантириш ҳамда юқори малакали, рақобатбардош кадрларни олдиндан қайта тайёрлашдан иборат стратегик мақсадга эришиш учун назарий асос бўлди ва замин яратди.

Мамлакатимизнинг келажаги, тақдири, аввало Президентимиз И.Каримовнинг куйидаги сўзлари – ҳақиқат билан чамбарчас боғлиқдир: “...Бугун республикамызда ислохотлар фақат иқтисодиёт соҳасидагина олиб борилмаяпти, бу аввало, институционал ислохотлар бўлиб, улар эски марказлаштирилган иқтисодий тизимни янги, эркин бошқарув тизимига ўтказишни, уни рағбатлантирувчи, ҳаётий фаолиятга айлантиришни таъминлайди”. Бу ўзгаришларни махсус дастурлар асосида амалга ошириш, хўжалик юритишнинг замонавий усуллари жорий этиш, компьютерлаштириш, ҳам хорижда, ҳам ўз юртимизда олий таълим муассасаларидаги ёш мутахассисларни жадал тайёрлашни ташкил этиш, булар барчаси, Президентимиз, давлатимизнинг диққат марказида турибди. Республикамыз ҳукумати умуман молиялаш тизимини, хусусан, таълим тизимидаги молиялашни такомиллаштиришни талаб этмоқда.

Мамлакатимизда 1997 йилдан бошланган мавжуд таълим тизимини тубдан ислох қилишни таълим муассасаларига қобилятли ёшларни жалб этишликсиз, олий мактаб фаолиятини тубдан ўзгартирмай туриб мантиқий якунига етказиб бўлмайди. Узлуксиз таълим тизимини ислох қилишда кадрлар тайёрлашдан самарага эришишда таълимни такомиллаштиришда маблағ билан таъминламай туриб муваффақиятга эришиб бўлмайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлат томонидан олий таълимни моддий қўллаб-қувватлаш ўқув юртларининг ноширлик, ишлаб чиқариш, илмий хизмат кўрсатиш ва уставга мувофиқ бошқа фаолиятлар ҳисобига ўқув юртлари даромадини ошириш билан чамбарчас боғлиқ ҳолда олиб борилиши лозим. Булар таълим муассасаларида замонавий техника воситалари, жиҳозлар, янги технологияларга бўлган эҳтиёжни таъминлайди, улар мустақиллигини оширади, фаннинг таълим билан уйғунлашувини таъсирчан воситаларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш имконини беради ва оқибат натижада олий таълим тизимига янги куч бахш этади, ўзларида илмий билим билан гармоник жиҳатдан мукамал инсон бўлишини мужассамлаштирган, оила, жамият, давлат олдида ўз масъулиятини чуқур ҳис этган ёш мутахассисларни тайёрлашни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтаради.

Таълимнинг энг муҳим вазифаси бўлиб, жамиятни замонавийлаштириш, мамлакатни ривожланишининг олдинги ўринларига олиб чиқишга қодир мутахассис ходимлар билан мустаҳкамлаш, соғломлаштириш, янгилаш ва тўлдириш ҳисобланади. Бунда замонавий бозор иқтисодиёти мутахассислар

тайёрлашга янги талаблар қўймоқда. Ҳар бир иш ўрнида ишлаб чиқаришни ривожлантиришда иштирок этиш, ўз тавсифи ва технологиявий жиҳатига кўра анча мураккаб маҳсулотнинг тез ўзгарадиган юқори сифатлилигини таъминлаш, ашёлар таннархи ошиб боришини ишлаб чиқариш усулларини такомиллаштириши ва сарфларни камайтириш йўли билан тизгинлашдан иборатдир.

Асосий масала шундаки, бозор иқтисодиёти шароити ҳар бир иштирокчига фаол иқтисодий фикрлашга эришиш талабини қўймоқда. Инновация стратегиясида бу айниқса юқори аҳамият касб этади. Гап шундаки, бозор иқтисодиёти гарчи янгиликка қулайлик берсада, лекин ўзи бунга шароит ярата олмайди. Шунинг учун бозор муносабатларига жалб этилган барча мутахассис ходимларда стратегик фикрлаш, иқтисодий ривожланиш қонунларини тушуниш, янгиликни баҳолай билиш, мустақил қарор қабул қилиш, юзага келган қийинчиликни енга билиш, зарур бўлганда ўз қарорини асослаб тушунтириб бериш ва исботи билан ифодалаш муҳим сифат ҳисобланади.

Бизнинг мамлакатимиз учун кадрлар тайёрлаш ва янги таълим устуворликларига эътиборни қаратиб, Президентимиз И.Каримов шундай деган эди: “Кадрлар тайёрлаш соҳасидаги давлат сиёсатида инсонни интеллектуал ва маънавий-ахлоқий тарбиялаш билан жипс боғлиқ узлуксиз таълим тизими орқали фуқаро шахсни ҳар томонлама ривожланган бўлиши кўзда тутилади”, шу билан бирга давлат бошлиғи халқаро тажрибани албатта ҳисобга олган ҳолда ўзида анаъаналарни мужассам этган ва такомиллашган жамият барпо этишга алоҳида эътибор қаратилади.

Қисқа хулоса

Хулоса қилиб айтганда Ўзбекистонда касб таълими ислоҳотларини амалга оширишдан асосий мақсад таълим-тарбия жараёнини юқори чўққиларга олиб чиқишдир. Ислоҳотларни амалга ошириш зарурияти педагогика фани олдиған кўпроқ ижодий характердаги илмий тадқиқот ишларини яратиш вазифасини қўймоқда. Ҳозирги замон ҳар томонлама етук мутахассис кадрларни ўқитиш, уларни замонавий технологиялар билан қуроллантиришни талаб этади. Шунинг учун бундай мутахассисларни тайёрлаш учун таълимнинг эски усулларидан воз кечиш, муайян билимлар мажмуига эга бўлган ёш кадрларни тайёрлашдан ўзининг бутун имкониятини намоён этишга қобил, юксак ахлоқли, мағрур ва бахтиёр шахс ҳисобланувчи инсонни тайёрлашга ўтиш керак. Касб педагогикасининг жаҳон миқёсида эришган ютуқлари даражасини, ахлоқий-эстетик меъёрлар ривожини устуворлиги ҳисобга олувчи миллий мактабга таянувчи, миллий маданият ўчоғи ҳисобланувчи, шу билан бирга маданиятларнинг оқилона диалогини олиб боришга қобил узлуксиз таълимни ривожлантириш стратегияси ҳақидаги масала долзарб бўлиб қолди. Бу таълим умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-хунар таълими ва олий таълим муассасаларида ривожлантирилиши ва мустаҳкамланиши лозим.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Ўзбекистонда касб таълими ислоҳоти қачондан бошланган?
2. Кадрлар тайёрлашдаги касбий-малакавий ўзгаришлар ҳақида фикр билдиринг?
3. Кенг қамровли ва юқори малакали ходимларни тайёрлашга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?
4. Касб таълими вазифаларига нималар киради?
5. Касбий маҳорат нима?
6. Касбий таълимнинг шаклланиш жараёни ҳақида Сизнинг фикрингиз?
7. Касб таълими тизимини ривожлантиришдаги асосий йўналишлар нималардан иборат?
8. Мамлакатимиз иқтисодиётида қандай ўзгаришлар амалга ошириляпти?
9. Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимидаги устуворликлар нималар иборат?
10. Олий касбий таълим ва унинг ривожланиш босқичлари ҳақида гапиринг?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Педагогика профессионального образования. Под.ред.В.А.Сластенина.-Москва. «Академия», 2004 .
2. Е.Н.Пронина, В.В.Лукашевич. «Психология и педагогика». Учебник для студентов ВУЗов.-М.: «Элит», 2004 .
3. Ў. Толипов., М.Баракаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001.
4. Н.Хўжаев, Ж.Ҳасанбоев. Иқтисодий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2002.
5. www.inter-pedagogika.ru.

II Боб. Касбий педагогика асослари

- 2.1. «Касб педагогикаси» фанининг фалсафий – методологик асослари
- 2.2. Маънавий ва маданий шаклланиш жараёни. Малакавий тайёргарликда асосий дидактик босқичлар
- 2.3. Касб педагогикасида изланиш методлари. Ўқитишнинг жараёнли томонлари
- 2.4. Касб педагогикасининг тарих саҳифалари. Малакавий билим беришда асосий ривожланиш тизимининг тенденциялари
- 2.5. Ўзбекистонда касб таълимни ривожлантиришда хорижий тажрибалардан фойдаланиш
- 2.6. Германия ва Францияда касб таълимининг тузилмаси

2.1. Касб педагогикасининг фалсафий методологик асослари. Касб педагогикасининг илм сифатидаги ўрни

XXI аср бўсағасида ижтимоий иқтисодий муносабатлар ривожидида инсон ақл-заковати ва маънавияти асосий мувофиқлаштирувчи, ривожлантирувчи омил ва восита эканлиги тобора намоён бўлмоқда. Шунинг учун инсонпарварлик бозор иқтисодиёти асосидаги ҳуқуқий, демократик давлат эркин фуқаролик жамияти қурилишининг бош тамойили сифатида қабул қилинмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонунида (1997 й.) таълим давлатимиз ижтимоий тараққиёти соҳасида усутувор деб эълон қилиниши Педагогика фани зиммасига жуда катта масъулиятли улуғвор вазифаларни юклади. Жуда бой илмий, маънавий, маданий, диний меросимизни қайта тикланиши уларни замон руҳи талаби билан уйғунлаштириб фақат шахсий, миллий манфаат касб этилиб қолмасдан умумжаҳон маънавий, ижтимоий-иқтисодий тараққиётга улкан ҳисса бўлиб қўшилмоқда.

Ҳар бир мустақил фан ўзининг предмети (мавзуси) ва методологик асосларига эгадир. Жумладан, Касб педагогикаси ҳам фан сифатида шаклланиб ўзининг предметига эга бўлди. Бошқа фанлар каби Касб педагогикаси ҳам фан сифатида пайдо бўлар экан, у аввало жамиятнинг талаб ва эҳтиёжлари асосида пайдо бўлди.

Шу сабабли тарбия жараёни ижтимоий ҳаётнинг ажралмас қисми деб қараш лозим, чунки тарбиявий ишларни олиб бормасдан туриб жамиятни, унинг ривожланишини тасаввур қилиш қийин.

Педагогика фан сифатида бошқа фанларга ўз таъсирини кўрсатиб, билим тизимининг бир бутунлигини ташкил этади. Шу билан бирга бир неча бўлимларга бўлиниши мумкин.

Уларга: мактабгача тарбия, умумий ўрта, ўрта махсус, олий таълим педагогикаси ва бошқалар.

Педагогика фанининг ҳар бир кўриниши ўзининг махсус кўринишига эгадир. Билим беришни фалсафий-методологик босқичи малакавий

педагогикани умумий кўринишларида самарали билим беришдан иборатдир. Ўқитилаётган йўналишни аниқ муаммолардан келиб чиққан ҳолда олиб борилса, самарали натижаларга олиб келади.

Сўнгги йилларда фалсафий билим беришга алоҳида эътибор берилмоқда. Малакавий ўқитиш тизимида фалсафий билим бериш биринчи қадам бўлиб, бу соҳада эришилган ютуқлар ва тажрибалар қўлланиши мумкин.

Касб педагогикасининг илмий ўрнини аниқлаш учун унинг объекти ва предметини ажратиб олиш керак. Бизга маълумки илм бу ҳақиқатда содир бўлган жараёнларни ўрганиш ва исботлашга йўналтирилган илмий билим йўналишидир.

Илмнинг предмети – бу объектнинг шундай таърифи борки, унда изланишлар аниқ йўналиш бўйича олиб борилади.

Инсоннинг маданий ва маънавий шаклланиши қуйидагилар асосида амалга ошади.

- Маълумот
- Маданият
- Менталитет

Педагогик фаолиятда 2 асосий йўналиш мавжуд.

Бир томондан бу фаолият ўқитувчининг кундалик, ўқув ва тарбиявий ишларига, ўқитувчи ва ўқувчи орасидаги ўзаро муносабатга, таълим-тарбия ишларида ўқувчининг билим, малака ва кўникмаларига боғлиқдир.

Педагогика фанининг асосий масаласи эса бу жараёни самарали ва сифатли таъминлашдир. Бунинг учун эса аниқ метод ва ташкилий шакллардан самарали фойдаланиш зарур. Ушбу методда маълум миқдорда эркинлик, педагогик санъат, педагогик маҳорат ўз ўрнини топган бўлиши керак.

2.2. Маънавий ва маданий шаклланиш жараёни. Малакавий тайёргарликда асосий дидактик босқичлар

Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ мамлакатимизда маънавиятни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мамлакатимиз Президенти Ислон Каримовнинг ҳар бир нутқи ва маърузалари, мақола ва асарларида юксак маънавият келажак пойдевори эканлиги қайта-қайта таъкидланмоқда.

Ҳақиқатан ҳам инсон маънавиятини юксалтирмасдан туриб, жамиятимиз турмуш тарзида, мамлакатимиз тараққиётида муваффақиятларга эришиб бўлмайди. Ислохотларнинг биринчи босқичида миллий маънавиятни изга тушириб олиш йўлида кўзланган мақсад асосан амалга оширилди ва иккинчи босқичда амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларга замин ҳозирланди. Маънавий парокандалик даврига барҳам берилди. Президент Ислон Каримов “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида” китобида таъкидлаганидек: “Халқнинг маънавияти ва маданияти, унинг ҳақиқий тарихи ва ўзига хослиги қайта тикланаётганлиги жамиятимизни янгилаш ва тараққий эттириш йўлидан муваффақиятли равишда олға силжитишда ҳал қилувчи

таъбир жоиз бўлса, белгиловчи аҳамиятга эгадир”¹.

Мамлакатимизда бозор иқтисодиёти шароитида жамият ва давлат ўзини устқурмаларига муносабати турли маърифий маданий ғоялар тушунчалар англаган ватанпарварлик туйғуси билан миллат, халқ манфаатлари, ижтимоий, иқтисодий, маданий равнақи учун масъулиятли илмий билим, меҳнат ва касб ҳунар кўникмаларини ўзида мужассам этган маънавий маданиятли шахсни тарбиялаб етиштиришдан манфаатдордир. Бундай шахсни шакллантиришда асрлар давомида халқимизнинг маънавий эҳтиёжи, талаби асосида яратилган кадрятлар муҳим роль ўйнайди.

Маълумки, узлуксиз таълим олдига қўйилган энг муҳим мақсад - умуминсоний ва миллий кадрятларга таянган ҳолда таълим-тарбиянинг мазмунида инсонпарварлик ғоясини кучайтириш, халқчиллаштириш ва шулар асосида ёшларда маънавий маданиятни шакллантиришдан иборат.

Мамлакатимизда таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар демократик таълим тизимига асосланган бўлиб, унда олға сурилаётган ғоялар қуйидагилардан иборат:

- Шахсинг маънавий маданиятини ҳозирги даврда инсоният эришган барча ютуқлар асосида қуриш лозим;
- Маънавий маданиятни шакллантиришда миллий ва умуминсоний кадрятлар устувор бўлишига эришмоқ лозим;
- Маънавий маданиятни шакллантиришда миллийликдан йироқ ва унга зид унсурлардан вос кечмоқ зарурдир.

Маънавият тушунчаси фақат инсон зотида хос бўлиб, табиатнинг гултожи, такомили ҳисобланган инсон моҳиятининг ажралмас қисмидир.

Инсон биоижтимоий мавжудот бўлиб, у биологик моҳият билан бир қаторда ижтимоий моҳиятга ҳам эга. Биологик моҳиятига унинг бошқа мавжудотлардан биологик тур сифатида ажралиб турувчи тик юриши, танаси юнг билан қопланамаганлиги, бош ва қўлларининг шакл-шамойили, фикрлай олиш қобилияти ҳамда бошқа бир қатор биологик кўрсаткичлари киради.

Қуръони Каримнинг “Бақара” сурасида, инсонни бошқа мавжудотлардан ажратиб турувчи сифатлар тўғрисида қуйидаги оятлар мавжуд: “Ва у зот Одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди. Сўнгра уларни фаришталарга рўбарў қилиб деди: “Агар халифаликка биз ҳақдормиз деган сўзларингиз рост бўлса, мана бу нарсаларнинг исмларини Менга билдиринг!”

Улар айтдилар: “Эй пок парвардигор, биз фақат Сен билдирган нарсаларнигина биламиз. Албатта, Сен ўзинг илму ҳикмат соҳибсан”. (Аллох): “Эй Одам, буларга у нарсаларнинг исмларини билдир”, деди”¹.

Бу оятларнинг бизга Одамзод Тангрининг Ердаги халифаси экани ва ҳатто бегуноҳ фаришталар ҳам унга таъзим қилишлари маълум бўлиб турибди.

Биобарин, маънавиятга қуйидаги фалсафий таърифни берса бўлади. **Маънавият** – бу кишининг эгаллаган фойдали билимлари амалий ҳаётида синалавериш, кўникма ва малака даражаларидан ўтган ва руҳига сингиб, ҳаёт

¹ Ислом Каримов. Ватан саждагош каби му=аддасдир. 3-том. Т., «Ўзбекистон», 1996, 274-бет.

¹ +уръони карим. – Т., «Чылпон», 1992. «Ба=ара» сураси, 31-33 бетлар.

тарзида акс этадиган ижобий ижтимоий сифатлар мажмуидир.

Маънавиятга берилган ушбу таъриф объектив мавжуд бўлган мураккаб бир ижтимоий ҳодисани мушоҳада ва идрок қилиш, унинг энг муҳим хусусиятларини ҳис қилиш ҳамда маънавият мавзусида чоп этилган қатор адабиётларни таҳлил қилиш натижасида вужудга келган. Қуйида маънавият тушунчасига берилган бир қатор таърифлар орасидан китоб саҳифаларида тез-тез учраб турадиганларидан бир нечтаси келтирилган.

1. “**Маънавият** – инсоннинг зот белгиси, унинг фаолиятининг таркибий қисми, онги, ақл – заковатининг маҳсули”¹.

2. “**Маънавият** – инсон фаолиятининг руҳий мазмуни бўлиб, кишилар унинг воситасида ўзларини англайдилар, жамият, табиат, ўз турмуш тарзлари, амалий фаолиятлари муаммоларини ҳал этадилар”².

3. “**Маънавият** – инсон қалбида, кўнгил кўзгусида акс этган ҳақиқат нуридир”³.

4. “**Маънавият** – миллатнинг асрлар давомида шаклланган илдишлари унинг тарихий тажрибалари ва ижтимоий-маданий ривожланиши билан узвий боғлиқ бўлган ички (ақлий) интеллектуал ва собит ҳиссий дунёсидир”⁴.

Бу таърифлар умуман нотўғри бўлмай, улар мураккаб ижтимоий ҳодиса бўлган маънавиятнинг у ёки бу хусусиятларини ёки аҳамиятини ифодалайди, холос. Бу эса баҳолаш категорияси ҳисобланади.

Барча фикрларни бир четга суриб, энг жозибали учинчи рақамли “Ҳақиқат нури” деган таърифга эътиборимизни қаратайлик. Дарҳақиқат, маънавият – ҳақиқат нури. Бу мутлақо тўғри. Аммо нурнинг ўзи нима? Бизнингча, “нур” – билим. Билим, яъни нур эса, инсон қалбига ҳақиқатдан, ҳақ таоладан келганидан кейин, киши қалбида униб-ўсади ва бир неча босқичларни босиб ўтади. Шундан кейингина у шуъла тарқата бошлайди. Инсон руҳи ва тафаккуридаги ҳақиқат нури ҳаракатининг ана шу охириги босқичини, яъни нур шуъласини биз “**маънавият**” деб атадик.

Инсон бошқа мавжудотлардан ўзининг ижтимоий моҳияти билан ажралиб туриши маълум. Ижтимоий моҳият негизини **билимлар** ташкил қилиб, улар фойдали ва фойдасиз турларга ажралади. Дарҳақиқат, ёлғон гапириш, ўғирлик қилиш, бошқаларни ҳақоратлаш ва бўлак разил ишларни қилишни ҳам билиш керак. Ҳамма ҳам унинг уддасидан чиқавермайди. Аммо, улар фойдасиз, балки ижтимоий ҳаёт учун зарарли билимлардир. Жамият ривожини учун фақат фойдали билим (ҳикмат)лар керак. Фойдали билимларни эгаллашдан мақсад, аввало ўзига, сўнг яқин кишиларига ва бутун жамиятга наф келтиришдир. Муайян бир фойдали ишни киши ҳаётида кўп мартаба бажаравериши

¹ Жалолов А. Мустақиллик масъулияти. Т., «Ўзбекистон», 1996. 29-бет.

² Мулоот журнали. 1997, 5-сон, 15-бет.

³ Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. Т., «Ўзбекистон», 1996. 11-бет.

⁴ Эркаев А. Маънавият-устун йоналиш. «Итисод ва шисобот» журнали. 1996, 2-сон, 20-22-бетлар.

натижасида, бу фаолият унинг руҳига сингиб, маънавиятга айланади. Инсоннинг руҳига сингиб, маънавиятига айланган ҳаракатлар мажмуини унинг ҳаёт тарзи дейилади.

Маданият арабча сўз бўлиб, у жамиятнинг ишлаб чиқариш, ижтимоий ва маънавий ҳаётида қўлга киритилган ютуқлари мажмуидир. Маданият шахс камолатига икки хил жиҳатдан таъсир қилиб, улар қуйидагилардан иборат:

1. Моддий, яъни техника, ишлаб чиқариш тажрибаси, моддий бойликлар.
2. Маънавий, яъни фан, адабиёт маориф, санъат, дин, умуминсоний ва миллий руҳий қадриятлар.

Ана шу моддий ва маънавий маданиятнинг ўзаро алоқаси ўзаро таъсири натижасида ақлан етук, ахлоқан баркамол, жисмонан соғлом, дунёқараши кенг, яхлит шаклланган, яъни комил инсон шаклланади.

Малакавий тайёргарликда асосий дидактик босқичлар қуйидагилардан иборат:

1. Ўқув юртининг битирувчиси қуйидаги билимларга эга бўлиши керак:

- битирувчининг эгаллайдиган иш ўрни;
- битирувчининг дунёқараш сифати;
- битирувчининг стандарт талабларига жавоб берадиган билими;
- битирувчининг иш ўрнида қўллайдиган билим, кўникма ва малакалари;
- битирувчининг мутахассис сифатида шаклланиши ва ижодий иш олиб бориши кабилар.

1. Ўқув материални мазмун жиҳатидан танлаши.

Ўқув материални танлаш албатта унинг мантиқий кетма-кетлиги, мазмунан битирувчининг фикрлаш доирасини ва ғояларини ишлаб чиқиш, илмий фаразни ривожлантириш ва шу билан бирга келажакда фанга ўз ҳиссасини қўшишга ундамоғи керак.

2. Танлаб олинган ўқув материални тизимли таснифлаш.

Ўқув материалнинг асосий қисми, уни мантиқий фикрлаш, тушуниш ва мунозара қилишни талаб этади. Шу билан бирга уни ўзлаштириш, ўзининг қобилиятидан келиб чиққан ҳолда ижодий ёндошиш ҳам зарур.

3. Қабул қилинаётган масалаларнинг ечимини тажриба ва синовлардан ўтказиш.

Танланган материалнинг қанчалик тўғри ёки нотўғрилигини ўқув методи ва шакллари кўриб ҳал қилиш мумкин эмас. Бунинг учун назарий, амалий ва методологик ўзаро боғлиқлиги, дидактик ва экспериментал методлардан олинган етарлича ишончли бўлган ташхислари ва амалиётда бўлган далолатномаларни ўзаро боғлаб ҳал қилиш керак бўлади.

2.3. Касб педагогикасида изланиш методлари. Ўқитишнинг жараёнли томонлари

Таълим методи бу ўқитувчи ва талабанинг тартибга солинган ўзаро алоқадаги фаолияти усули, ўқитиш жараёнида таълим ва ривожланиш масалаларини ҳал қилишга қаратилган фаолиятдир.

Метод (юнонча атама – айнан нимагадир йўл) мақсадга эришиш йўлини билдиради – муайян маънода тартибга солинган фаолият. Ўқитиш методлари ўқув жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Фаолиятнинг тегишли методларисиз таълимнинг мақсад ва вазифаларини ўқув материалининг муайян мазмунини талабалар томонидан ўзлаштиришга эришиб бўлмайди.

Усуллар ахборотни узатиш ва қабул қилиш характериға қараб сўз орқали ифодалаш, кўргазмали ва амалийға бўлинади. Таълим мазмунини ўзлаштиришда талабаларнинг билим фаолиятини характериға муносиб равишда қуйидаги усуллар: тушунтириш – иллюстратив, репродуктив, муаммоли баён, хусусий қидириш ёки эвристик ҳамда ярим тадқиқот ва тадқиқот усуллари қўлланиши мумкин.

Методлар асосий гуруҳларининг ҳар бири ўз навбатида гуруҳчалар ва уларға кирувчи алоҳида методларға бўлинади. Ўқув-билиш фаолиятини ташкил қилиш ва амалға ошириш жараёнининг ўзи узатиш, қабул қилиш, англаш, ўқув ахборотларини эсда сақлашни ҳамда олинадиган билим ва кўникмаларни амалиётда қўллаш олишни назарда тутишини ҳисобға олсак, биринчи гуруҳ методларига сўз орқали узатиш ва ахборотни эшитиш орқали қабул қилиш методлари (оғзаки методлар; ҳикоя, маъруза, суҳбат ва бошқалар), ўқув ахборотини кўргазмали узатиш ва кўриш орқали қабул қилиш методлари (кўргазмали методлар: тасвирий, намойиш қилиш ва бошқалар) ўқув ахборотини амалий меҳнат ҳаракатлари орқали бериш ва уни қабул қилиш (амалий методлар: машқлар, лаборатория тажрибалари, меҳнат ҳаракатлари ва бошқалар) киради.¹

Таълим жараёни ўқув ахборотини ва уни мантиқий ўзлаштиришни англашни ташкил қилишни кўзда тутди. Шунинг учун ҳам талаба фаолиятининг индуктив, дедуктив, шунингдек, репродуктив ва муаммоли-қидирувни ташкил қилиш методлари гуруҳчаларини ажратиш лозим.

Ўқув-билиш фаолиятини рағбатлантириш ва асослаш методларини таълимға қизиқишни рағбатлантириш методлари ҳамда таълимға бурч ва масъулиятни асослаш методларига бўлиш мумкин. Таълимни рағбатлантириш методлари:

- Таълимға қизиқишни рағбатлантириш методлари.
- Таълимға бурч ва масъулиятни рағбатлантириш методлари.

Таълим жараёнидаги назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш методлари ўқув жараёни вақтида оғзаки, ёзма, лаборатория-амалий, тест, рейтинг методларига ажратиш мумкин.

Таълимда назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш методлари қуйидагилардир:

- Оғзаки назорат ва ўзини-ўзи назорат қилиш методлари.
- Ёзма назорат ва ўзини-ўзи назорат қилиш методлари.
- Лаборатория-амалиёт назорати ва ўзини-ўзи назорат қилиш методлари.
- Тест назорати.

---

¹ И.Й.Турсунов, У.Н.Нишоналиев.Педагогика курси. –Т.: “Ўқитувчи”, 1997, 118-119 бетлар.

Юқорида келтирилган методлар нисбатан яхлит ҳисобланади, чунки у фаолиятнинг барча асосий тузилиш элементларини ҳисобга олади. Унда билиш фаолиятининг қабул қилиш, англаш ва амалда қўллаш қирралари яхлит ҳолда кўринади.

“Касб педагогикаси” фанини ўрганишда яна бир қатор методлардан кенг фойдаланилади. Буларга изланиш методлари киради. Ўз навбатида изланиш методлари 2 хил бўлади:

- Назарий
- Эмпирик

Назарий изланиш методларига: анализ, синтез, моделлаштириш, конкретлаштириш киради.

Эмпирик изланиш методи: бирламчи ва умумий методларга бўлинади. Бирламчи методларга – кузатиш, оғзаки сўраш, суҳбат, ёзма сўраш, мутахассислар баҳси, тестлар киради.

Умумий изланиш методига – ташхис қилишни ўрганиш, педагогик тажрибани умумлаштириш ва тажриба киради.

Бу методлар малакавий педагогикада кенг тарқалган бўлиб, ишчи-ходимларнинг малакасини аниқлаш, касбий муаммоларни ҳал этишда кенг тарқалган Иш фаолиятини ўрганишда бажараётган ишнинг умумий унумдорлигини аниқлашда иш хулосасини ўрганувчи тавсифнома ёрдамида ўрганилади.

2.4. Касб педагогикасининг тарих саҳифалари. Малакавий билим беришда асосий ривожланиш тизимининг тенденциялари

Мустақил Республикамиз амалиётида қўлланаётган қомусимизда белгилаб берилган қонунларимиздан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш лозимки, ҳар томонлама камолга етган баркамол инсон учун зарур бўлган маънавият қирралари; иймон, эътиқод, меҳр, ватанпарварлик, инсонга чексиз муҳаббат, дўстлик, мурувватлилик, қаноатлилик ва сабр-тоқатлилик, сахийлик, миллий ғурур каби фазилатларни шакллантириш зарурдир.

Асрлар давомида инсон ақл-заковати ила бунёд этилган бой маънавиятимиз туфайли - деди президентимиз И.А.Каримов - халқимиз мағрур яшади, меҳнат қилди, доимо ҳуррият ва эрк сари интилди. Буюк алломаларимиз томонидан яратилган оғзаки, ёзма ижодиёт, ҳадиси шариф, халқ китоблари, пандномаларида авлод-авлоддан ўтиб келаётган иймон-эътиқод сирларининг назарий ва малий жиҳатлари ҳақидаги билимлар билан ёшларни қуроллантириш лозим.

Демак,

- баркамол инсон учун зарур бўлган ижобий фазилатлар моҳияти, мазмунини тўғри тушуниш ҳамда таҳлил қилиб муносабат билдириш;
- жамоада яшаш, меҳнат қилиш малакалари эгаллаш;
- баркамол инсон модулини тасаввур этиш, унинг маънавиятидаги зарурий сифатларни шакллантириш, шакл ва йўллари излаш.

Педагогиканинг узоқ йиллар ва бир неча авлодлар тажрибасида йиғган маълумотларни инсоният тарихи ҳамма жабҳаларида авлодларни ўқитиш ва малакавий педагогик билимлар бериш дунё тарихида ўзининг алоҳида ўрнига эга.

Қулдорлик тизимида ақлий ва жисмоний меҳнат орасида фарқ бўлиб, жисмоний меҳнат қуллар зиммасида эди. Қулдорнинг асосий иш фаолияти ақлий меҳнат бўлиб, улар асосан фалсафа ва сиёсатни ташкил этган. Бу эса ўз вақтида малакавий меҳнат билимининг ғоявий ривожланишига таъсир этади.

Ўрта аср давомида диний ҳукмронлик бўлиб, унда касблар худо томонидан берилган, эгалланган хунарга у урф-одатлар, илоҳиёт ва сирли деб қаралган. Бу эса жамиятда эгалланаётган хунарга муносабатни белгилайди.

Капиталистик муносабатларнинг ривожланиши, фан ривожини, маданиятни ва техниканинг ривожланиши билан XV-XVII асрларда малакавий ўқитишнинг муаммолари, шакллари, уларни ташкил этиш ва самарадорлигини оширишга бўлган қизиқишлар ошиб борди.

XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида социал-иқтисодчилар таъсири остида Ғарбий Европа педагогикасида меҳнат мактабини ислоҳ қилиш бошланди. Унинг асосий йўлбошчиси Георг Кершеншейнер ҳисобланади.

АҚШда малакавий педагогиканинг ривожланиши меҳнат ва ишлаб чиқаришга илмий ёндошиш, янги технологияларни ишлаб чиқариш сифатини ошириш, рақобатбардошлигини кўтариш билан боғлиқдир. Бу ҳаракатларни илмий ташкилотчиси АҚШлик муҳандис Ф.У.Тейлордир. Унинг ишлаб чиққан методлари «Тейлоризм» номи билан бизгача етиб келган.

XX аср педагоглари малакавий педагогиканинг асосий вазифаси деб – ишлаб чиқариш талабига жавоб берувчи, малакавий ва политехник билимларни, меҳнат ва ўқитишни ўзида мужассамлаштириш технологик шаклларни, малака ва кўникмаларини ошириш ва тарбиялаш деб тушунадилар.

Малакавий педагогиканинг янги ривожланиш босқичи 50-йилларда халқ таълими тизимида ҳаёт ва мактаб орасидаги боғлиқликни мустаҳкамлаш тўғрисидаги қонундан бошланади.

70-80 йилларда малакавий педагогиканинг ривожланиши қийин социал, сиёсий шароитда кечди. Унинг ривожланишига социал иқтисодий фактлар таъсир кўрсатиб, педагогик фанлар давлатнинг ва сиёсатнинг қаттиқ чегараланган қарорлари остига тушиб, фаннинг кўп қирралари ечилиши рухсат этилмай, умумий малакавий билим бериш қаттиқ тазйиқ остида қолди. Бу эса ўз вақтида иқтисодий қийинчиликларга олиб келди. Бир томондан жамоа иш фаолиятининг пасайишига олиб келса, иккинчи томондан эса ишлаб чиқаришдаги ишчиларни малакасини ошириш ва реал янгиликларни беришга тўсқинлик қилди.

Бугунги кунга келиб, малакали билим тизимининг ривожланиш тенденцияси билимни регионлаштириш, интеграциялаш, стандартлаштириш, демократлаштириш ва бошқаларнинг тўхтовсиз ривожланишини амалга оширади.

1. Таълимнинг узлуксизлиги.

Биринчи марта узлуксиз таълим концепцияси 1965 йилда ЮНЕСКО Форумига тақдим этилган эди. Уни йирик назарий олим Ленграндом олиб чиққан эди. Узлуксиз таълимнинг асл моҳиятини биз «Библия», «Қуръон», «Ҳадислар» ва ҳикматли сўзларда, умуман инсоният тарихи ва ривожланиши ҳамда гувоҳи бўлган муқаддас китобларда ҳам кўрамиз.

2. Таълимнинг бирлашиши.

Таълимнинг ривожланиши сўнги 20 йил давомида ҳужжатларда 2 аспект тўғрисида сўз боради.

1. Илмий техниканинг ютуқлари.
2. Илм ва техника ютуқлари, янги технология, янги қўлланмалар, маълумотларни қайта ишлаб чиқувчи мосламаларни келтириб, бу эса фанни ривожлантиришга олиб келади.

3. Таълим стандартлари.

Бошланғич малакавий таълим стандартлари берилган таълим босқичларини ва мақсадларини талаб қилади.

1. Мутахассис ишчи ходимларнинг таълимини давом эттириши учун минимал даражага жавоб берувчи база ташкил этиш.
2. Мутахассисларнинг профилини мутахассис тайёрлов сифатини ошириш орқали кенгайтириш.
3. Узлуксиз таълим тизими алоқасини яхшилаш ва тайёрлов аспектларини тартибга келтириш.
4. Давлат ичида ва давлат ташқарисида халқаро меҳнат бозорида мутахассисларнинг олган билимларига ишончни таъминлаш.

2.5. Ўзбекистонда касб таълимини ривожлантиришда хорижий тажрибалардан фойдаланиш

Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллигига эришуви таълим ва тарбиянинг миллий шаклларини ривожланишига кенг имкониятлар очиб берди. Кейинги йилларда республикада очилган лицей, гимназияларда ва айрим умумий мактабларда ташкил этилган педагогикадан ихтисослаштирилган курсларда Ватан тарихи ва маданиятини, ўрганиш ва тадқиқ этиш асосий вазифа қилиб қўйилди. Шунга кўра, ҳозирги кунда педагогикадан миллий ва умуминсоний кадриятлар асосида дарслик, қўлланмалар яратишга киришилди. Бу ишда ўқувчи ва талабалар ҳамда бўлғуси ўқитувчиларнинг умумий маданияти ва маънавиятини, педагогик билим ва педагогик маданиятини, педагогик тафаккурини ўстириш асосий мақсад қилиб қўйилди. Бу мақсад педагогик фикрлашга доир билим ва диний-ахлоқий, тарбиявий ғоялар умумбашарий ва миллий-маданий кадриятларни пухта ўрганиш билан амалга оширилмоқда.

Ўзбек тилига давлат мақоми берилиши билан она тилини чуқур ўрганиш - мактаб ва бошқа ўқув юртлари таълимнинг асоси қилиб қўйилди. Она тилида бериладиган билимларни ўзлаштириш жараёнида ўқувчи-талабаларнинг мантиқий тафаккурини ўстириш; уларда она тилидан кўникма ва малакаларини

шакллантириш, уларни ўзбек адабий тилининг ёзма ва оғзаки шаклини пухта ўзлаштирган маданиятли ва саводли қилиб етиштириш назарда тутилди.

Таълимда тест усули қўлланди, иқтидорли болаларни аниқлашга, ўқитишга алоҳида аҳамият берилмоқда. Мингдан ортиқ иқтидорли болалар Америка, Англия, Швеция ва Туркияда таълим олиб, мустақил республикаимиз халқ хўжалиги учун зарур бўлган билим ва касбларни эгалламоқдалар.

Маълумки, педагогика тарихи ҳам бошқа халқлар, мамлакатлар педагогика тарихи билан алоқада ривожланди ва ривожланмоқда. Шу сабабдан ҳозир Марказий Осиё педагогика тарихини тадқиқ этишда хорижий Шарқ ва Европа мамлакатлари таълим тизими ҳам ўрганилмоқда. Бу соҳада республика фан ва техника қўмитасининг «Миллий рух», «Қадрият» номидаги ва Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртлари учун илғор педагогик қўлланмалар ва ўқув дарсликларини ишлаб чиқиш бўйича уюштирган танловлари бу соҳада муҳим аҳамият касб этди.

Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти олимларининг ана шу танлов асосида республикада таниқли файласуф, тарихчи ва адабиётшунос, педагог ва исломшунос олимлар ва шу соҳа тадқиқотчилари билан ҳамкорликда «Ўрта Осиёда педагогик фикр тараққиётидан лавҳалар» номли қўлланма ва «Педагогика тарихи» дарслигини яратдилар. Эндиликда ўқувчи ва талабалар Россия ва Ғарбий Европа педагогика тарихидан иборат бўлган «Педагогика тарихи»ни эмас, балки Марказий Осиё улуғ мутафаккирларининг педагогик қарашлари ва назариялари тадқиқ этилган янги дарслик бўйича янгича педагогик билимни эгаллайдилар.

Ўзбекистон республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузурида Олий аттестация комиссиясининг ташкил этилиши — мустақилликнинг муҳим тимсолидир. Бу Олий аттестация комиссияси ўз зиммасига юкланган улкан вазифаларни, яъни «юқори малакали илмий ва илмий-педагогик ходимлар тайёрлаш янги тизимини шакллантириш, уларни республика ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий тараққиётининг устивор муаммоларини ҳал қилишга йўналтириш, илмий тадқиқотлар ва ишланмаларни давлат йўли билан экспертиза қилишни таъминлаш билан етук илмий-педагогик кадрлар етиштиришга самарали таъсир кўрсатмоқда.

Олий педагогика ўқув юртларида илмий даража берувчи ихтисослаштирилган кенгаш ташкил этилиши билан республикаимизда педагогика тарихи ва назарияси, фанларни ўқитиш усуллари бўйича докторлик ва номзодлик диссертацияларини ўзбек тилида, турли миллат вакилларининг ўз она тилларида ҳимоя қилишга кенг имконият яратилди, бу кенгашлар миллий педагог олимлар сафининг ўсишида муҳим омил бўлмоқда. Бу тадбир республикада сифатли, илмий-педагогик асарлар, ўқув-методик қўлланмаларнинг яратилишига, мактабгача тарбия муассасаларида, умумий ўрта мактабларда, ўрта ва махсус олий ўқув юртларида таълим-тарбиянинг юксак савияда бўлишига, таълим тизими мазмунининг такомиллашувига самарали таъсир кўрсатмоқда.

Ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси шуни кўрсатадики, қаерда таълим ва тарбияга эътибор катта бўлса, ўша ерда тараққиёт, юксалиш бор.

Шунинг учун республикамизнинг истиқболи узлуксиз таълимни қай даражада амалга оширилишига боғлиқ. Узлуксиз таълим барча фуқароларни тинимсиз ўқишини, изланишини, шахсни юқори малакали бўлишини талаб этади.

Узлуксиз таълим тизимининг ҳаётга татбиқ этилиши республикада халқ таълими фаолиятини тубдан ўзгартиради ҳамда республиканинг юқтимой-иқтисодий ривожига муҳим ҳисса қўшади. Узлуксиз педагогик таълим тизимида педагогик ходимлар тайёрлаш поғонали равишда амалга оширилади.

Олий ўқув юртларига қабул Ўзбекистон Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан тасдиқланган қоидаларга мувофиқ, педагогика олий ўқув юртларига қабул эса Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги томонидан тасдиқланган қоида бўйича амалга оширилади. 1993 йилдан республиканинг барча олий ўқув юртларига тест синовлари орқали абитуриентлар қабул қилинмоқда.

Улар олий ўқув юртларида икки босқичли таҳлил асосида «бакалавр» ва «магистр» даражаларини эгаллашлари мумкин.

Узлуксиз педагогика таълимнинг ажралмас қисмларидан бири - илмий, илмий-педагогик ходимларни тайёрлаш, аспирантурада ва докторантурада ўқитиш - таълимнинг юқори (олий ўқув юртидан сўнг) босқичлари ҳисобланади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган узлуксиз педагогик таълимнинг устувор йўналишлари «Таълим тўғрисида»ги Қонунда белгиланган қоидалар асосида ҳаётга татбиқ этилди ва амалиётга кенг жорий қилинди.

Ўтказилган ислохотлар, самарали тажрибалар республикада таълимнинг давлат стандартларини ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш давр талаби эканлиги, бу ишни кечиктирмай амалга ошириш зарурлигини тақозо этади. Чунки таълим стандартлари шахс маълумотлилигининг давлат меъёрларини таъминлайди. Таълим стандартлари воситасида талабдаги маълумотлилиқ даражаси мувозанати сақланади, ривожлантирилади, жамият тараққиёти истиқболларига мувофиқлиги таъминланади.

Давлат таълим стандартлари ўқув жараёнини қатъий чегараланган қолипга солиб қўймайди, балки, аксинча педагогик ижодкорликка, таълим мазмунининг ягона негизи атрофида турли-туман табақалаштирилган дастурлар, ўқув қўлланмалари, ўқитиш услубиятларига катта йўл очади.

Республикамизда лотин ёзуви асосидаги алифбонинг жорий этилиши таълими муассасалари зиммасига катта масъулият юклайди. Ҳар қандай мамлакат ва халқ тақдири, унинг келажаги, тараққиётининг асоси элат ва миллатларнинг тили, ёзуви ва таълим-тарбия маскани бўлган мактаб билан боғлиқдир. Шу сабабли ўзбек миллий мактабини яратиш ва унинг асосида ҳозирги кунда халқ таълими тизимида тўпланиб қолган муаммоларни ижобий ҳал этиш бугунги куннинг кечиктириб бўлмайдиган вазифасидир.

Ривожланган мамлакатларда ижтимоий қайта ишлаш интеллектуал салоҳият даражасини сақлаб қолишга қилинадиган сарфлар моддий-ашёвий ишлаб чиқариш сарфларидан сезиларли даражада кўп, зеро яқин келажакда

хўжалик, ижтимоий, маданий ва бошқа ҳаётий муҳим соҳаларда етакчилик интеллектуал салоҳияти нисбатан ривожланган мамлакатларга тегишли бўлади

Жаҳон миқёсида олий таълим соҳасида ҳам сезиларди муваффақиятларга эришилди. Статистика маълумотларига кўра XX аср 90-йиллари олий таълим муассасаларига кирувчилар миқдори Испанияда 15 марта ошди, Австралияда 9,4 марта, Францияда 6,7 марта. Бу ҳол ривожланаётган мамлакатларга ҳам хос бўлди, Масалан, Индонезияда талабалар сони 36 марта, Венесуэлада 63 марта, Нигерияда эса, ҳатто 112 марта.

Танлаш даражаси қанча юқори бўлса, етуклик даражаси ҳам шахснинг тарбияланганлиги ҳам шунча юқори бўлади. Мана шунинг учун ҳам ҳар бир таълим тизими тарбияланганликнинг у ёки бу даражасини, шунингдек, узлуксиз таълимдаги тарбиявий ва таълимий ворисликни таъминлайди. Бу жамиятни ривожлантиришнинг аниқ ижтимоий-иқтисодий вазифаларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Умуман олганда, мамлақтимизда мустақиллик туфайли «... биз умумбашарий кадриятларнинг энг биринчи асоси бўлган халқ инсонпарварлиги чашмаларидан кадамма-қадам баҳраманд бўлмоқдамиз» (И. А. Каримов). Шу баҳрамандлик туфайли ёш авлодда меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, ватанпарварлик, иймон-эътиқодлик, ҳалоллик, ахлоқий поклик, одиллик, билимлилик, онглилик, дўстлик, бай-налмилаллик каби инсоний фазилатлар шаклланиб, ривож топмоқда, ўз она тили, миллий урф-одатлари, диёримизнинг табиат бойликлари билан фахрланиш туйғуси камол топмоқда.

2.6. Германия ва Францияда касб таълимининг тузилмаси

Дунё касбий таълимини ўрганмай туриб, бу соҳада янги шаклларни тузиб бўлмайди. Бу соҳада бизга узлуксиз таълим тизимини олиб борувчи давлатлар тажрибаси, уларнинг ишлаб чиққан таълим стандартлари жуда зарурдир. Бугунги кунда Буюк-Британияда узлуксиз таълим ва касб таълимининг янги тизими ишлаб чиқилди. Бу тизим турли хил йўналишлардаги мутахассисларни, шунингдек, бошланғич ўрта мактабларнинг битирувчиларини тайёрлашни назарда тутган.

Жаҳондаги кўплаб мамлакатларда олий ўқув юртлари ўрта умумий таълим тизимидан кейинги, навбатдаги таълим босқичи ҳисобланади. Олий таълим мактабларининг кўпчилигида ўқиш муддати 2 йил ёки ундан кўпроқ бўлиб, уч циклда ёки босқичда амалга оширилади.

Биринчи босқич таълими 3-4 йил (ёки кўпроқ) давом этади ва битирувчиларга бакалавр дипломи берилади (АҚШ, Англия, Япония, Австралияда). Францияда биринчи босқич олий мактабни битирувчиларига мэтриз, Бельгияда лисанс унвони берилади. Иккинчи босқич олий таълим мактабларига биринчи циклни тугатган битирувчиларнинг 10-25 фоизи қабул қилинади. Масалан, бу кўрсаткич АҚШда -20, Буюк Британияда -15, Австрияда-10, Австралияда-7, Японияда -6 фоизни ташкил қилади. Бу даврда танланган йўналиш

бўйича ихтисослаштирилмаган, умумий, фундаментал билимлар ўқитилади (Англия, Испания, АҚШ). ГФР, Франция, Бельгия каби мамлакатларда эса иккинчи босқич олий таълим мактаблари талабалари анча мукамал ва муайян мақсадга йўналтирилган билимларни эгаллайдилар. Лекин ҳали улар тор профилдаги юқори малакали мутахассис унвонини олиш учун иккинчи циклдаги ўқишларини яна ихтисослаштирилган курсларда 1-2 йил давом эттиришлари лозим.

Таълимнинг бундай тизими ўрта ва олий таълим мактаблари фаолиятини мувофиқлаштиришга танланган соҳа бўйича олий таълимдаги изчилликни таъминлашга самарали таъсир қилади (С.Судзуки, 1992: 89; Наиболее престижные университеты и колледжи США, 1986; D.Bligh, 1990: 102-108; J.Ledgar, 1996: 102-108; J.Spring, 1994: 148-159).

Муайян ихтисосликлар бўйича махсус имтиҳонлар 3 йиллик амалий иш фаолиятдан кейин ҳам топширилиши мумкин.

Олий таълим мактабларининг иккинчи босқичида ўқиш 1-2 йил давом этади. Бу циклни битирган талабаларга магистр унвони берилади. (АҚШ, Буюк Британия, Япония, Австралия).

Франция ва Бельгияда магистр унвони маълум мутахассисликларни чуқур ўрганувчи курсларнинг битирувчиларига ҳам берилади. Магистрлик таълимнинг ўзига хос хусусиятларидан бири - ўқув дастурларининг индивидуаллаштирилганлигидир. Бунда ўқув дастурлари талабалар ва уларнинг илмий раҳбарлари томонидан тузилади ва кафедра, деканатлар томонидан тасдиқланади. Магистратурани битирган ёшлар докторантурага кириш ҳуқуқига эга бўладилар. (Sanyae, 1998: 210-211; А.А.Барбарига, Н.В.Федорова, 1979: 78-87).

Олий таълимнинг учинчи босқичи, бу – докторатурадир.

Докторантурага, асосан, иккинчи босқич олий таълим мактабларини муваффақиятли битирган талабалар қабул қилинади. Ўқиш муддати мутахассислик турига кўра 1-3 йил. Докторантурага биринчи цикл олий таълим мактабларини битирганлар ҳам кириши мумкин. Лекин бу ҳолда ўқиш муддати 3-5 йилгача узайтирилади.

Биринчи цикл олий таълими қоидаларига биноан мутахассислик бўйича умумий билимлар беришга йўналтирилган. Таълимни алоҳида ихтисосларга бўлиб ташкил қилиш, одатда, 3-курсдан бошланади. Тор мутахассислар бўйича кадрлар тайёрлаш фақат учинчи циклдагина амалга оширилади.

Кўп босқичли олий таълим тизимининг бундай ўзига хос хусусиятлари англо-американча ва французча моделларда жаҳон бўйича кенг тарқалган (J.Spring, 1994: 3-24). Олий таълимнинг англо-американча тизими АҚШ, Буюк Британия, Хиндистон, Австралия, Янги Зеландия, Япония, Исроил ва бошқа мамлакатларда мавжуд (қarang: J/

Leadgar, 1996: 102-103; Сравнительная характеристика развития образования в странах Азии, Африки и Латинской Америки. 1991).

Биринчи цикл олий ўқув юртларидаги ўқиш муддати турли мамлакатларда турлича. Масалан, АҚШда 4 йил, Буюк Британияда 3 йил. Магистрлик даражасини олиш учун яна 2 йил ўқиш лозим (айрим ихтисосликлар бўйича 1-1,5 йил). АҚШдаги қатор муҳандислик олий мактабларида бакалаврлик дипломини 5 йиллик таълимдан кейин олиш мумкин. Тиббиёт соҳасидаги биринчи докторлик дипломини (стоматология, ветеринария соҳалари бўйича) олиш учун эса 8 йиллик таълим жорий қилинган. Японияда эса бакалаврлик даражасини 4 йиллик таълимдан сўнг олиш мумкин (тиббиёт мутахассисликлари бундан мустасно), магистрлик даражасига тенг дипломни олиш учун яна 2 йиллик таълим дастурини ўташ лозим (қаранг: С.Судзуки, 1992).

1. Германияда касб таълими тизими

Германияда бир неча мураккаб тузилмага эга бўлган таълим тизими қабул қилинган бўлиб, таълим олувчиларни мутахассисликка йўллашда 3 та босқичдаги мактаблар ташкил этилиб, улар ўз фаолиятини бошланғич таълимдан кейин давом эттиради.

Ўқув жараёнининг турли жабҳаларида ўзининг жавобгарликлари бўлиб, у турли босқичларда турличадир.

2. Германияда касбий таълимнинг тузилмаси

1-босқич: Касбий таълимга тайёргарликнинг биринчи йили (назарий билимлар берилиб, ушбу касбга йўналтирилади).

2-босқич: Ўқувчилар назарий ва амалий оиладош касблар билан ҳам танишиб борадилар (тугатилганидан сўнг, биринчи синов олинади).

3-босқич: Мутахассислаштириш жараёни бўлиб, у имтиҳон билан тугалланади. Бу тизимда таълим олувчилар назарий ва амалий билимларга ҳамда касблар ҳақида тушунчага эга бўлишлари керак.

1-2 босқич кенг маънода ишчилар тайёрлаб бериб, улар оддий иш жараёнларини бажариб, мураккаб жараёнларда 3-босқичга суянадилар.

Германияда эса олий таълим кенг миқёсда бирон касбга йўналтирилгани билан (худди Россиядагидек) англо-америкача ва французча моделлардан фарқ қилади. Бу ерда, ҳатто олий таълимнинг цикллarga бўлиниши ҳам мавжуд эмас. Таълим жараёни 4 йилдан 6 йилгача муддатда амалга оширилиб, буларнинг ҳаммаси англо-америкача ва французча олий таълим тизими талабларига унчалик мос келмайди. Олмон олий ўқув юртларида амалга ошириладиган 5-6 йиллик таълим халқаро стандарт нормаларига кўра англо-америкача ва французча олий таълим тизимининг биринчи циклига (бакалавр даражасига) мос келади, холос. Шу сабабли кейинги йилларда герман олий ўқув юртларининг дипломлари аҳамиятини кўтариш мақсадида олий таълимнинг дастлабки босқичини қисқартириш, яъни 4 йиллик қилиб белгилаш ҳақида таклифлар киритилляпти.

Касбий таълимнинг француз модели

Францияда мактабни битиргач, коллежларда ўқитиш тизими хукмронлик қилади. Бу эса ўз навбатида эрта касб эгаллашдан асраб қолади. Францияда бошланғич таълим асосан 11 ёшгача бўлиб, кейин ўқувчи коллежда таълим олади. Ундан кейинги таълимни ўқувчи умумтаълим ёки техник лицейларда давом эттиришади. Бугунги кунда техник лицейлар техник билимларни бериб, у асосида бакалавр унвонини олиш мумкин. Ўқув муассасининг ихтисослигига қараб, бакалаврлар француз тилини, социология асосларини, математика, табиий фанлар ва технология фанларини яхши эгаллайдилар.

Технология йўналишидаги бакалаврлар чет тилларини, компьютер ва тижорат билимларига эга бўладилар, барча бакалаврлар олий ўқув юртларида таълим олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Малакали ишчи-ходимларни тайёрлашда давлат ва хусусий лицейлар фаолият кўрсатиб, уларнинг ҳаммаси давлат назорати остида бўлади. Касбий таълимга ўқиш жараёнини Таълим вазирлиги ишлаб чиқиб, уни моддий таъмирлаш жавобгарлиги давлат зиммасидадир. Умумий касбий таълимда ўқитиш жараёни Францияда бепулдир.

Олий таълимнинг француз модели Франциядан ташқари Бельгия, Швейцария, Австрия, Норвегия ва бошқа мамлакатларда жорий қилинган. Бу тизим талабаларни синчиклаб танлаш асосида қабул қилишни кўзда тутди. Талабалар дастлабки 1-3 йилда умумий дастурлар орқали таълим олиш билан бир қаторда бўлажак тор ихтисосликларни танлашда фаол иштирок этадилар.

Кўп босқичли француз олий таълим моделининг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1. Француз университетида таълимнинг дастлабки 2 йилида қатор мутахассисликлар учун ягона ўқув дастурлари мавжуд.

2. Университетнинг 2-курсини тугатиб, тегишли гувоҳнома олган талаба шу университетнинг 3-курсиди ўзи танлаган мутахассислик бўйича ўқишни давом эттириши ёки бошқа университетга ўтиши ёки ўқишни элитар олий ўқув юртлари (Grande Ecole – Катта мактаб, Ecole Normale – Оддий мактаб)да давом эттириши мумкин.

3. Университетнинг 3-курсини битирган талабалар «лисанс» дипломини оладилар. Бундай дипломни олган талабалар ўқишларини 4-курсда давом эттириш ёки ўқишни ташлаб ўз мутахассисликлари бўйича амалий иш билан шуғулланиш ҳуқуқларига эгадирлар. 4-курсни тамомлаган талабалар эса «метриз» дипломини оладилар.

4. «Метриз» дипломи унинг эгасига тўлиқ олий маълумот олганлигидан далолат беради.

Францияда магистрлик дипломининг ягона нусхаси йўқ.

Шунингдек, француз олий таълим тизимидаги иккинчи цикл таълимнинг махсус атамаси, номи ҳам йўқ. Иккинчи цикл дейилганда, одатда, 4 йиллик биринчи цикл олий таълимдан сўнг келадиган

навбатдаги босқич тушунилади, холос. Французча олий таълим моделининг иккинчи цикли 1-2 йиллик таълимни ўз ичига олиб, уни битирувчилар танлаган мутахассисликлари бўйича чуқур билимларни ўрганганликлари ҳақида махсус ихтисос дипломини оладилар.

5. Мутахассисликни билдирувчи диплом (масалан, 2 йиллик ўқишдан кейин бериладиган технология соҳасидаги университет дипломи) олий таълим тизимидаги 3 циклли таълим тизимининг биринчи битирганликдан далолат беради. Масалан, ихтисослаштирилган олий ўқув юртининг 5 йиллик курсини битирган талаба муҳандислик дипломини олса, университетнинг дастлабки 1 циклини тамомлаган талаба яна 3 йиллик курсни битиргандан сўнггина шундай диплом эгаси бўлиши мумкин (Л.М.Макарова, 1986: 71-73).

6. Ихтисослаштирилган олий ўқув юртларида маълум соҳа мутахассислик дипломини берувчи ёки докторантурага кириш ҳуқуқини берувчи 1 йиллик қайта тайёрлов курсларининг кенг тармоғи фаолият кўрсатади.

Олий таълим тизимини ташкил қилишдаги ва таркибидаги қатор миллий хусусиятлар бошқа Европа мамлакатларида ҳам мавжуд:

Дания университетлари 4 йиллик олий таълимдан сўнг ўз битирувчиларига асосий даража ҳисобланган номзодлик дипломини берадилар. Лекин бундай диплом муҳандислик мутахассисларини эгалловчиларга 5 йиллик таълимдан сўнг, тиббиёт мутахассисларига 8 йиллик олий таълимдан кейин берилади. Магистр дипломини олиш учун яна 1-2 йил ўқиш лозим бўлади. Олий техника мактаби битирувчиларига (3-4 йил) муҳандислик ихтисослиги бўйича диплом берилади (лекин муҳандис-қурувчи дипломини олиш учун 5 йил ўқиш лозим бўлади).

Ирландияда гуманитар фанлар ва тижорат соҳасида 3 йиллик, табиий фанлар ва турли муҳандислик мутахассисликлари учун 4 йиллик, қишлоқ хўжалиги, стоматология, ветеринария соҳалари учун 5 йиллик, тиббиёт бўйича 6 йиллик ўқув дастурларини ўзлаштириб бакалаврлик даражасига эга бўлиш мумкин. Магистратурага бакалавр дипломи билан кирилиб, у ердаги таълим муддати қуйидаги жихатлари билан характерланади: гуманитар фанлар ва тижорат – 1 йил; педагогик фанлар – 2 йил; муҳандислик фанлари -1,5-2 йил; табиий фанлар (кимё) ва тиббиёт – 4-6 йил.

Грецияда олий таълим асосан 4 йиллик бўлиб, айрим соҳалар бўйича ўқиш муддати бир оз узунроқ: муҳандислик ва стоматология – 5 йил, тиббиёт – 6 йил. Бошланғич синф ўқитувчилари, мактабгача тарбия муассасаларининг тарбиячилари университет мақомида бўлмаган Педагогик Академия деб аталадиган 4 йиллик олий ўқув юртларида тайёрланади. Ўрта мактаб ўқитувчилари эса университетларда таёрланади.

Шундай қилиб, олий таълимни ташкил қилишдаги Европа мамлакатлари ўртасидаги бир хил ёндашув унинг кўп босқичлилигида, таълим муддатларини белгилашда, олий таълимга асосан ёшларни жалб қилишда кўзга ташланади. Ҳозирги кунда хорижий мамлакатларнинг олий сиёсатлари қуйидаги жиҳатлари билан характерланади:

1. Хусусий олий ўқув юртларини ташкил қилиш, уларни ривожлантириш борасидаги амалий ишлар давлатлар томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Бундай ёндашув, айниқса, АҚШ, Япония ва Францияда кўзга яққол ташланади.

2. Олий ўқув юртлари давлат тасарруфида бўлган давлатлар алоҳида ажралиб туради. Бу давлатларда хусусий олий ўқув юртлари черков тасарруфида бўлиб, улар 2-3 фоизни ташкил қилади.

3. Хусусий олий ўқув юртлар тизими кенг ривожланаётган мамлакатлар ва уларнинг мавжудлиги давлат тасарруфидаги олий ўқув юртлари обрўсига путур етказмайди.

4. Юқоридаги барча мамлакатлардаги хусусий олий ўқув юртлар молиявий жиҳатдан давлат томонидан қўллаб-қувватланади.

5. Хусусий олий ўқув юртини ташкил қилиш - бу кўп сармоя талаб қиладиган тадбирдир. Бу борада тўпланган тажрибаларнинг далолат беришича, фақат иқтисодий бақувват ижтимоий ташкилотгина ўрта даражадаги хусусий олий таълим мактаби фаолиятини ташкил қила олади.

Қисқа хулоса

Ушбу бобда узлуксиз таълим тизимининг ҳаётга татбиқ этилиши республикамизда олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими фаолиятини тубдан ўзгартиради ҳамда республиканинг юқтимой-иқтисодий ривожига муҳим ҳисса қўшади. Узлуксиз педагогик таълим тизимида мутахассис кадрлар тайёрлаш поғонали равишда амалга оширилади. Давлат таълим стандартлари ўқув жараёнини қатъий чегараланган қолипга солиб қўймайди, балки, аксинча педагогик ижодкорликка, таълим мазмунининг ягона негизи атрофида турли-туман табақалаштирилган дастурлар, ўқув қўлланмалари, ўқитиш услубиятларига катта йўл очади. Шунингдек ушбу бобда узлуксиз таълим тизимини олиб борувчи давлатлар тажрибаси, уларнинг ишлаб чиққан таълим стандартлари ҳақида фикрлар келтирилган. Бугунги кунда бир қатор Европа мамлакатларида узлуксиз таълим ва касб таълимининг янги тизими ишлаб чиқилган. Бу тизим турли хил йўналишлардаги мутахассисларни, шунингдек, бошланғич ўрта мактабларнинг битирувчиларини тайёрлашни назарда тутган. «Касб педагогикаси» фанининг фалсафий-услубий асослари, фаннинг предмети, касб педагогикасида фалсафий-услубий тараққиёт, маънавий-маданий шаклланиш жараёни, малакавий тайёргарликда асосий дидактик босқичлар, изланиш усуллари, таълим-тарбияда фаннинг тутган ўрни кўплаб мисоллар асосида тушунарли тарзда берилган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Касбий педагогиканинг фалсафий-услубий асослари нималардан иборат?
2. Касбий педагогиканинг илм сифатидаги ўрнини изохлаб беринг?
3. Маълумот, маданият, менталитет тушунчаларини таърифланг?
4. Малакавий билим беришда асосий ривожланиш тизимининг йўналишлари нималардан иборат?
5. Изланиш методларига нималар киради?
6. Касб педагогикасига қачондан бошлаб асос солинган?
7. Таълимнинг узлуксизлиги ҳақида фикр билдиринг?
8. Германияда касб таълими қандай ривожланган?
9. Касбий таълимнинг француз модели ҳақида гапиринг?
10. АҚШ, Дания, Голландияда мамлакатларида олий таълим тизими қандай ташкил қилинган?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Сибирская М.П. Профессиональное обучение: Педагогические технологии. – Санкт Петербург, 2002.
2. Педагогика профессионального образования. Под.ред.В.А.Сластенина.-Москва. «Академия», 2004 .
3. Ў. Толипов., М.Баракаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001 йил.
4. И.Й.Турсунов., У.Н.Нишоналиев. Педагогика курси. – Т.: “Ўқитувчи”, 1997.
5. www.thelearningweb.net. - Таълим тармоғи.
6. www.inter-pedagogika.ru.

Ш Боб. Кенг профилли ва юқори малакали ходимларни тайёрлашнинг назарий асослари

- 3.1. Касб педагогикасининг қонуниятлари
- 3.2. Кенг профилли ва юқори малакали ходимни кенг миқёсида иш модели Яқка ҳолда, гуруҳлаб ва оммавий ишлаб чиқариш
- 3.4. Босқичли ўқитиш назарияси. Технологик билимларнинг узлуксизлиги
- 3.4. Ишлаб чиқариш таълимининг даврлари. Бошланғич, тайёргарлик, касбни ўзлаштириш ва яқунлаш даври

3.1. Касб педагогикасининг қонуниятлари

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ва «Таълим тўғрисидаги» қонун Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларига мувофиқ ҳолда тайёрланган бўлиб, миллий тажрибанинг таҳлили ва таълими тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол

вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир.

Касбий педагогикани қонун-қоидаларини яхши ўзлаштириш касбий ўқишнинг айрим методологик муаммоларини ҳал қилишни енгиллаштиради.

Илмий техниканинг асосий йўналиши стандартлаштириш бўлиб, ишлаб чиқариш жараёнини автоматлаштириш, комплекс механизациялаштириш, ЭҲМни ва технологияни қўллаш, ихтирочилик, рационализаторлик, мутахассисларни ижодий техник ижодкорлиги асосий йўналишидир. Автоматлаштирилган ускуналар, электрон ҳисоблаш техникаси ишлаб чиқаришни ҳамма жабҳаларини техник асосини ташкил этади. Илмий техникани турли касбларидаги умумийлик асоси шундаки, турли касб эгалари ҳар хил соҳаларда ишлайдилар, бу мутахассиснинг фаолияти турличалигини англантиб, ишга тайёргарлик, уни назорат қилишда бир хил талаб қилади. Бу эса ўз вақтида мутахассисларни касбий ўқитишни турдош касбларга гуруҳлаб ўқитишни имконини яратади.

Ҳозирги даврда халқ хўжалигида 6,5 мингдан ортиқ касб мавжуд бўлиб, бу касбларни ҳам амалий ўрганиб чиқиш мумкин эмас. Шунинг учун ҳамма касблар гуруҳлаштирилиб чиқилади.

Касбларни гуруҳлаштириш ва гуруҳланган касблар ва корхонадаги иш жойини лойиҳалаш бўйича ҳар бир касбга малакавий тавсифнома ишлаб чиқилади. Касбларни гуруҳлашда энг асосийси – ўқув юртларида ўқув дастурини мазмунини илмий техник ривожланган, малакавий тайёргарлигини олиб кирадиган ҳиссасини, бир томондан умумий ўрта таълим, иккинчи томондан эса умумий ўрта политехник тайёргарликни қўллаш ва шу билан бирга малакани ошириш лозим.

Ишлаб чиқариш жараёнида механизациялаштириш ва автоматлаштириш ишчилар учун муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунда қисқа давр ичида автоматлаштиришнинг ривожланиш босқичларини кўришимиз мумкин.

1-босқичда бутунлай автоматлаштириш ёки ярим автоматлаштириш, махсус ёки универсал ускуналар иш жараёни.

2-босқичда мосламалар ва транспортлар орасида ўзаро боғлиқликни ҳосил қилиш.

3-босқичда ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини ва ўлчамларини назорат қилиш учун махсус ўлчовчи ва механик бошқарувчи.

4-босқичда дастурлаштирилган бошқарув автоматик қурилмалари. Улар ўз-ўзини созлаш хусусиятига эга.

5-босқичда махсус ишлаб чиқаришга кибернетик ва ЭҲМ машиналар иш жараёнида ишчиларни вазифаси ҳисоб-китоб ва бошқариб бориш ҳамда назорат қилишдир.

1. Технологик билимларнинг узлуксизлиги.

Техник жараённи узлуксизлиги иш шаклларидаги узлуксизлигига боғлиқ. Бунинг учун технологик жараёнларни чуқур таҳлил қилиш керак.

2. Ишлаб чиқариш корхонасининг иш шароитини ўрганиш.

Бу ерда энг аввало корхонанинг ички шароити ва асосий касбларни, ишчиларни қўллайдиган технологик операциялари, мутахассисларни иш шароити ва корхонанинг ички шароитини ўрганиш.

3.2. Кенг профилли ва юқори малакали ходимни кенг миқёсида иш модели. Якка ҳолда, гуруҳлаб ва оммавий ишлаб чиқариш

Кенг профилли ва юқори малакали ходим учун асосий модел қилиб илғор ходимларни меҳнат фаолиятини мисол қилиб ёки намуна қилиб олиш керак. Ходимларнинг қобилияти, малакалари педагогик кузатув ва тажриба орқали ўрганилади. Ўрганиб чиқилган натижалар асосида мукамал модел яратилади. Бундай модел ходим-мутахассисларни шахсий сифатлари ва фикрлашларини, билим даражалари, кўникма ва малакалари, иш жараёнида қўлланиладиган методларни аниқлашга ёрдам беради. Кенг малакали ходим-мутахассисни модели қуйидагича кўринишда тузилиши мумкин:¹

1. *Прогностик* – олдиндан билиш ва иш ривожини характерлаш.
2. *Малакавий*- техник мазмунига қўйиладиган талаблар.

1. Бу мақсадда махсус рухсат этилган ва тасдиқланган ҳужжатларни: мақола, қўлланма, илмий-техник кутубхона ахборотлардан турли хил илмий ташкилотлар, диссертациялар, ахборот ва конференция материалларидан кенг фойдаланилади.

2. Ишчи-ходимларни малакавий тайёрлашда ишлаб чиқилган талаб ва мазмун. Олдиндан ташхисланган маълумотлар моделда қайд қилиниб илмий таянган ҳолда ходимни малакасини оширишга имкон беради. Шу билан бирга дидактик прогнозни ҳам ажратиш зарур бўлади. Ўқув режасини ва дастурларни мукамаллигидан ва ишчи режа устида ишлашда ташхисли маълумотлар зарур.

Ривожланишнинг илк босқичларидаёқ педагогик фаолият ўз ўрнини топиб олди. Бугунги кунга келиб илм ва фан ва ишлаб чиқаришнинг ўзаро боғлиқлигини ҳамда малакали педагогика бу соҳаларда ўзининг таъсирини кўрсатиб келмоқда. Буни яна самарали шакллантириш учун педагогик қонуниятларни билиш керак бўлади.

Улар қуйидагилардан иборат:

3. Ишлаб чиқариш турига қараб ходимларни шу соҳага тайёрлаш.

Ишлаб чиқариш турига қараб ўқитиш дастурлари 3 та катта гуруҳга бўлинади:

- Якка ҳолда ишлаб чиқариш
- Гуруҳлаб ишлаб чиқариш
- Оммавий ишлаб чиқариш

Ишлаб чиқаришнинг ҳар бир тури ўзининг техник жараёнларига эга бўлиб, шу билан бирга ўзининг шакллариغا ҳам эгадир. Ишлаб чиқаришнинг у ёки бу туридан қатъий назар бир цехнинг ўзида 3 та ишлаб чиқариш тури мавжуд бўлиши мумкин.

¹ Ў.Қ.Толипов. ва бошқ. Касбий педагогика. – Т.: ТДИУ, 2001.

Якка ҳолда ишлаб чиқариш – ўз характериға кўра ўзининг афзалликларига эға бўлиб, у ёки бу операцияларни универсал ускуналарда бажариш имконини бериб, маҳсулотға кўйиладиган турли талабларни аниқ бажариш имконини беради. Мутахассисдан ўлчов асбобларидан тўғри фойдалана билишни талаб этади.

Гуруҳлаб ишлаб чиқариш – бу тур якка ҳолда ишлаб чиқаришдан озгина фарқ қилиб, бунда чиқариладиган маҳсулот доналаб эмас, балки қисм-қисм қилиб ишлаб чиқаришға мўлжалланган бўлади. Ҳар бир операция алоҳида-алоҳида ускуналарда бажарилади. Бу ерда ишлаб чиқариш хизмати кўрсатиш яъни мослаш, созлаш, кичик таъмирлаш ишлари махсус ишчиларға юклатилади.

Оммавий ишлаб чиқариш – уларнинг иш жойларида тинимсиз равишда қайтарилиши билан бу операциялар иш жойида характерланади. Цехлардаги асбобларнинг сифати ва самарадорлиги ишлаб чиқарилаётган маҳсулотға мос бўлиши керак.

3.3. Босқичли ўқитиш назарияси. Технологик билимларнинг узлуксизлиги

Таълимнинг асосий мақсади - замонавий илмий билимларни эғаллаган, мустақил фикрлаш ва муаммоларни ечиш имкониятиға эға бўлган маънавий жиҳатдан бой шахсларни шакллантиришдир. Жамият ривожланар экан, ҳаётий талабларнинг даражаси ҳам ортиб боради. Демак, илмий билимларнинг ҳажми кенгайиб, илмийлик даражаси чуқурлашиб борар экан, мантиқий фикрлаш ва муаммоларни тезда ҳал этишға бўлган талаб янада кучайиб боради. Бу фикрдан келиб чиққан ҳолда таълим тизими бугунги кун талабинигина ҳисобға олган ҳолда эмас, балки келажак талабларини аниқлаган ва ҳисобға олган ҳолда иш олиб бориши керак деган хулосаға келамиз. Чунки, бугунги кун талаблари келажакда жамиятнинг асосий ўзагига айланади. Демак, таълим тизими талабаларни бугунги кундаги ҳаётға эмас, балки келажакдаги ҳаётға тайёрлаши лозим. Бу ҳам таълимнинг ўзига хос хусусиятларидан биридир.¹

Дидактик тизим негизини тарбиявий ўқув жараёни ташкил этиб, у ўз вақтида 2 босқичға бўлинади.

- а) доимий
- б) динамик

Бунинг асосида ўқув дастурлар ишлаб чиқишни асосий ва махсус жараёни, керакли касб олинган касб таълимиға мувофиқ аниқ ва пухта шу билан бир қаторда ўзаро боғлиқликда дастур асосида олиб борилади.

Асосий ўқув жараёни – бу босқичда таълим олувчилар умумий талабларға жавоб берувчи билим, малака ва кўникмаларға эға бўлиб, улар шундай билим оладиларки, у илмий-техник ўзгаришлар таъсириға мос келади. Умумий меҳнат

---

¹ *Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тугрисидаги Қонуни"* Тошкент 1997 йил.

эгалланган билим, кўникма ва малакаларга касбий билимларга асос бўлиб, унинг мустаҳкамлиги ишлаб ўқитишни самарадорлигига олиб келади. Асосий ўқув жараёнида таълим олувчилар эгаллаши лозим бўлган билимлар келажакдаги унинг фаолияти, меҳнат тури ва ишлаб чиқаришдаги эгаллайдиган ўрнига боғлиқ бўлади. Асосий билим бериш жараёни махсус билим беришни негизи бўлиб хизмат қилади, шунинг учун таълим олувчи кўрсатилган фанлар бўйича назарий ва амалий машғулотларни мустаҳкам эгаллаб бормоғи лозим.

Махсус ўқув жараёни – асосий ўқув босқичдан махсусга ўтиш секин-аста рўй бериб, бутун ўқув жараёни шу мақсадларга қаратилган вақт ичида олиб борилади. Махсус босқичда ўқитиш танланган касбга йўналтириш бўйича олиб борилиб, ўқитиш жараёни шу соҳадаги техник ва технологик ривожланиш талабларига жавоб бермоғи лозим, аммо марказлаштирилган тартибда ишлаб чиқилган ўқув дастури хўжалик соҳасидаги ёки корхона талабларига жавоб Бера олмайди, чунки бир соҳада технологик жиҳозларнинг бир тури ўрганилса, иккинчи турида мутахассисларни тайёрлашда турли соҳалар бўйича ўқитиш афзалдир.

Махсус ўқитиш жараёнида таълим олувчиларни корхонанинг хусусиятлари билан аниқ ва мукамал таништириш жараёнида унинг корхонадаги ҳамма иш турларида эгаллаган билим ва малакасини амалда қўллай олишни таъминлаш лозимдир. Таълим олувчилар ишлаб чиқаришдаги техник ва технологик жараёнлар, қурилма ва мосламалар ҳақида билим олиб амалда қўллай билишлари керак. Махсус ўқитиш жараёнида ўқитувчи устанинг ишлаб чиқариш жараёнига ўқитишда қуйидагиларга эришмоғи лозим:

- Таълим олувчини ҳозирги замон техника жараёни методлари ва замонавий методларга, қурилмаларда ишлашни ўргатиш;
- Меҳнатни ташкил этиш методи ҳам таълим олувчини зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларига, касбий малакасига қараб турли иш операцияларини бажаришни замонавий технология талабига жавоб берувчи ишлаб чиқаришни ташкил этиш;
- Таълим олувчини иш меъёрини бажаришга ёндошишга ўргатиш;
- Корхонадаги иш чизмаларини тўғри ўқишга, технологик ҳужжатлардан тўғри фойдаланишга ўргатиш;
- Корхона жамоасида таълим олувчи ишидан муҳим тарбия сифатида фойдаланиш;
- Таълим олувчини меҳнат хавфсизлиги, ишлаб чиқаришдаги ва ёнғин хавфсизлиги талабларига амал қилишга ўргатиш;
- Таълим олувчини иш ўрни ва иш қуролларига нисбатан жавобгарлик ва кадрлаш ҳиссини сингдириш;
- Таълим олувчида иш маданияти ҳақида таассурот бериш, иш жойини тўғри ташкил қилишни ўргатиш;

Умуман олганда, бугунги кунда шундай мутахассис кадрларни тарбиялашга эришиш керакки, у англаган ҳолда иш унумдорлигини оширишга ўз ҳиссасини қўшсин. Уларни ишлаётган корхонанинг обрўси, иш сифатини ошириш руҳида, меҳнат интизомига қатъиян риоя қилиш руҳида тарбиялаш лозим.

3.4. Ишлаб чиқариш таълимининг даврлари. Бошланғич, тайёргарлик, касбни ўзлаштириш ва яқунлаш даври

Бошланғич давр – бу вақтда таълим олувчилар ўзларини усталарини танитайдилар, бир-бирларини ишлаб чиқариш жараёни ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлмайдилар. Ўқув устаси ҳар бир таълим олувчини шахсий хусусиятларини ўрганиб, уларда иш жойини, касбни танлашга қизиқишни уйғотиб меҳнатга бўлган умумий талаблар, иш шароити билан таништиради. Уста таълим олувчиларни техник тўғаракларга қизиқтириб, ишлаб чиқариш соҳаси бўйича фахрийлар билан учрашувлар ташкил этади. Бу босқичда ташкилий ишлар кўпроқ олиб борилиб, таълим олувчилар асосан ўзаро бир-барлари билан ва иш жараёни билан танишадилар. Бу жараённи ишлаб чиқаришга, таълим беришга алоқаси бўлмайди ва бу давр икки ҳафта давом этади.

Тайёргарлик даври – бу вақтга келиб таълим олувчилар аниқ иш турлари билан танишиб, уларни ўқув-ишлаб чиқариш, меҳнат фаолияти ишлаб чиқарувчи характерга эга бўлади. Гуруҳда уста ишонадиган ўз-ўзини бошқарувчи органлар фаолият кўрсатиб, бу вақтга келиб уста куйидаги масалаларни ҳал қилади: иш ўрнини ташкил этиш, меҳнат хавфсизлигига риоя қилиш, ишлаб чиқаришда интизомли бўлиш, иш қуролларини асраб-авайлаш, шахсий гигиена ва санитария қоидаларига риоя қилиш ва бошқалар. Таълим олувчиларни иш жараёни техник ҳужжатларни ўрганиш, мосламаларни созлаш, иш ўрнини ишга тайёрлаш, ишлаб чиқилган маҳсулотнинг сифатини текширишдан иборат бўлиб, улар оддий иш жараёнларини ўрганиб борадилар.

Касбни ўзлаштириш даври – иш жараёнларини ўргангандан сўнг олинган билим ва малакаларни мукаммалашга ўтилади. Бунинг учун шундай ишлар танланадики, иш жараёнида янги ўрнатилган мавзу ва ундан олдингилари қамраб олинади. Шунда таълим олувчиларда эгалланган билим шаклланиш хусусиятлари ривожланади.

Назорат қилиш ва яқунлаш даври – бу муддатнинг асосий вазифаси фақатгина олинган билим ва малакаларни мустаҳкамлаб қолмай, балки уларни замонавий мослама ва қурилмалардан фойдаланган ҳолда мукаммаллашиб боришидир. Ишлаб чиқариш илғорлари ва фахрийларининг ишларини ўрганиш, ўзлаштириб олиш таълим олувчида ишлаб чиқариш амалиёти жараёнида мустақиллик ҳиссини шаклланиб боришига ёрдам беради. Таълим олувчилар меҳнат жамоаси оқимиға кириб жамоада тарбияланиб шахс сифатида шаклланиб борадилар.

Шундай қилиб, таълим олувчилар берилган муддат охирида мустақил тарзда барча ишларни режалаштириши ўз иш жойларида илғор усулларни қўллашлари, чизма ва технологик ҳужжатлардан фойдаланишлари ва шу билан бирга ишлаб чиқаришдаги ютуқларга эришишга интилишлари, вақтни ва хом-ашёни тежашлари, меҳнат хавфсизлиги қоидаларига ва талабларига жавоб беришлари керак бўлади.

Қисқа хулоса

Ушбу бобда касбларни гуруҳлаштириш ва гуруҳланган касблар ва корхонадаги иш жойини лойihalаш бўйича ҳар бир касбга малакавий тавсифнома ишлаб чиқиш зарурлиги ҳақида фикр билдирилган. Касбларни гуруҳлашда энг асосийси – ўқув юртларида ўқув дастурини мазмунини илмий техник ривожланган, малакавий тайёргарлигини олиб қирадиган ҳиссасини, бир томондан умумий ўрта таълим, иккинчи томондан эса ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизимида тайёргарликни қўллаш ва шу билан бирга малакани ошириш лозим.

Шунингдек, “Касб педагогикаси” фанининг асослари, кенг қамровли ва юқори малакали ходимни кенг миқёсда иш модели, ишлаб чиқариш жараёнини автоматлаштириш жараёни, босқичли ўқитиш назарияси, технологик билимларнинг узлуксизлиги, ишлаб чиқариш таълими тизимлари, тамойиллари қабилар ҳам миослар асосида ёритиб берилган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Касбий педагогика қонуниятлари нималардан иборат?
2. Ўқитиш дастурлари неча турга бўлинади?
3. Ходим касбларини гуруҳлаш асосларига нималар қиради?
4. Ишлаб чиқариш тамойиллари неча турга бўлинади?
5. Касблар қандай гуруҳланади?
6. Ўқитиш назарияси неча босқичдан иборат?
7. Ишлаб чиқариш таълимининг даврларини изоҳлаб беринг?
8. Нима учун ишчи-ходимларга малакавий техник билим берилади?
9. Тайёргарлик даврида қандай ишлар амалга оширилади?
10. Асосий ўқув жараёни ва махсус ўқув жараёнига таъриф келтиринг?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Педагогика профессионального образования. Под.ред.В.А.Сластенина.-Москва. «Академия», 2004 .
2. Е.Н.Пронина, В.В.Лукашевич. «Психология и педагогика». Учебник для студентов ВУЗов.-М.: «Элит», 2004 .
3. Ў. Толипов., М.Баракаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001.
4. Н.Хўжаев, Ж.Ҳасанбоев. Иқтисодий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2002.
5. www.inter-pedagogika.ru.

IV Боб. Касбий педагогикада таълим жараёни

- 4.1. Касб педагогикасида таълим жараёнининг моҳияти ва тузилиши.
- 4.2. Касб таълимининг тамойиллари.

4.3. Педагогик жараёни лойихалаш. Лойихалаш жараёнининг объекти ва муаммолари.

4.4. Таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш.

4.1. Касб педагогикасида таълим жараёнининг моҳияти ва тузилиши

Таълим жараёни педагогик жараённинг ажралмас, муҳим қисмларидан бири бўлиб у ўқитиш, билим, кўникма ва малака ҳосил қилиш масалалари билан шуғулланади. Таълим назариясини “Дидактика” тушунчаси билан ҳам ифодаланади. “Дидактика” сўзи грекча “Дидаско” сўзидан олинган бўлиб, “Ўқитиш, ўргатиш” деган маънони билдиради. Дидактиканинг ўрганиш объекти ўқув жараёни, ўқув жараёнининг ривожланиш қонуниятлари, ўқитиш тамойиллари, методлари ва шакллари дир. Таълим жараёнининг асосий моҳияти тарихан тўпланган ижтимоий билим ва тажрибани ёш авлодга етказиш, авлодлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни маълум тизим орқали амалга ошириш бўлиб ҳисобланади.

Фан ва техниканинг ривожини ҳам илмий билимларнинг ҳажмига ва характери таъсир кўрсатади. Буларнинг ҳаммаси эса ўз навбатида таълим тизимида ўз аксини топади. Таълим тизими ҳар бир жамиятнинг ривожланиш асоси бўлиб хизмат қилади. Чунки айнан таълим тизими жамиятнинг ҳар бир аъзосини маънавий, илмий дунёқарашини шаклланишида энг асосий ўринни эгаллайди. Шунинг учун ҳам барча тарихий юксалиш, янгилиниш босқичларида айнан таълим тизимини ислоҳ қилиш муҳим ўрин тутган. Таълим тизими ҳар бир жамиятнинг ривожланиш даражасидан ҳамда шу жамиятнинг талабларидан келиб чиққан ҳолда шаклланади.

Ўсиб келаётган ёш авлод таълим жараёнида:

- Зарур билимлар билан қуроллантирилади.
- Керакли малакаларга эга бўлади.
- Кўникмалар ҳосил қилади.

Ўқув жараёнида таълим олувчилар ва педагоглар ўртасида ўзига хос муносабатлар ўргатилиб бу жараён икки томоннинг биргаликдаги фаолияти натижасида боради. Шунинг учун ҳам таълим жараёни икки томонлама характерга эга дейилади. Педагоглар ва талабаларнинг фаоллик даражаси таълим жараёнининг самарасини белгилайди. Албатта бу жараёнда педагог йўналтирувчи сифатида майдонга чиқади. Педагог аниқ мақсадни кўзлаб режа ва дастур асосида билим, кўникма ва малакаларни шакллантиради. Талабалар эса уларни фаол ўзлаштириб олишлари керак. Таълим жараёнида педагог ўргатиш, билим, малака, кўникма ҳосил қилиш вазифасини бажарса, талабалар ўзлаштириш жараёнини ўз бошидан кечирадилар. Бу мураккаб психик жараён бўлиб, сезги, идрок, тасаввур, тафаккур кабилар иштирокида боради. Ўқиш талабаларнинг ўзлаштириш, билиш қобилиятлари, фикрлаш операциялари ва ҳаракатларини ҳосил қилиш жараёнидир. Бу пассив томошабинлик жараёни эмас, балки талабага номаълум бўлган ҳақиқатларни очиб берадиган фаол, ижодий фаолият жараёнидир.

Таълимнинг асосий вазифаларидан бири инсоният ҳозиргача эришган илмий билимлар ва фан техниканинг ютуқлари билан ёш авлодни куруллантиришдир. Ёш авлодда шундай билимлар тизимини яратиш лозимки, бу билимлар уларнинг кейинги ривожини учун асос бўлиб хизмат қилсин. Ҳозирги кунда билимлар ҳажми, ахборотлар ҳажми тобора ошиб бораётган бир даврда таълим тизими талабаларга бериши керак бўлган билимлар, малака ва кўникмалар ҳажминини белгилаш ҳамда бу жараёнда қайси омилларни ҳисобга олиш керак деган масалаларни ечимини топиш устида бош қотирмоқда. Зарурий билимлар ҳажминини белгилаш ва шу билан бир қаторда ўқиш муддатини аниқлаш энг муҳим масалалардан бири. Таълим жараёнида бирор фан соҳасидаги инсоният томонидан эришилган ҳамма нарсаларни ўрганиш керак деб ўйлаш мутлақо нотўғри бўлар эди. Ўқув жараёнида энг асосий, энг муҳим билимлар- фанларнинг асослари ўрганилади. Аммо шунга қарамай ҳозирда ўрганиш зарур бўлган янги-янги фанларнинг тармоқлари (экология, ЭҲМ, оила психологияси, иқтисод асослари, маънавият асослари) вужудга келмоқдаки улар таълим ҳажминини бениҳоя кенгайтишига сабаб бўлмоқда. Бундай муаммолар ҳозирда деярли барча давлатларда мавжуд ва ҳар бир давлат бу муаммоларни ўз имкониятларидан келиб чиққан ҳолда ҳал этишга ҳаракат қилмоқда. Биз бу муаммоларни таълим тамойилларини (принципларини) бузмаган ҳолда, ёш авлоднинг соғлиғига зиён етказмаган ҳолда ечимини топишга ҳаракат қилмоқдамиз.

Педагогик жараён – бу ўқитувчи ва талаба билимларини, кўникма ва малакаларини амалиётда қўллашни ўз ичига қамраб олади. Касб таълими жараёнида мазмун, ўқиш, ўқитиш, тарбиялаш асосий боғловчи компонентдир.

Таълим билиш фаолиятининг тури сифатида педагогика фанида бир неча асосий маънони англатади. Яъни бу: талабаларда билим, малака ва кўникмаларни ҳосил қилиш; уларда дунёқараш, фикр ва эътиқодларни шакллантириш; ўқувчиларнинг муайян даражада ўқимишли, маданиятли, тарбияли чин инсон бўлишига эришиш; уларнинг қобилиятларини ўстиришдан иборатдир.

Таълим – инсоният тажрибасининг маълум томонларини, яъни талабалар ижтимоий тараққиётнинг ҳозирги талабларига мувофиқ даражада билим ва тарбияга эга бўлишларини таъминлайдиган фаолиятдир.

Демак, педагогик таълим жараёнининг мазмунини билим, кўникма ва малакалар ташкил қилади. Талабалар ўқиш орқали билим билан курулланадилар. Бунда билимнинг ўзи кифоя қилмайди. Уни ҳаётда кўп унум берадиган қилиб қўллаш олиш лозим. Бунинг учун эса талабада кўникма ва малака ҳосил қилиш лозим.

Кўникма – машқ қилиш натижасида бериладиган ҳаракатлар йиғиндиси. Иқтидор ва кўникма машқ қилиш ва такрорлаш орқали малакага айланади.

Билим асосида кўникма ва малака ҳосил қилинади. Билим баҳсда керак бўлса, кўникма меҳнатда, дунёни ўзлаштиришда зарур бўлади. Шу жиҳатдан Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида, касб-хунар коллежларида ва мактабларда

бахслар, беллашувлар, ўткир зехнлилар мушоираси, кувноқлар ва зукколар беллашувини ташкил этиш фойдалидир.

Таълим олувчининг характери ва фаоллиги ривожланган ҳолда унинг даражалари турличадир. Аммо шу билан бирга таълим олувчилар пассив бўлса, ўқитиш жараёнини амалга ошириб бўлмайди.

- Таълим олувчининг илм қабул қилиши фаоллиги унинг шахс сифатида шакллантиришига ҳам таъсир кўрсатади. Таълим олувчида ўз-ўзига, меҳнатига, бошқа шахсларга, жамиятга, ишлаб чиқаришга, атороф-муҳитга муносабати шаклланиб боради.
- Педагогик жараённинг муҳим специфик шароитлари. Олий ўқув юртларида ўқитишнинг муҳим специфик шартларидан бири бу амалий ўқитишдир. Бу унинг муҳим ташкил этувчи компоненти дир. Ўқитиш жараёни амалиётдан тубдан фарқ қилади, чунки ишлаб чиқаришдаги ўқитиш услубининг асосий мақсади, бу таълим олувчини маълум бир касбга йўналтириш ва шакллантиришдир.

Педагог ва таълим олувчи орасидаги ўзаро бирлик ва алоқадорлик ҳақида гапирганда бошқарувчи ва ўргатувчи шахс бу ўқитувчи эканлигини унутмаслик керак. Фақат педагог таълим олувчига билим бера олиши, шахс сифатида шакллантира олиши ва ўз таъсирини кўрсата олиши мумкин.

Ўқитиш жараёнининг муҳим компоненти

Бериладиган билим мазмуни ўқув дастури, Давлат таълим стандартида белгиланган бўлиб, унинг таркибига ижтимоий мақсадлар давлат буюртмаси, педагогик тизимни аниқ мақсадларини белгилайди. Педагогик жараён фақат таълим мазмундалигига эмас, балки унинг қонунийлигига ҳам таъсир кўрсатади, яъни;

- Педагогик жараённинг шароитига қараб мазмун белгиланмаса, таълим олувчилар ўзлаштиришлари қийин ва педагогик жараён билан амалиётдаги шароит орасидаги боғлиқлик йўқолади.
- гуруҳнинг шахсий имкониятидан келиб чиқиб ўқитувчи дастурига мантикий ўзгаришлар киритиб, шу билан педагогик жараённинг ўзаро боғлиқлигини бузмаган ҳолда мақсадга эришилади.

Маълумот беришнинг педагогик жараёни - ўқитувчиларнинг илмий, техник ва технологик ишлаб чиқаришдаги билимларни шакллантиришдир. Педагогик жараёнда ўқитувчи ва устанинг вазифаси таълим олувчида ижобий сифатларни ривожлантириш учун тарбиявий вазифаларни максимал қўллаши керак. Ўқитувчи таълим олувчиларда жамоатчилик, дўстлик, ишчи интизом, ростгўйлик, ўз ишига жавобгарлик шу каби инсоний сифатларни ривожлантиришга асосий эътибор қаратади. Бунинг учун ўқитувчининг ўзида тарбияловчи сифатлар мужассам бўлиши керак.

Таълим тамойиллари ўқув юртлари олдида турган улкан вазифалар асосида белгиланади. Улар ўзаро бир-бири билан мустахкам боғлиқ ҳолда бир тизимни ташкил этади, ҳар бир дарсда дидактик тамойилларнинг бир нечтаси иштирок этиши мумкин. Улар таълим олдида турган асосий мақсадларни ҳал этишга ўз ҳиссасини қўшади. Таълим тизими ислоҳ қилинаётган ҳозирги

жараёнда ўқувчи-талабаларга мустақкам билим бериш, уларни эркин, мустақил фикрлай оладиган инсонлар қилиб тарбиялашда, таълим тамойилларининг моҳиятини чуқур англаш ва ҳаётга тадбиқ этиш муҳим муаммолардан биридир.

Ўқув юртларида бериладиган билим илмий характерга эга бўлиши фан-техниканинг сўнгги ютуқ ва кашфиётларини ўзида ифода этиши лозим. Шундай экан, ўқитувчи илм-фандаги янгиликлардан хабардор бўлиши лозим. Ўқув фанлари ҳам илм-фан асосида яратилади. Ўқитишнинг илмийлик тамойиллари таълим жараёнида ўқувчи-талабаларни ҳозирги замон фан-техника тараққиёти даражасидаги илмий билимлар билан қуроллантириш, айниқса талаба ёшларни илмий-тадқиқот усуллари билан таништириб боришга қаратилган.

4.2. Касб таълимининг тамойиллари

Инсон вужудга келибдики, ўз фарзандига билганларини ўргатиш, ўзи эга бўлган билим, малака ва кўникмаларини кейинги авлодга ўтказиш даставвал англамаган ҳолда бўлсада мавжуд эди. Бу яшаш учун кураш қонунидан келиб чиқиб, яшашнинг зарурий шарти ҳисобланган. Жамият ривожланар экан авлоддан-авлодга ўтказиш лозим бўлган билимлар ҳажми ортиб борди. Билимлар, эгаллаш лозим бўлган малака ва кўникмалар мураккаблашиб борди. Бу жараён олимлар томонидан таҳлил қилиниб аста-секин маълум қоидалар ишлаб чиқилди.

Қомусий олим Абу Райҳон Беруний (973-1048) таълим жараёнини чуқур ўрганган олимлардан бири. У илмий билимларни эгаллаш йўллари, усуллари ҳақида шундай фикрларни билдиради. Ўқув жараёнида педагог қуйидаги қонуниятларга:

- талабани зериктирмаслиги;
- билим беришда турлиликка асосланиши;
- узвийликка, изчилликка риоя қилиш керак.

Беруний янги мавзуларни қизиқарли, асосан кўрғазмали баён этиш самарали натижалар беришини ҳам таъкидлайди.

Абу Али Ибн Сино (980-1037) билим олишда ёшларни ўқув муассасасида ўқитиш зарурлигини қайд этар экан, таълимда қуйидаги томонларга риоя этиш зарурлигини таъкидлайди:

- талабага билим беришда бирданига китобга банд қилиб қўймаслик;
- ўқитишда жамоа бўлиб, ўқув муассасасида ўқитишга эътибор бериш;
- билим беришда талабаларнинг майлини, қизиқиши ва қобилиятини ҳисобга олиш;
- ўқитишни жисмоний машқлар билан қўшиб олиб бориш.

Ушбу ишлаб чиқилган қоидалар таълимда мустақкам ўрин эгаллай бошлади.

Шундай қилиб, таълим тамойиллари асрлар оша сайқал топиб борди. Албатта дидактика тамойиллари ҳар бир даврнинг ўзига хос бўлган хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўзгариб боради. Чунки таълим тамойиллари жамият ва давлат олдида турган улкан вазифалар асосида

белгиланади. Таълим (ўқитиш) жараёни мураккаб ҳамда кўп қирралидир. Унда педагог ва талабалар фаол иштирок этадилар. Бу жараённинг муваффақиятли ва самарали натижаси таълим жараёнининг қонун қоидалари яъни таълимга қўйилган дидактик талабларга қай даражада амал қилишларига боғлиқ.

Таълим тамойиллари педагогнинг фаолиятини ва талабалар томонидан илмий билимларнинг ўзлаштирилиши тегишли кўникма ва малакалар хосил қилишнинг асосий қонун ва йўл йўриқларини ўз ичига олади. Шу билан бир вақтда таълим тамойиллари ҳар иккала фаолиятнинг яъни педагог ва талаба томонидан ўз олдига қўйилган вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш имкониятини берадиган бир қанча талабларни ҳам умумлаштириб беради. Шунга кўра таълим қоидалари ўқитишнинг энг муҳим масалаларини назарий ва амалий жиҳатдан тўғри ҳал қилишнинг асосий негизи ҳисобланади.

Таълим тамойиллари деб, умуминсоний тарбиянинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишга қаратилган ўқиш ва ўқитиш жараёнларининг йўналиши талабалар томонидан илмий билимларнинг ўзлаштирилиши, билим ва малака хосил қилишнинг асосий қонун ва қоидаларининг йиғиндисига айтилади.²

Кейинги йилларда таълим қоидаларини ўрганиш уларни таҳлил қилиш ва мукамаллаштириш устида иш олиб борилмоқда. Таълим қоидаларини системалаштириш масаласи ҳам доимо фаол масала бўлиб келган.

Бугунги кунда педагогика фани қуйидаги **таълим тамойилларини** ажратиб кўрсатмоқда:

- Таълимнинг илмий бўлиши;
- Таълим ва тарбиянинг бирлиги;
- Таълимнинг тизимли ва изчил бўлиши;
- Таълимда назариянинг амалиёт билан боғлиқ бўлишини таъминлаш;
- Таълимда онглилик, фаоллик ва мустақилликка эришиш;
- Таълим жараёнининг кўрсатмали ва кўргазмали бўлиши;
- Билимларни пухта ва тизимли ўзлаштириб олиш;
- Таълим жараёнида шахсий хусусиятларни ҳисобга олиш;

Умумдидактик тамойиллар билан педагогик жараён қонунлари ўзаро алоқада бўлиб, у ўзининг специфик хусусиятларига эгадир. **“Касбий педагогика” фанининг** асосий тамойиллари қуйидагилар:

- Политехник тамойил
- Таълим олувчиларда амалиёт ва назарияни ўзаро боғлаш тамойили
- Моделлаштириш тамойили
- Мобиллик тамойили
- Тартибли кетма-кетлик тамойили
- Атроф-муҳитни ташкил этиш тамойили
- Компьютерлаштирилган педагогик жараён тамойили

---

²И.П.Подласий. Педагогика.Учеб.для студ.высш.учеб. заведений.2 кн.Москва.Владос, 2003.439стр.

Политехник тамойил – бу тамойил замонавий ишлаб чиқаришнинг илмий асослари тизимини эгаллашни назарда тутиб, шу билимлар асосида умумкасбий политехник ва махсус билимларни шакллантиради.

Политехник тамойилларни ўқитишда қуйидаги шартларга амал қилиш лозим:

- асосий йўналишдаги ривожланган техника ва илмий ўқитиш;
- ўзаро бир-бирлари билан боғланган ўқув материали тизимини ташкил қилиш;
- ўқитилаётган фанни келажакда амалиётда қўллаш;
- таълим олувчиларнинг ёшларига мўлжаллаб ўқитиш;
- умумтаълим билимларига таяниш;
- таълим олувчиларнинг қизиқишларини қониқтириш;
- ўқув материалнинг кетма-кетлиги ва турғунлигига риоя қилиш.

Таълим олувчиларда амалиёт ва назарияни ўзаро боғлаш тамойили

Ўқув жараёнида назарий ва амалий билим бериш ўзаро алоқадорлик ва ўқув предметини асосий мақсади амалиётда қўллашга қаратилган бўлиб, қуйидаги шартларга амал қилишга боғлиқ:

- назарий билимларни амалиётда синалиши;
- иш жараёнида соҳавий билимлар ва уларни фанда қўлланилиши;
- мутахассис-ходимларни самарали ўқитиш учун касбий ишлаб чиқаришга қараб касбий билим бериш.

Мутахассис фаолиятини ўқув жараёнида моделлаштириш тамойили

Моделлаштириш орқали мазмун ва мақсадларни исботлаш учун энгилликларини олдин ўзлаштириш, ўқитиш методларини ўқув режаси ва ўқув дастурини олиш мумкин.

Мобиллик тамойили

Бу тамойил шахснинг техник билимларини тез ўзлаштириш қобилиятига қаратилган. Ишчининг ижодий иш характери, дунёқарашининг кенглиги муаммоларни англаб олиш, ишлаб чиқаришдаги ривожланишини кўра билишдир.

Тартибли кетма-кетлик тамойили

Бу тамойил қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ўқув режасини планлаштириш;
- ўқув жараёнида кетма-кетликка риоя қилиш;
- дедуктив ўқитиш методларини қўллаш;
- умумтаълим билимларини таянч қилиб олиш;
- ўқув материалларини ўзаро боғлиқ ҳолда тартибли бериб бориш.

Атроф-муҳитни ташкил этиш тамойили

Атроф-муҳит деганда аввалом бор таълим муассасасида ўқув қуроллари базасини ишлаб чиқариш ва дидактик воситаларни, техник, технологик, экологик талаблар, шу билан бирга меҳнат муҳофазасини таъминлаш ва таълим олувчиларнинг соғлиғини сақлаш шароитларини яратиш лозим.

Компьютерлаштирилган педагогик жараён тамойили

Бу тамойил бугунги кунда ўта долзарб бўлиб, компьютерлар ҳаётимизнинг турли соҳаларига кириб келмоқда. Педагогик соҳага ҳам кириб

келиб таълим олувчиларга компьютерлар ёрдамида мавзуни кенгрок, қизиқарлироқ ва тушунтириладиган мавзуни амалиётини ҳам экранда кўрсатиб бериш имконини яратади.

4.3. Педагогик жараёни лойиҳалаш. Лойиҳалаш жараёнининг объекти ва муаммолари

Таълим – бошқариладиган жараён бўлиб, унинг натижаси, кўп жиҳатдан, тайёрланган дидактик лойиҳага боғлиқ. Дидактик лойиҳа эса таълим технологиясининг маҳсулидир. Талабаларнинг билиш фаолиятини дидактик лойиҳага кўра бошқариш таълим технологиясининг педагогик асоси саналади. Ҳар қандай жараёнининг бошланиши ва якуни мавжуд бўлганидек, дидактик лойиҳани амалга оширишнинг ҳам кириш ва чиқиш нуқталари бор. Икки нуқта орасига жуда кўп нуқталарни жойлаштириш мумкин бўлганидек, дидактик лойиҳани амалга ошириш ибтидоси билан интиҳосигача бўлган масофада таълимнинг самарали усуллари, воситалари кўп топилади. Бу ерда таълим технологияси энг самарали усул бўлиб, таълимнинг самарали шаклини танлашда ўқитувчига ёрдамга келади.

Демак, мақсаддан эталонга етиб келгунча ўқитувчи (педагог) ва талаба онги жуда кўп ҳодисалар билан учрашади. Таълимга технологик ёндашиш – бу маълумот ва таълим мазмунини атрофлича таҳлил қилиш йўли билан ўқув-тарбия жараёнининг умумий, хусусий мақсадларини таҳлил қилиш, педагог ва талаба мақсадларининг учрашган нуқталарида (ўқитиш мақсади, ўқиш мақсади) таълимнинг дидактик мақсадини белгилаш асосида таълимни лойиҳалаш ва амалга ошириш йўллари билан мўлжалдаги эталонга эришишдир. Умуман, таълим жараёнини лойиҳалаш ҳақида гап кетганда ўзаро дахлдор қуйидаги ҳодисаларни бир-биридан фарқлашга эҳтиёж туғилади: таълимни дидактик лойиҳалаш; лойиҳани амалга ошириш; таълимнинг жорий ва оралик натижасига кўра дидактик лойиҳага тузатиш ва ўзгартиришлар киритиш; таълимни такрорлаш ва якуний назоратдан иборат. Педагог таълим натижасини тез-тез текшириб, талабаларни ўзлари эришган ютуқлардан огоҳ қилиб туради ва талабалар ўзлари эришган ютуқ ва камчиликларни англаб, ютуқларини янада кўпайтиришга, камчиликларини эса бартараф этишга ҳаракат қилади. Талабалар таълимнинг зарурийлигини, улар таълим жараёнининг ҳақиқий субъектига айланган пайтида сезишади.

Таълим жараёни бўйича қилинадиган ишлар икки қисмдан иборат: таълим лойиҳасини тайёрлаш ва лойиҳани амалга ошириш.

1. Таълим лойиҳасини тайёрлаш. Лойиҳа ўқитувчи ёки эксперт аъзолари туза олиш фаолиятининг маҳсули бўлиб, қатор умумий хусусиятларга эга. Лойиҳа асосида педагог ва талабаларнинг келажакда биргаликда амалга оширадиган фаолияти ётади.

Таълим лойиҳаси маълумот мазмунини давлат стандартлари талаблари асосида таҳлил этишдан бошланади. Таҳлил маълумот мазмуни элементлари (билимлар, кўникма ва малакалар, ижодий фаолият тажрибаси, муносабатлар) дастурларда қандай берилганлиги, дарсликларда қандай акс эттирилганлигига

қаратилади. Кейин таълим мазмуни ўрганилади, у ёки бу мавзуни ўрганишдан кўзда тутилган мақсад, таълимнинг дидактик мақсади, педагог ва талабалар мақсади, мақсадларни амалга ошириш ва ҳисобга олиш варақалари, бериладиган уй ишлари миқдори, мавзулар бўйича ўтказиладиган тест саволлари, рейтинг назорати босқичлари, эталон даражасида ўзлаштириш усули олдиндан белгилаб қўйилади. Бу ишларнинг барчаси онгда таълим моделини яратишга олиб келади.

2. Таълим лойиҳасини амалга ошириш. Таълим лойиҳаси бевосита таълим шароитида амалга оширилади. Бу жараёнда қуйидаги ишларга алоҳида эътибор қаратилади:

- ўрганилаётган мавзу бўйича мақсад, вазифалар билан талабаларни олдиндан таништириш, муаммо, топшириқларни, шунингдек, уй вазифалари, мустақил бажариладиган ишларни, уларни бажариш тартиби, пайтини эълон қилиш, мавзуни тўлиқ ўзлаштириш бўйича кўрсатмалар бериш, ўзлаштириш меъёрларини айтиб бериш;

- талабаларни фаол, мустақил фаолиятга рағбатлантириш, улар диққатини бўлим ёки мавзу мазмунига тортиш, уни қандай ўрганиш зарурлигини айтиб бериш, билишга қизиқиш уйғотиш, ўқиш-ўрганишга ҳавас, муаммоларни бажаришга эҳтиёж уйғотиш, эмоциялар, тафаккур ҳодисалари, билимларни ўқув ҳолатларига татбиқ этиш йўллари орқали мавзу бўйича маълумотлар тўплаш, тўпланган маълумотлар юзасидан жорий назоратни ташкил этиш, мавзуни тўлиқ ўзлаштиришга оид ўзгариш, қўшимча, тузатишларни белгилаш;

- бўлим ёки мавзу бўйича тўпланган билимларга ишлов бериш.

Таълим жараёни стохастик характерга эга. Унда кутилган ва кутилмаган, режалаштирилган, фавқудлодда ва тасодифий ҳодисалар ҳам учраб туради. Ўрганилган билимларга ишлов бериш жараёнида ҳам жорий назорат натижаларига асосланиб лойиҳага янги ўзгариш, қўшимча ва тузатишлар киритилади;

- бўлим ёки мавзу бўйича умумий хулосалар чиқариш, чиқарилган хулосаларни мураккаб ўқув ҳолатларига татбиқ қилиш, оралиқ назорат натижаларига кўра мавзу ёки бўлим бўйича ахборот тўплаш, тўпланган ахборотларга ишлов бериш жараёнларида талабалар эришган ютуқларни таҳлил қилиш, талабаларнинг билим ва малакаси, ижодий фаолият тажрибасидаги камчиликларини кўрсатиш, гуруҳдаги ҳар бир талабага якуний назоратгача бажариладиган қўшимча топшириқларни бериш, уларни ўқув материални янада атрофлича ўзлаштиришга рағбатлантириш;

- якуний назоратнинг асосий вазифаси талабаларнинг маълумот ва таълим мазмуни элементларини эталон даражасида ўзлаштиришларини аниқлаш, эталон даражасидан паст ўзлаштирган талабаларни огоҳлантириш, қўшимча топшириқлар бериш кабилардан иборат.

Лойиҳалаш ҳозирги кунда педагогик жараённинг муҳим томонларидан бўлиб, малакали ишлаб чиқилган педагогик жараён технологияси ва бошқа объектлар ўқитувчи томонидан таълим олувчиларни шахс сифатида шакллантиришда салбий таъсир этувчи факторни йўқотиб, шу билан бирга ҳар

бир таълим олувчига педагогик тизим томонидан қабул қилинган индивидуал шароитлар яратади.

Педагогик лойиҳалашнинг умумий алгоритми қуйидагилардан иборат:

1. Лойиҳалаш объектининг таҳлили.
2. Лойиҳалаш шакллари танлаш.
3. Лойиҳалаштиришни назарий таъминлаш.
4. Лойиҳалаштиришни методик таъминлаш.
5. Вақт билан таъминлаш. (маълум вақт ва ҳажмда ишлаш).
6. Лойиҳалашни моддий ва техник таъминлаш.
7. Лойиҳалашни ҳуқуқий таъминлаш. (педагогик тизим ва жараёнда)
8. Компьютер орасидаги алоқани йўлга қўйиш.
9. Хужжатларни расмийлаштириш.
10. Лойиҳага мутахассисларнинг баҳоси.
11. Лойиҳаларни тасдиқлаш ва фойдаланишга бериш.

Лойиҳани тасдиқлашда биринчи ўринда тайёрланган лойиҳа кафедра химоясига берилади, сўнгра тегишли марказларга юборилади. Бу марказлар лойиҳанинг ютуғи, мақсади, ўқув материалларининг мазмуни, методлари ва шаклларига ўз баҳосини чиқаради.

4.4. Таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил этиш

Таълимда ёшларни билим, кўникма, малакалар билан қуроллантириш, уларнинг қобилияти ва истеъдодларини ривожлантириш жараёнида баҳолаш ва билимларни текшириб туриш муҳим аҳамият касб этади. Баҳолаш таълим тизимида фойдаланилаётган методлар қанчалик самарали эканлигини, талабаларнинг ўзлаштириш даражасини аниқлашга ёрдам беради. Албатта таълим тизимини самарали бўлиши педагог кадрларнинг тайёргарлик даражасига ҳам боғлиқ. Педагог биринчи галда ўз касбининг севиши, ҳурмат қилиши, талабага катта қизиқиш ва меҳр билан қараши, жамият олдидаги ўзининг катта масъулиятини ҳис қила олиши шарт. Педагог ҳар бир талабанинг билими ва тарбияланганлик даражасини аниқлай олиши ва ҳисобга олиши, ўқув материалларини тўғри танлай билиши, таҳлил қила олиши ва умумлаштира билиши педагогик маҳорат учун зарур бўлган таълим усуллари, воситалари ва шакллари мукамал билиши, талабага нисбатан талабчан бўлиши педагогик вазиятга қараб улардан ўринли фойдалана олиши, ўз фаолиятини таҳлил қила олиши ва хулосалар чиқара олиши керак.

Таълим олувчиларнинг асосий ўқув фаолияти билимларни ўзлаштириш бўлиб, қуйидаги компонентларни ўз ичига олади: ўқув материалларини қабул қилиш, фикрлаш, эгаллаб қолиш ва қўллаш. Бу компонентлар бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлиб, ўқув жараёнида кетма-кет қўлланилиб бутун бир ўқув жараёнини ташкил этади.

1. *Таълим олувчининг ўқув материални қабул қилиши.*

Ўқув материални қабул қилиш ўқув жараёнининг энг муҳим қисмидир. Ўқув материални яхши қабул қилиниши ўқув ишлаб чиқариш фаолиятида мустаҳкам фундамент ролини ўйнайди.

2. Ўқув материални самарали ўзлаштиришнинг ички шароитлари.

Ўқув материални самарали ўзлаштириш учун энг аввало таълим олувчининг ички эҳтиёжи бўлиши керак. Ички ўзлаштириш жавоб бергандан имтиҳонгача эсда сақланиб жавоб бериб бўлганидан кейин эсдан чиқади. Ўзлаштиришнинг муваффақияти таълим олувчининг фаолиятига ҳам боғлиқ бўлади. Чунки таълим олувчи берилаётган материалларга қизиқса ва ўз устида ишласа ўзлаштиришнинг энг юқори чўққисига эришиши мумкин.

Ўзлаштиришнинг ички фактларидан яна бири берилаётган материални таълим олувчи томонидан тушунишдир. Чунки таълим олувчи мавзунини тушунмаса, қанча ўз устида ишламасин, олдинги мавзулар билан боғлиқ бўлмаса, мавзунинг ўзлаштирилиши содир бўлмайди ва жуда саёз бўлади.

3. Қабул қилишнинг таиқи факторлари.

Ўқув материални қабул қилишнинг асосий факторлари асосан ўқув материалнинг мазмунига боғлиқ бўлади. Унинг қийинлиги, ўқув материалда қўлланиладиган техник материаллар аниқ ва абстрактлигига, амалиётга боғлиқлигига қараб фарқ қилади.

4. Эслаб қолиш.

Ўқув материални қабул қилишнинг энг муҳим компоненти бу янги материални эслаб қолиши ва хоҳлаган вақтда уни назарий ва амалий қўллай олишдир. Таълим олувчи ўқув материал билан фаол ишлаганда уни яхши эслаб қолиб, самарали қўллайди. Эслаб қолишнинг энг асосий самарадорлиги таълим олувчининг иродавий хусусиятларига боғлиқ.

5. Билимларни қўллашда кўникма ва малакаларни шакллантириш.

Бизга маълумки билимларни амалий фаолият давомида қўллай билиш, билимларни эгаллаганлик даражасини кўрсатади. Назарий билимларни амалиётда қўллай билиш, яъни лаборатория ишларини бажариш давомида эгаллаган билимлар асосида уй вазифасини бажариш, билимларни мустақил эгаллашдан иборат. Бу жараёнда билимлар кенгайиб мукаммаллашиб чуқур ўзлаштирилган билимга айланади.

Таълим олувчилар ўқув фаолиятини ташкил қилишда ўз устида мустақил иш олиб бориши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шахсий билимларни ошириш, таълим олишнинг алоҳида тури ҳисобланиб, ўз-ўзини ўқитиш жараёни кўпроқ таълим олувчининг зиммасига юклатилади. Бу жараёнда ижтимоий-психологик шартлар қуйидагилар ҳисобланади:

- Таълим олувчининг шахсий касбий малакасининг юқорилиги.
- Мутахассисларнинг билим даражаси меҳнатни рақобатбардошлигини кўтаради.
- Ҳозирги замон технологиялари ва мутахассислар фаолияти ишсизликни келтириб чиқариб, ишсизларни янги мутахассислик турига қайта ўқитишни тақоза этади.
- Дунё иқтисодиётининг ривожланиши мутахассис кадрлар билимини мукаммаллашиб бориши олиб келади.

Касбий таълимнинг самарадорлик мезони

Асосий самарадорлик критериясига мутахассислик киради:

- малакавий фаолиятда мустақиллик ҳисси;
- меҳнат хавфсизлигига амал қилган ҳолда техник талабларни бажариш;
- ишлаб чиқаришда вақт ва нормаларни бажариш;
- касбий фаолиятда фикрлаш ва ўз-ўзини назорат қилиб бориш;
- меҳнат маданиятига қатъий амал қилиш;
- меҳнат фаолиятига ижодий ёндошиш;
- бажарилган иш учун масъулият ҳис қилиш кабилар киради.

Қисқа хулоса

Ушбу бобда таълимда талаба ёшларни билим, кўникма, малакалар билан қуроллантириш, уларнинг қобилияти ва истеъдодларини ривожлантириш жараёнида баҳолаш ва билимларни текшириб туриш муҳим аҳамият касб этиши, баҳолаш таълим тизимида фойдаланилаётган методлар қанчалик самарали эканлигини, талабаларнинг ўзлаштириш даражасини аниқлашга ёрдам бериши ҳақида фикр баён қилинган. Албатта таълим тизимини самарали бўлиши педагог кадрларнинг тайёргарлик даражасига ҳам боғлиқлиги бўйича маълумотлар келтирилган. Педагог ҳар бир талабанинг билими ва тарбияланганлик даражасини аниқлай олиши ва ҳисобга олиши, ўқув материалларини тўғри танлай билиши, педагогик маҳорат учун зарур бўлган таълим усуллари, воситалари ва шакллари мукамал билиши, талабага нисбатан талабчан бўлиши педагогик вазиятга қараб улардан ўринли фойдалана олиши, ўз фаолиятини таҳлил қила олиши ва хулосалар чиқара олиши керак. Таълим тамойиллари - умуминсоний тарбиянинг мақсад ва вазифаларини амалга оширишга қаратилган ўқиш ва ўқитиш жараёнларининг йўналиши талабалар томонидан илмий билимларнинг ўзлаштирилиши, билим ва малака ҳосил қилишнинг асосий қонун ва қоидаларининг йиғиндисидан иборат. Шу нуқтаи назардан таълим тамойиллари ва унинг турлари бўйича фикрлар баён қилинган.

Касб таълими жараёнининг моҳияти ва унинг тузилиши, касб таълимининг тамойиллари, педагогик жараённи лойиҳалаш, педагогик режалашнинг умумий алгоритми, таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятини ташкил қилиш жараёни, касб таълимида шахсий малакавий билимлар олиш касбий таълимнинг самарадорлик критерияси кабиларга алоҳида ёндошилган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Педагогик жараённинг моҳияти ва тузилиши нимадан иборат?
2. Талабаларнинг ўқув фаолияти қандай ташкил этилса мақсадга мувофиқ бўлади?
3. Педагогик технологияда шахсий мўлжаллаш деганда Сиз нимани тушунсиз?

4. Касбий таълимнинг самарадорлик мезонига нималар киради?
5. Педагогик лойиҳалаш – бу нима?
6. Мониторинг деганда нимани тушунасиз?
7. Таълим технологиясига нималар киради?
8. Меҳнат маданияти тушунчасини асослаб беринг?
9. Касбий таълимнинг тамойиллари ҳақида фикр билдиринг?
10. Компьютерлаштирилган педагогик жараён тамойилига мисоллар келтиринг?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Педагогика профессионального образования. Под.ред.В.А.Сластенина.-Москва. «Академия», 2004 .
2. Е.Н.Пронина, В.В.Лукашевич. «Психология и педагогика». Учебник для студентов ВУЗов.-М.: «Элит», 2004 .
3. Ў. Толипов., М.Барақаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001.
4. Н.Хўжаев, Ж.Ҳасанбоев. Иқтисодий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2002.
5. www.inter-pedagogika.ru.

V Боб. Касб педагогикасида таълим мазмуни

- 5.1. Ўрта махсус, касб-хунар таълимнинг давлат таълим стандарти
- 5.2. Ўзбекистон Республикасида касб таълимнинг асосий мазмуни
- 5.3. Таълим мазмуни тузилмасининг макродаражаси
- 5.4. Микродаражадаги ўқитиш мазмунининг тузилмаси

5.1. Ўрта махсус, касб-хунар таълимнинг давлат таълим стандарти

Давлат таълим стандартлари таълим тизимининг энг зарур ва етарли даражаси ҳамда ўқув юкламалари ҳажмига қўйиладиган асосий давлат талабларини белгилаб беради.

Таълим мазмунининг зарурий ўзаги ҳисобланмиш таълим стандарти воситасида мамлакат худудидаги турли ўқув муассасаларида таълимнинг барқарор даражасини таъминлаш шарти амалга оширилади. Ўқув юкламалари меъёрига келтирилади, таълим олувчилар билимини баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилади.

Таълим олувчи давлат белгилаган таълим стандарти билан чекланиши мумкин ёки билимларни чуқурроқ эгаллаш мақсадида мустақил равишда, яъни кенгроқ, чуқурроқ билим олишга ва юқори рейтинг бали тўплаш ҳуқуқига эга. Натижада, қийин ёки таълим олувчи хуш кўрмайдиган предметни ўрганишда унга стандартда белгиланган меъёр билан чекланишга имкон берилади. Бунда таълим олувчи ўзининг қизиқиши, хоҳиши, қобилятини ва интилишларини

рўёбга чиқаришга, ўзи учун энг мақбул йўлни онгли ва мустақил равишда танлаш имкониятига эга бўлади.

Давлат таълим стандартлари ўқув-тарбия жараёнининг барча иштирокчилари учун мажбурий тайёргарликка қўйиладиган талаблар очиқ бўлишини назарда тутди. Таълим олувчилар учун шакл ва мазмун жиҳатидан тушунарли тарзда ифода қилинган мазкур талаблар таълим олувчилар ва уларнинг ота-оналарига олдиндан маълум қилинади.

Давлат таълим стандарти талабларидан келиб чиқиб, Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандарти ишлаб чиқилади. Ўрта махсус, касб-хунар таълими тармоқли стандарти – малака талабларига мос ҳолда касбий тавсифнома асосида муайян тайёрлов йўналиши ва касб-хунар бўйича таълим мазмунининг зарур ва етарли ҳажми ва сўнгги мақсадларини, ўқув юкларлари ҳажмини аниқловчи ҳамда таълим сифатининг стандарт талабларига мувофиқлигини таъминловчи меъёрий ҳужжатдир.

Касб-хунар таълими дастури касб-хунар коллежи битирувчисига эгаллаган касби бўйича ишни малакали бажариш имконини бериш ҳажмидаги маълум касбга доир умумкасбий ва махсус фанларни ҳамда ишлаб чиқариш таълими ва амалиётини ўз ичига олади.

Касб-хунар таълими дастурини муваффақиятли эгаллаш касб-хунар коллежлари битирувчиларини касби ва ихтисослиги бўйича меҳнат фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқи билан таъминлайди. Ўрта махсус, касб-хунар таълимини стандартлаштиришнинг мақсади ва вазифалари – ўрта махсус, касб-хунар таълимининг юксак сифатини ҳамда мамлакатда амалга оширилаётган чуқур иқтисодий ва ижтимоий ислоҳатларни, ривожланган демократик давлат барпо этиш талабларига жавоб берувчи рақобатбардош кадрлар тайёрлашни таъминлаш, сифатли таълим хизматлари кўрсатиш, кадрлар тайёрлаш соҳасида шахснинг манфаатларини ҳимоя қилиш, кадрлар тайёрлаш сифатини, таълим фаолиятини баҳолаш мезонлари ва тартибини белгилашдан иборатдир.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими сифатига ва кадрлар тайёрлашга, кўрсатиладиган таълим хизматлари турларига нисбатан қўйиладиган мақбул талабларни белгилаш, таълим олувчиларнинг билими ва касб малакаси даражасини вақти-вақти билан баҳолаш тартибига, халқнинг бой мероси ва умуминсоний кадриятлар асосида таълим олувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг самарали шакллари ва усулларини жорий этишдан иборат бўлади.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими, ўқув-тарбия жараёнини, педагогик ва ахборот технологиялари билан таъминлашга, таълим даражасини назорат қилишга, таълим муассасаларида таълим олувчилар ва уларни битирувчиларнинг малакасига нисбатан меъёрлар ва талабларни белгилаш; кадрларнинг мақсадли ва сифатли тайёрлаш учун таълим, фан, ишлаб чиқаришнинг самарали интеграциясини таъминлашдан иборатдир.

5.2. Ўзбекистон Республикасида касб таълимининг асосий мазмуни

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига эриши, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг ўзига хос йўлини танлаши мутахассислар тайёрлаш тузилмаси ва мазмунини қайта ташкил этишни зарур қилиб қўйди. Шу нуқтаи назардан мамлакатимиз таълим тизимида қатор ўзгаришлар жорий қилинди. Жумладан, “Таълим тўғрисида”ги қонуннинг жорий этилиши, янги ўқув режалари, дастурлар, дарсликларнинг ишлаб чиқилиши, таълим муассасаларининг аттестация ва аккредитация қилиниши, янги типдаги таълим муассасаларини ташкил қилиниши республикада таълим тизимида кенгрок аҳамият берилаётганлигининг ҳамда юртбошимизнинг мутахассис кадрлар тайёрлашга алоҳида эътибор бераётганлигининг яққол намунасидир.

Бугунги кунга келиб, янги типдаги мактаблар, умумтаълим ўқув юртлари тармоғи ривожланиб бормоқда. “Соғлом авлод учун”, “Маънавият ва маърифат”, “Иқтисодий таълим”, “Қишлоқ мактаби”, “Ривожланишида нуқсонли бўлган болаларни тиклаш”, “Ижтимоий ҳимоялаш” ва бошқа тармоқ дастури рўёбга чиқарилмоқда.

Меҳнат бозорини, энг аввало қишлоқ жойларда меҳнат бозорини шакллантиришнинг худудий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўрта махсус, касб-хунар таълимини ривожлантиришга киришилди. Ҳозирги кунда бу тизимда минглаб ёшлар касб-корлар сирларини ўрганмоқдалар. Олий таълимда кадрлар тайёрлашни марказлаштиришдан ҳуқуқий йўналишга ўтказиш иши олиб борилмоқда, ўқув юртларининг тармоғи кенгаймоқда. Билимларнинг янги тармоқлари бўйича мутахассис кадрлар тайёрлаш бошлаб юборилди, олий таълимни кўп босқичли тизимга ўтказиш амалга оширилмоқда. Абитуриентлар ва талабаларнинг билим даражасини тест ва рейтинг асосида баҳолашнинг илғор усуллари жорий этилмоқда.

Олий малакали кадрлар сифатига ошган талабларга мувофиқ аспирантура ва докторантурада кадрлар тайёрлаш иши кенгаймоқда. Фан ва таълим соҳасида халқаро алоқалар кенгаймоқда.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида юқори малакали кадрлар билан таъминлаш унинг ҳаётий циклининг учта асосий босқичларига комплекс ёндашилган.

Биринчи босқичда кадрларга бўлган эҳтиёжларни прогнозлаштириш ва шахс, жамият талабларидан келиб чиққан ҳолда бозор иқтисодиётини ривожлантириш белгиланган. Бу ўринда квалификация даражасининг ўсиб бориши белгиланади.

Иккинчи босқичда кадрлар тайёрлашни таъминлаш ва квалификация даражасини амалга ошириш.

Учинчи босқичда, профессионал фаолият соҳасида кадрлардан фойдаланиш, вақти-вақти билан малакани ошириш ва кўшимча профессионал таълим ёки кўшимча профессионал таълим доирасида квалификация даражасини таъмин этиш ва янгилаб туриш.

Миллий дастурнинг комплекс вазифаларида сифатли кадрлар тайёрлаш қароридан, энг муҳим вазифани ишлаб чиқиш ва профессионал таълимнинг

барча поғоналарида давлат таълим стандарти тамойилларига бағишланган “рақобатбардош ва сифатли кадрлар тайёрлаш” дастури ишлаб чиқилган.¹

Рақобатбардош кадрларни тайёрлашни таъминлаш учун касбий таълимда стандартлаштириш ўсиб, юксалиб бориши зарур. Унинг моҳияти юқори ва сифатли талаблар бўйича амалиётда эришилган нормаларга муносабати белгиланади. Касбий таълимда стандартлаштириш комплекс бўлиши керак.

- **Биринчидан**, ундаги ўзаро боғлиқлик даражасида кадрлар тайёрлаш ишчи ходимдан тортиб, то юқори малакали мутахассисгача профессионал таълимнинг узлуксизлиги қамраб олиши зарур.
- **Иккинчидан**, таълим стандарти мутахассиснинг ҳаётий циклининг барча босқичларини қамраб олиши ва уларнинг ўзаро алоқаларини таъминлаши керак.

Таълим муассасаларининг интеграциялашган академик лицей, касб-ҳунар коллежи ва бошқаларни ташкил қилиш. Бундай таълим муассасаларида қуйидагилар назарда тутилади:

- Профессионал таълимнинг ташкилий ва методик изчиллигини таъмин этиш;
- Соҳалар вазифасини ҳал этиш учун мақсадли мутахассислар тайёрлашни амалга ошириш;
- Ўрта звено мутахассисларини тайёрлаш учун моддий-техника базаларидан ва олий ўқув юртларининг профессор-ўқитувчилар таркибидан фойдаланиш.

Касб таълими интеграциясининг горизонтали бўйича – йирик техника университетлари, илмий ўқув, илмий ишлаб чиқариш ва ўқув ишлаб чиқариш бирлашмаларини ташкил этишдан иборат. Бундан мақсад рақобатбардош олий маълумотли мутахассислар (бакалавр ва магистрлар), шунингдек, ишлаб чиқариш бирлашмалари, касб-ҳунар коллежлари учун юқори малакали кадрларни тайёрлаш.

Бундай интеграция қуйидагиларга рухсат этади:

- Бирлашаётган олий ўқув юртларининг моддий-техник, илмий ва педагогик потенциалидан самарали фойдаланиш;
- Таълим муассасаларида ўқув жараёни билан фан соҳаларининг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш;
- Илмий ходимлар, ўқитувчилар ва талабалар биргаликда фойдаланиш учун тажриба экспериментал ва фундаментал тадқиқот базасини ривожлантириш;
- Касбий таълимнинг барча даражаларида давомли интеграцион тажрибани ўтказиш.

Касб таълимининг вертикал ва горизонтал равишда интеграциялашганлиги бўйича турли даражадаги рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш учун ўқув-илмий ишлаб чиқариш бирлашмаларини ташкил этиш керак.

---

¹ И.Иномов. Иқтисодий тарбия назарияси. – Т.:ТДИУ, 2005. 196-бет.

Касб таълимининг халқаро интеграциялашув йўллари:

1. Саноати ривожланган мамлакатлар билан ҳамкорликда таълим муассасаларини (университетлар, коллежлар, малака ошириш ва қайта тайёрлаш марказлари) ташкил этиш, бу эса бозор ва халқаро муносабатлар, юқори технология билан боғлиқ бўлган мутахассислар йўналиши бўйича бўлиши зарур.

2. Истеъдодли ёшларни саноати ва интеллектуали ривожланган мамлакатларнинг таълим муассасаларида ўқитиш.

3. Хорижий мамлакатлар таълим муассасалари ва илмий тадқиқот марказлари билан тўғридан-тўғри алоқалар ўрнатиш ва шу билан бирга талабалар, илмий тадқиқотчилар, педагоглар тажриба алмашинувини кенг йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади.

5.3. Таълим мазмуни тузилмасини макродаражаси

Таълим мазмунининг тузилмасини макродаражаси модули блок ёрдамида амалга оширилади. Модулли блок ёндошув таълим мазмуни асосини ажратиб олишга ёрдам беради, ҳамда касбий таълим тизимини мослашувчанлигини таъминлаб беради.

Аниқ бир йўналиш бўйича таълим мазмунини текшириш бошланғич касбий таълим соҳаларидан бошланади. Касб таълими мазмуни умумий ҳолда умумтаълим ва касбий тайёргарликни ўз ичига олади. Умумтаълим тайёргарлик гуманитар ва табиий илмий блоклар орқали таништирилади.

Умумтаълим блокига – назарий ва амалий ўқув материали киради, яқин касблар гуруҳи интеграция асосини ўтайди, тармоқлардан яъни ишлаб чиқаришдан ажратилган ёки тармоқлараро даражада бўлади.

Таълимда касбий блок энг асосийси ҳисобланади, касбий блокда ўқув материали, турли касбий фаолиятни сўралаётган даражада ўрганилади. Мутахассислик блоки – назарий ва амалий ўқув материали касби мутахассислигини ўрганиш учун зарур.

Умумий мутахассислик блоки – айрим ҳолларда кўрсатилади, кенг миқёсли техника ва технологияни қамраб олувчи, меҳнатнинг мазмуни бўйича нисбатан ҳар хиллиги билан фарқланади. Бир неча мутахассисликлар учун касблар бўйича умумтаълим мазмунини ажратиб, умумий мутахассислик блокига киритилиши мумкин. Масалан, «Тикувчилик» касби учун таълим мазмуни танланганда, юқори қатлам бўйича – тикувчилик ишлаб чиқаришга тўғри келади, ўрта қатлам бўйича кийимларни, яқка тартибда тикиш технологияси, яқин касблар гуруҳи, қуйи қатлам – «тикувчилик» касби мутахассисликлар; масалан, аёллар енгил кийимлари тикувчиси кабилар.

Биринчи қатлам ажратилган мазмун умумтехник блоки кўринишида тикувчилик ишлаб чиқариш учун бўлади (фанлар «Материалшунослик», «Бозор иқтисодиёти»), иккинчи қатлам – яқка тартибда кийимларни тикиш – яқин касблар гуруҳи умумкасбий блок кўринишида («Маданият», «Кийимларни лойиҳалаш асослари»), учинчи қатлам тикувчилик касби учун умумий блок кўринишида («Кийимларни тикиш технологияси асослари», «Кийимларни

моделлаштириш ва конструкциялаш асослари»). Учта асосий блокларга мос келувчи 3 та мутахассисликлар: аёллар енгил кийими, аёллар устки кийими, эркаклар кийими. Бу блок «Кийим тайёрлаш технологияси» ўқув фани танланган мутахассисликка боғлиқ ҳолда аниқ мазмунлар билан тўлатади.

Қўшимча 4 та блокни кўриб чиқамиз.

1. Йўналишни ўзгартириш блоки – эгалланган касблар асосида янгисини эгаллаш, ишсизларни ўқитиш тизими учун муҳимдир. Тикувчини қайта ўқитиб ўзини мутахассислигига мос равишда бичувчи мутахассислигини бериш. Бундай йўналишни ўзлаштириш тикувчига яқка фаолиятни олиб боришига ёрдам беради.

2. Касбий таълимни ошириш блоки – кадрлар тайёрлашнинг 2 тизими билан боғлиқ. Агар 2 тизим – умумтехник даража ва тармоқли тайёрлашни касбий таълимни ўрта даражасигача олиб бориш масаласи бўлса у ҳолда касбий таълим дипломлари билан техник дипломни ҳам оладилар.

3. Бизнес блок – бозор иқтисодиёти шароитида муҳимдир. Бу блок одамларни бозорга боришга ва ўз ишини очишга ёрдам беради. Блок – касбий тайёргарликдан ўтиб кетувчи блоки – ўз касби бўйича янги техника ва технологиялар ҳақида маълумотлар янги техника ва технологияларда ишлаши учун ишчилар, мутахассислар тайёрлашда муҳимдир. Бу блок бўйича ўқитиш бирор фирма томонидан унинг илтимосига кўра ўқув дастурига киритилиши мумкин.

Биз асосий ва қўшимча блокларни кўриб чиқдик. Шулар асосида узлуксиз касбий таълимда касбий таълим мазмуни курилади. Узлуксиз касбий таълим яхлитлигини тузиш учун блокларга ижтимоий-иқтисодий даражадаги блокларни киритиш мумкин.

Уларга «Компьютер асослари», «Бозор иқтисодиёти ва кичик бизнес», «Хуқуқ асослари» каби блоклар асосий тузилма элементи ҳисобланади. Улар ёрдамида таълим мазмуни ҳам шаклланади. Масалан, бошланғич касбий таълим мазмунидаги кўпгина касбларни эгаллаш босқичма-босқич амалга оширилади. Бундай мутахассислик бошланғич даражада эгалланади.

5.4. Микро даражадаги ўқитиш мазмунининг тузилмаси

Юқори даражадаги ўқитиш мазмуни тузилгандан кейин (стандарт, модул-блок ўқув дастури касбий таълим учун таълим бериш муассасалари ёки бўлмаса кишиларнинг бандликка ўқитиш блоки модул ўқув дастури) модулли бирликлар мазмуни очиб берилади (фан, фан доираси, амалий машғулот турлари ва меҳнат).

Фандан олдин ўқув предмети дастурини ўзлаштириш учун киритилган объектлар, ҳодисалар ва фаолият услублари «ўқув элементи» деган умумий атама билан ифодалаб оламиз. Ҳар қандай ўқув дастури ўқув элементлардан иборат бўлади. Ўқув элементлари 2 гуруҳга тақсимланади.

Биринчи гуруҳга ўқув жараёнида объект ва предмет фаолият услублари кўриб чиқилади.

Иккинчи гуруҳда – ҳамма кўрсаткичлар киритилиб, улар ёрдамида объект ва жараёнларни афзалликлари очиб берилди, улар ўқув элементи деб номланади.

Йирик ўқув элементи мазмуни, асосий ўқув элементи, бўғинли ўқув элементи энг асосий ўқув элементлари орқали очиб берилди.

Микро даражадаги ўқитиш мазмунининг тузилмаси учун «Бадиий лойиҳалаш асослари» фанини мисол қилишимиз мумкин. Умумий касбий блокка кирувчи – якка тартибда кийим тикиш, мавзули режага мос келувчи мавзулар ўқув элементлари асослари, яъни;

- фигурали чизиш
- силуэт шакллари тузиш
- кийимларни бадиий лойиҳалашда – кийимлар қисмлари
- журналларга қараб кийим моделларини чизиш
- ранглар асоси
- костюмни бадиий лойиҳалаш ва ҳоказолар.

Кийимларни бадиий лойиҳалашда – кийимлар деталлари ўқув элементлари орқали очиб берилди – тақилма турлари, ёқа турлари, адиплар турлари, энг турлари, чўнтак турлари, уларни безаш ва ҳоказо.

Шундай қилиб, микро даражадаги ўқитишда ички тартибдаги модулни бирлик мазмуни амалий таълим ва амалий иш орқали очиб берилди. Модулни бирликда асосий ўқув элементига майда фаолият элементлари киритилди. Микро даражадаги бундай тузилма ўқув курсларни мазмунини ишлаб чиқаришга ёрдам беради.

Қисқа хулоса

Ушбу бобда ўқув юкламалари ҳажмига қўйиладиган талаблар, таълим стандартлари, касб-ҳунар таълими дастури, кадрлар тайёрлашга қўйиладиган талаблар, педагогик ва ахборот технологиялари, таълим мазмуни тузилмасининг модул даражаси, микро ва макро даражадаги ўқитиш кабилар бўйича қатор маълумотлар берилган. Давлат таълим стандарти талабларидан келиб чиқиб, Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандарти ишлаб чиқилади. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тармоқли стандарти – малака талабларига мос ҳолда касбий тавсифнома асосида муайян тайёрлов йўналиши ва касб-ҳунар бўйича таълим мазмунининг зарур ва етарли ҳажми ва сўнгги мақсадларини, ўқув юкламалари ҳажмини аниқловчи ҳамда таълим сифатининг стандарт талабларига мувофиқлигини таъминловчи меъёрий ҳужжат ҳисобланади. ДТСга оид фикрлар баён қилинган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандарти ҳақида фикр билдиринг?
2. Касб педагогикасида таълим мазмунига нималар қиради?

3. Таълим мазмуни тузилмасини макродаражаси нима билан изоҳланади?
4. Микродаражадаги ўқитиш мазмунининг тузилмаси нима билан белгиланади?
5. Касб-хунар таълими дастури ҳақида гапиринг?
6. Касб педагогикасининг мазмуни ва асосий белгилари нималардан иборат?
7. Касб таълими мазмунига қўйиладиган талаблар ҳақида гапиринг?
8. Ўқитиш дастурларига нималар киради?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
2. Педагогика профессионального образования. Под. ред. В.А.Сластенина.-Москва. «Академия», 2004 .
3. И.Иномов Иқтисодий тарбия назарияси. – Т.: ТДИУ, 2005.
4. Ў. Толипов., М.Баракаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001.
5. Н.Хўжаев ва бошқалар. Педагогика асослари.- Т.: ТДИУ, 2003 .
6. www.school.edu.ru.
7. www.bilimdon.uz. - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг асосий веб сайти.

VI Боб. Касб педагогикасида таълим методлари

- 6.1. Касб таълими методлари ва уларнинг умумий тавсифномаси.
- 6.2. Назарий таълим ва ишлаб чиқариш таълим методлари.
- 6.3. Ишлаб чиқариш жараёнида фаоллик методи.
- 6.4. Ўқитиш жараёнида таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш.

6.1. Касб таълими методлари ва уларнинг тавсифномаси

Касб таълими методлари деганда - ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг биргаликда бажарадиган фаолият усуллари тушунилади ва бу усуллар таълим олувчиларнинг техник-технологик билимларни, кўникма ва малакаларни эгаллашларига, мустақил равишда билим олиш ва бу билимлардан амалда фойдаланиш қобилиятини оширишга қаратилган бўлади.

Педагогик амалиётда қуйидаги методлар – оғзаки метод (оғзаки баён, тушунтириш, суҳбат), китоб билан ишлаш (инструктив материаллар), кўргазмали метод (кўргазмалар, кино, видеофильм, кузатув), амалий метод (машқлар, лаборатория, амалий ишлар) лардан кенг фойдаланилади.

Дидактик вазифаларга боғлиқ ҳолда қуйидаги методлар қўлланилади – билимларни ҳосил қилиш, кўникма ва малакаларни шакллантириш,

билимларни қўллаш, мустаҳкамлаш, билим, кўникма ва малакаларни текшириш.

Таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятига мос равишда икки метод ажратилади ва улар 2 гуруҳга бирлаштирилади: репродуктив ва муаммоли изланиш методлари.

Ўқитишнинг *репродуктив ва муаммоли-изланиш методлари* энг аввало, ўқувчиларнинг янги тушунча, ҳодиса ва қонунларни билишдаги ижодий фаолликлари даражасини баҳолаш асосида қисмларга ажратилади.

Репродуктив методлар биринчи навбатда, ўқувчиларнинг ўқув материалларини мустаҳкамроқ эслаб қолишларини таъминлаш, билишга доир фаолиятни бевосита бошқариш, камчиликларни тез аниқлаш учун амалий кўникма ва малакаларни таркиб топтириш мақсадида қўлланилади.

Ҳикоя қилиш усули репродуктив тузилганда ўқитувчи қоидаларни, далилларни, тушунчаларнинг таърифини тайёр ҳолда беради, у асосий эътиборини мустаҳкам ўзлаштириб олиниши зарур бўлган асосий томонларга қаратади.

Маъруза ҳам худди шундай тарзда тузилади: ўқитувчи муайян илмий маълумотларни баён қилади, доскага тегишли ёзувларни битади, тингловчилар эса уларни қисқача ёзиб оладилар.

Муаммоли таълим дейилганда, ўқув материални ўқувчилар онгида илмий изланишга ўхшаш билиш вазифалари ва муаммолари пайдо бўладиган қилиб ўрганиш тушунилади. Ўқувчининг фикрлаш фаолиятида мантикий тўғри, илмий хулосаларни излаш ва ўзлаштиришга рағбатлантирадиган муаммоли вазиятлар юзага келади. Пайдо бўлаётган муаммони ҳал қилиш учун, у ўрганилаётган қоидаларни тўғри тушуниб олишга интилади.

Таълим методини 3 та асосий гуруҳга бўлишимиз мумкин:

1. Ўқув билиш ва ўқув ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил қилиш ва амалга ошириш методи.
2. Ўқув фаолиятига қизиқтириш ва рағбатлантириш методи.
3. Таълим олувчилар ўқув фаолияти самарадорлигини назорат қилиш ва ўз-ўзини назорат қилиш методи.

Методларнинг ҳар бир тури гуруҳларга бўлинади ва уларнинг алоҳида методлари бор, булар эса таълим жараёнининг қуроли ҳисобланади.

Ўқув билиш ва ўқув ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил қилиш ва амалга ошириш методига қуйидагилар – суҳбат, кўрғазмали ва амалий метод, ўқитувчи бошчилигида индуктив ёки дедуктив, репродуктив ёки продуктив йўналишлардаги методлар киради.

Ўқув фаолиятига қизиқтириш ва рағбатлантириш методига – ўқув билиш ва ўқув ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил қилиш ҳамда ўқиш фаолиятига қизиқтириш методлари киритилган.

Ҳар бир метод бошқа бир метод ёрдами билан қўлланилади. Масалан, репродуктив ва муаммоли изланиш методи суҳбат, кўрғазмалар, амалий фаолият ёрдамида қўлланилади. Шу навбатда суҳбат, кўрғазмали ва амалий фаолият методлари ҳам репродуктив ёки изланиш методлари орқали қўлланилиши мумкин.

Ҳаётий ўқув жараёнида эса энг муҳими бу методларни турларга бўлиш эмас, балки ўқитувчининг чуқур билимга эга бўлиши, методлардан унумли фойдалана олиши, таълим олувчиларга ўқув ишлаб чиқариш, ўқув фаолиятида методларни тўғри қўллаш олишга ўргатишдир.

6.2. Назарий таълим ва ишлаб чиқариш таълим методлари.

Ўқув муассасаларида бошланғич касбий таълимни ўқитишнинг назарий қисми қуйидаги фанларни 3 та циклини ташкил қилади: умумий таълим, умумий техник таълим ва касбий таълим.¹

Умумий таълим фанлари бўйича таълим методининг умум дидактик, хусусий дидактик ва хусусий методик аспекти педагогик адабиётларда чуқур баён қилиб берилган.

Умумтехника ва касб фанларини ўқитиш методлари кўпинча ўзига хос мазмунга кўра аниқланади:

- кўп компонентли тузилма, объектларни турли хил йўналишларда ўрганиш;
- таълим олувчиларни ишлаб чиқариш таълими билан ўзаро боғлиқлиги;
- материалнинг кенг қамровлиги, тажрибавий изланиш сони ва сифати жиҳатидан, хизмат кўрсатиш усулларини амалий ўрганиш;
- ўқув материали мазмунига янги техника ва технологияларни киритиш, маҳаллий шарт-шароитни акс эттириш.

Таълим методларида буларни инобатга олиш зарур.

1. Таълим олувчиларни ўқув билиш фаолиятини ташкил қилиш методи.

Сухбат методи. Оғзаки баён. Умумтехника ва касбий фанларни ўрганиш жараёнида ўқув материалини оғзаки баённи гапириб бериш ва тушунтириш орқали амалга оширилади, бунда мавзу тўлиқ таққосланади, исботланиб, мисоллар билан тушунтирилади.

Баён қилинаётган материал таълим олувчиларнинг тушуниши учун қийин бўлган, янги маълумотлар хабар қилинган, меҳнат усулларини бажариш йўллари тушунтириб бериш талаб қилинган ҳолларда оғзаки баён қилиш методидан фойдаланилади.

Умумий талаблардан қуйидагиларни ажратиб оламиз:

- илмий-техник аниқ мазмун;
- мантиқий тузилиши ва кетма-кетлиги;
- таълим олувчиларга тушунарли ва осон етиб борадиган;
- ҳар бир босқичда фикрни аниқ ва равшанлиги;
- таълим олувчиларнинг эътиборлигини, фаоллигини ошириш.

Сухбат – бу касб таълимининг шундай усулидирки, унда ўқитувчи тўғри қўйилган саволлар ёрдамида таълим олувчиларда илгари ўзлаштирилган билимлар ҳосил қилиб эса туширади ва шу асосда мустақил равишда янги билимлар ҳосил қилишга ундайди.

¹ Ў.Қ.Толипов. ва бошқалар. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001.

Таълим олувчиларни ўқув-билиш фаолиятини ташкил қилиши ва бошқариш савол-жавоб методи орқали амалга оширилади. Бундай суҳбат *эвристик суҳбат* дейилади.

Умумий ўтказилган суҳбатлар таълим олувчиларни қизиқишини, диққатини оширишга, билимларни яхши эгаллашга олиб келади. Лекин суҳбат методи оғзаки баён методидан кўра мураккаброқдир, яъни ўқитувчидан дарсга пухта тайёрланишни талаб қилади.

Умумтехник ва касб фанларини ўрганишда эвристик суҳбатнинг қуйидаги шартларини кўрсатиш мумкин:

- ўқув материалнинг мазмуни мантиқий тўғри тузилган бўлиши шарт;
- янги ўқув материални ўрганишда кўпроқ техник ва технологик ҳужжатларни муҳокама қилишга қаратиш керак;
- суҳбатни бошқа методлар ва ўқув ишлари турлари билан бирга ўтказиш керак (тушунтириш, китоб билан ишлаш, кузатув).

Эвристик суҳбатда саволлар кенг қамровли тузилган бўлиши лозим. Қуйидаги саволларни кўрсатиш мумкин:

1. Фанларни қарама-қарши қўйиш, унинг кўринишини, жараёнини, далилларини ва бошқаларни;
2. Ҳар хил ҳолатга тушиб қолганда ҳам билимларидан фойдалана олишни аниқлаш;
3. Сабабини ташхисли тушунтириш;
4. Исботлаш «ҳа» ёки «қарши» га далил келтириш;
5. Фанлараро боғлиқликни ўрнатиш.

Суҳбат ўтказишда унинг мантиқий режасига қатъий риоя қилиш керак, савол-жавобларнинг кетма-кетлиги шундай тузилган бўлиши керакки, унда мавзу мураккаблашиб, ривожланиб боришини таълим олувчи сезиши лозим. Ўқитувчи суҳбатни хулоса қилиб тугатиши керак.

Китоб билан ишлаш: тез ўқитиш, конспект олиш, режа тузиш, мисоллар муҳокамаси, назорат саволларига жавоб бериш ва ҳоказолар.

2. Кўргазмали метод

Инсоннинг ташқи оламни сезишининг энг муҳим органи – кўздир. Олимларнинг фикрича, 80% информация кўз орқали тушади, 80% иш операциялари кўз орқали қилинади. Мана шулардан кўришимиз мумкинки, таълим жараёнида кўргазмали метод катта аҳамиятга эга.

Умумтехник ва касб таълими фанлари бўйича кўргазмали методлар, табиий (асбоб, дастгоҳ, деталл, жиҳоз, материал намуналари) ва тасвирий (плакатлар, модел, макет, схема, кино-видеофильм, кино проекция, компьютер, мультимедиа). Ўқитувчи мавзунини тушунтиришда кўргазма сифатида, ёки бир хил ҳолларда ўрганилаётган фан бўйича аниқ кўргазма сифатида, янги ахборотларни беришда кўргазмали методлар жуда қулайдир.

3. Амалий метод.

Машқ амалий методнинг асоси ҳисобланади. Машқ ўтказишнинг асосий мақсади ўқитиш жараёнида таълим олувчилар техника ва касбий фанлар бўйича эгаллаган билимларини амалиётда қўллай билишни ўргатишдир. Таълим олувчиларнинг билимларни мустаҳкамлашда ҳам машқларнинг ўрни каттадир.

Ҳамма машқларни 3 та асосий типга келтириш мумкин: репродуктив, бадиий, изланувчанлик.

Репродуктив машқ - бу типдаги машқларни бажаришда таълим олувчилар қурилманинг тузилиши, материали, асбоб-ускуналар, ёзма вазифаларни ўрганишади. Репродуктив машқда чизмалар, схемалар, графиклар, диаграммалар муҳокама қилинади ва таълим олувчилар уларни бажаришади. Касбий фанлар бўйича эса техник хужжатлар, станок паспортларининг технологик карталари ўрганилиши мумкин.

Бадиий машқ - бу турдаги машқларни бажаришда таълим олувчилар эгаллаган билим ва малакаларидан турли хил комбинацияларда фойдаланишади, яъни олдига қўйилган вазифаларнинг мустақил оригинал жавобларини топишади. Бадиий машқ турларидан бири продуктив масалаларни ҳал қилиш: танлаш (асбоб, ишлов бериш тури, созловчи механизм), таққослаш ва баҳолаш (ишни бажариш йўли, асбобларнинг қўлланилиши) аниқлашга боғлиқ бўлган (техник талаб, алоқадорлик), турли хил техник жараёнларни тушунтиришдан иборат. Бу турдаги машқлар орқали ўрганилаётган машина, механизм, қурилмаларнинг схемалари тузилади.

Изланиш машқи – бу ҳам эгалланган билимларни машқларда бадиий қўллаш бўлиб, таълим олувчиларнинг фикрлаш қобилиятини ўстиришга ёрдам беради.

4. Таълимда фаоллик методи.

Ҳозирги кунда илмий ва амалий педагогикада таълим методлари катта аҳамият касб этмоқда. Таълим олувчиларнинг ички ва ташқи фаоллигини ошириш учун турли хил ўйинлардан фойдаланилади. Булардан энг кўп қўлланиладигани – дидактик ўйинлардир.

Касб таълимидаги дидактик ўйинлар: «техник диктант», кичик конкурслар, «ким эпчил-у, ким чакқон», «техник курашлар», «саволлар», «техник лото», «техник домино» ва ҳоказолар.

Таълимнинг фаоллик методига семинар дарслари ҳам киради. У уч босқичдан иборат: семинар бўйича ўқитувчининг маърузаси, таълим олувчилар семинар бўйича мустақил уй вазифаларини тайёрлаб келиши ва семинарларни ўтказиши, бунда таълим олувчи тайёрлаб келган матнлари ва кўргазмали қуроллардан, асбоблардан, жиҳозлардан фойдаланиб тушунтириб беради.

Касбий таълим муассасаларида амалий ишларда интерактив дарслар ҳам кенг қўлланилмоқда. Бу дарсларда икки ёки бир неча фанларнинг мавзулари ўртасидаги алоқадорлик ўрганилади. М: математика ва информатика, физика ва химия, касбий технология ва ишлаб чиқариш таълими ва бошқалар.

Таълим олувчиларнинг ўқув билиш фаолияти фаоллиги дарсдан ташқари ишларда техник кашфиётчилигини ривожлантириш орқали амалга оширилади. Дарсдан ташқари ишлар – касбий таълим устаси танловлар, илмий-амалий конференциялар, рационализаторлар ва кашфиётчилар билан учрашув, илм-фан, техник олимлар билан учрашувлар, намунали ишлар кўргазмаси, техник тўғарақлар орқали амалга оширилади.

6.3. Ишлаб чиқариш жараёнида фаоллик методи

Ишлаб чиқариш таълимининг асосий мақсади – таълим олувчиларда аниқ бир касб, соҳа бўйича устачиликни шакллантиришдир. Ишлаб чиқариш таълимида шу асосий мақсадга босқичма-босқич эришилади. Қуйида «касб устаси» тушунчасини очиб берувчи мезон кўрсаткичлари келтирилган:

- Бажарилаётган ишнинг сифати – техник талабларни бажариш, меъёр ва кўрсаткичларга мос келиши, ижобий натижалар олиш;
- Меҳнатни ташкил қилиш – белгиланган вақтда бажариш, вақтдан унумли фойдаланиш, иш вақтида тежамкорлик;
- Касбий мустақиллик – мустақил иш турини танлашни билиш, ишлаб чиқаришнинг юқори сифатини таъминлаш, тўғри хулосалар чиқариш, ўз-ўзини бошқариш, меҳнат маданиятига амал қилиш, ишни режалаштириш, янги техника ва технология билан ишлай олиш, юқори технологик интизом, касбий билимларни ишда қўллаш билиш, меҳнат фаолиятини ва иш жойини тўғри ташкил қилиш, меҳнат хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш.

Ишлаб чиқаришнинг фаоллик методи.

Ўқув ишлаб чиқариш ишларида фаоллик, яъни ақлий билим катта рол ўйнайди. Фаоллик таълим олувчилар мустақиллигида ва мақсадли фаолият танлашларида ва уларни ижобий натижаларга олиб келиш, меҳнатни режалаштириш, анализ ва хатоликларга йўл қўймаслигида кўринади. Таълим олувчиларнинг ўқув ишлаб чиқариш таълимидаги фаоллиги – машиналарни, агрегатларни ишлатишдаги қобилияти, ички жараённи билиши ва қилинган таҳлиллар асосида мақсадли ечимларга келишларида кўринади.

Ишлаб чиқариш таълимидаги «фаоллик» методига – ишлаб чиқаришдаги техник масалаларни ечиш киради: ишлов бериш, тузатиш, бошқариш меъёрини ҳисоблаш, автоматлаштирилган жиҳозлар учун бошқарув дастурини ишлаб чиқиш, жадвал, диаграммалардан керакли маълумотларни топиш кабилар.

Ишлаб чиқариш таълимининг «фаоллик» методига машқлар ҳам киради. Машқлар ишлаб чиқариш жараёнида ҳосил бўладиган масалаларни ечиш учун қўлланилади. Бундай машқлар ишлаб чиқариш ҳаётида содир бўладиган жараёнларга таълим олувчиларни тайёрлайди. Машқларни ўтказиш учун жараён ҳосил қилиш керак бўлади. М: агрегатларни созлаш, технологик меъёрларни бузилганлиги, иш жойида бузилиш ҳолатларининг содир бўлиши кабилар.

6.4. Таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш

Таълимда назорат қилишнинг 2 тури мавжуд. Биринчи – таълим олувчиларнинг ўқув фаолиятини ҳар хил кузатиш, иккинчиси – таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини текширишдан иборат.

Кўникма деганда одамнинг билим олиши, элементар тажриба ва малакага таяниб бирон ишни муваффақиятли бажариш имконияти тушунилади. Орттирилган билимлар одам хатти-ҳаракатининг назарий асоси ҳисобланади. Билимларга асосланиб хатти-ҳаракатларнинг кетма-кетлиги, алоҳида босқичлари фикран хаёлдан ўтказилади. Элементар тажриба талабларида айнан бирор фаолият ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш имконини беради. Бирон касб ёки фаолият ҳақида тасаввурга эга бўлишда элементар тажриба билан бирга бошқаларнинг тажрибасини тасаввур қилиш аҳамият касб этади. Бу ерда педагогнинг шахсий намунаси, мутахассис кадрларнинг илғор тажрибалари, етук олим ижодкорларнинг иш жараёни мисол бўла олади.

Меҳнат кўникмаларининг шаклланиши жараёнида талабалар кўриш ёки эшитиш орқали фақат ҳаракатларнинг қандай бажарилиши ҳақида тасаввурга эга бўладилар. Бу фақат намуна, бажарилиши керак бўлган иш ҳақидаги кириш инструктати ҳисобланади. Кўникманинг шаклланиши учун талаба бу ҳаракатларни ўзи бажариб кўриши шарт. Таълимнинг турли босқичларида талабалар меҳнат кўникмаларининг даражаси ҳар хил бўлади. Элементар кўникмалар аста-секин мураккаб кўникмаларга айланади, мураккаб кўникмалар кўп марта қайтарилиши ёки машқ қилиниши натижасида малакалар пайдо бўлади.

Малака – билимларга асосланиб машқ ёрдамида айланган фаолиятнинг автоматлашган компоненти ҳисобланади. Малака тез ва аниқ бажариш билан боғлиқ бўлган кўникмаларнинг автоматлашган элементлари саналади. Малакалар бажарилаётган фаолиятнинг фақат маҳорат томонини, яъни айрим ҳаракатларни ифодалайди.

Меҳнат кўникмаларининг шаклланиши учун фақат тафаккурнинг ёки ақлий фаолиятнинг ўзигина етарли эмас. Талабаларда мураккаб кўникмаларнинг, умумлашган сафарбар кўникмаларнинг шаклланиши учун улар бевосита амалий меҳнат фаолиятида, узоқ пайт машқ бажаришда қатнашишлари шарт.

“Касб педагогикаси” фанини ўрганишда назарий таълим жараёнида назорат қилишнинг асосий методлари, таълим олувчиларнинг билимларини оғзаки текшириш, ҳамда ёзма текшириш, назорат ишлари «техник диктант»лар ўтказиш, техник ҳужжатларни муҳокама қилиш ва бошқалар. Назарий таълимда таълим олувчиларнинг билимларини амалиётда қўллай олишини назорат қилиш, схемаларни йиғиш, ўлчаш, механизмларни тузатиш, бузилиш сабаблари ва бошқалар. Бу методга яна лаборатория – амалий ишлар орқали текширишни ҳам киритиш мумкин.

Ишлаб чиқариш таълими жараёнида таълим олувчиларнинг ўқув ишлаб чиқаришда бажарган ва бажараётган назорат қилишнинг асосий методлари: жорий, оралиқ ва якуний назоратлардир.

Таъхисли назорат турларидан бири – тест ўтказишдир. Тест икки усулда ўтказилади.

Биринчи усул – ташкил қилувчи сифатида, дастурлаштирилган таълим, назорат ва қайта алоқа тизими.

Иккинчи усул – мустақил назорат қилиш методи. Ишлаб чиқариш таълимида тест мустақил ўз-ўзини назорат қилиш методи ҳисобланади. Ишлаб чиқариш таълимининг ҳар бир босқичида тестлар ўтказиш мумкин.

Педагог ва талабанинг дастурли фаолияти таълим жараёнидан жамики ортиқ ҳаракатларни йўқотишга, юқори ҳамжиҳатликни таъминлашга ва пировард натижада – кўзланган якуний натижаларни кўлга киритишга интилишни ифодалайди. Дидактик жараёни лойиҳалашда педагог «технолог» сифатида фаолият кўрсатади: ҳар бир дарсда таълим мақсадини аниқ ўрнатиши, ўтилаётган ўқув материалларини мазмунан саралашда талабаларнинг ўзлаштириш фаолияти даражаларини, фанни баён қилишнинг илмий тилини ҳисобга олиши лозим. Шунингдек, ташкилий шаклларнинг мосини танлаб, белгиланган вақт доирасида самарали дидактик жараёни ташкил этади. Бу кўрсаткич талабига мос ҳолда ўқув-билиш фаолиятини амалга ошириш учун унга олдиндан алоҳида тайёргарлик кўриш керак бўлади. Умуман таълим жараёнига олдиндан ишлов бермасдан, якуний натижаларининг таълим мақсадига мос келишини чамаламасдан, ўқитиш давомида юзага келадиган ноқулай ҳолатларга боғлиқ ҳолда бошқариш имкониятларини ҳисобга олмасдан туриб таълим жараёнини технологиялаштириш мумкин эмас.

Баҳолаш жорий, оралиқ ва якуний назоратни ўз ичига олади. Жорий назорат узлуксиз қайта боғланишни таъминлайди ва одатда баҳолашсиз ўтказилади, шунинг учун у билимларни шакллантиришда иштирок этади. Педагогик технологияда қайта боғланиш нафақат ўқитиш жараёнини тузатиб бориш учун, балки ўқув мақсадларини аниқлаштириш учун ҳам хизмат қилишади. Якуний назоратда режалаштирилган ўқув мақсадларига эришганлик даражаси баҳоланади.

Рейтинг назорати оғзаки, ёзма ва тест усулида бўлиши мумкин:

1. Оғзаки ва ёзма назорат.

Оғзаки назоратнинг афзалликларига шахсий муносабат, ўқитувчининг талаба билан жонли мулоқоти, унинг фикрларини нутқ шаклида ифодалашга машқ қилдириш, билимларни янада чуқурроқ текшириш мақсадида педагог томонидан кўшимча саволлар бериш имкониятлари киради. Педагог томонидан қўйилган саволга оғзаки жавоб беришга тайёрланиш доимо талабанинг фаол фикрлаши билан боғланган.

Оғзаки жавоб яхши тайёрланган талабага ўзининг иқтидорини, кўшимча эгаллаган билимларини намойиш этишга икмон беради. Бевосита мулоқот туфайли педагогда савол-жавоб давомида талабанинг билимлари тўғрисидаги барча гумонларни бартараф этиш имкони бўлади. Шу билан бир вақтда оғзаки назоратда талабалар билимларини баҳолашда маълум даражада педагог шахсиятининг акс этиши намоеён бўлади. Ҳар бир педагогда талабаларнинг ўзлаштириш даражаларини баҳолашда доимо ҳолис ва шахсий муносабат бир вақтнинг ўзида рўёбга чиқади.

Умуман олганда, талабанинг ёзма ва оғзаки назоратда олган баҳоси баъзан ҳолисона бўлмайди. Талабанинг баҳоси, одатда, нафақат унинг билимлари даражасига боғлиқ бўлади. Билимларни баҳолаш амалиётида педагоглар гуруҳнинг ўртача даражасини мўлжалга олади. Шунинг учун кучсиз

гуруҳларда баҳолар одатда кўтарилган, кучли гуруҳларда пасайтирилган бўлиб чиқади.

Ёзма назорат ўқув материални ўзлаштириш даражасини ҳужжатли тарзда ўргатиш имконини беради, шунингдек, талабага ўз фикрларини қоғозда баён қилиш имконини беради. Икки-уч мустақил экспертларни ишларини текшириш учун жалб қилиш билан ўтказиладиган ташқи ёзма назорат аниқ мезонлар бўлган тақдирда объектив баҳога яқин баҳолашга имкон беради. Аммо билимларни оғзаки ва ёзма назорат қилишнинг анъанавий усули маълум камчиликларга ҳам эга:

- имтиҳонда талаба берилган билетнинг 3-4 саволига жавоб беради, баҳо эса бутун ўқув фанини билиш учун қўйилади;
- фарқ қилиш қобилияти кучсиз бўлган 5 баллик шкала ишлатилган;
- оғзаки ва ёзма назорат ҳар доим ҳам билимларни баҳолашнинг объективлигини, аниқлигини ва ишончлилигини таъминламайди;
- оғзаки сўров кўп ўқув вақти сарфланишини талаб қилади, ёзма ишлар педагогларнинг уларни текширишга кўп меҳнат сарфлашлари билан боғлиқ.

2. Тест (инглизча–синаш) – бу бирор бир фаолиятни бажариш учун маълум даражадаги билимни эгаллашга қаратилган топшириқлардир. Тестнинг тўғри бажарилганлигини ўлчаш ва баҳолаш мақсадида ҳар бир тестга эксперт методи ёрдамида эталон ишлаб чиқилади. Ўз эталонига эга бўлмаган ҳар қандай тест, одатдагидек, бажарилиш сифати ҳақида субъектив мулоҳаза юритиш эвазига хулоса чиқарувчи назорат топшириғига айланиб қолади.

Тест назоратлари ва унинг афзалликлари:

- етарли тарзда тузилган педагогик тест натижалари назорат ўтказаетган шахсга боғлиқ бўлмаган ҳолис педагогик ўлчов қуроли ҳисобланади;
- тест ўқув мавзуларининг барча асосий мазмунини қамраб олиши мумкин, ўқитиш натижаларини тест усулида ўлчаш барча текширилувчиларга баравар қўлланадиган олдиндан ишлаб чиқилган мезон асосида аниқ ва ишончли баҳо беради;
- тест назорати технологиялашувчан, у нисбатан қисқа вақт ичида маълум ўқув мавзулари ўзлаштирилишининг тўла назоратини кам куч ва воситалар сарфлаб ўтказиш имконини беради.
- тест назорати компьютерлар ёрдамида осон автоматлаштирилади. Бу педагогик тест ўтказишнинг асосий афзалликларидан биридир.

Тўғри ташкил қилинганда педагогик тест талабалар билимларини ҳолис баҳолаш самарасини беради, чунки бу баҳо уни қўяётган одамга боғлиқ бўлмайди. У барча текширилувчиларга бир хил қўлланадиган қилиб тузилган мезон бўйича тўғри ечилган тест топшириқлари фоизи асосида аниқланади. Шунинг учун педагогик тест тўла асос билан ўқитиш натижаларини аниқ ва ишончли баҳолашга имкон берадиган педагогик ўлчов қуроли деб аталади. Аммо бундай баҳолаш фақат илмий талабларга риоя қилинган ҳолда тузилган, текширилувчан ва меъёрига етказилган сифатли тест туфайлигина амалга оширилиши мумкин.

Таълим жараёнида билим, иқтидор ва кўникмалар шаклланганлигини назорат қилиш муҳим ўрин эгаллайди. Ўтказилган тажрибаларга ва ўқув адабиётларида изоҳланган илғор услубларга асосланиб назоратнинг мезони ва бажарадиган функцияларини қуйидагича белгилаш мумкин:

1. Назоратнинг диагностик функцияси. Назорат натижасида билим, иқтидор ва кўникмаларнинг шаклланганлик даражаси аниқланади.
2. Назоратнинг талабаларда билим олишга иштиёқини ўстириш функцияси. Назорат натижасида талабаларда ўз билим, иқтидор ва кўникмаларини янада такомиллаштириш эҳтиёжи уйғонади.
3. Назорат жараёнида талабаларнинг шахсий хусиятлари шакллантирилади ва энг асосийси ривожлантирилади. Ривожланиш ўқув фаолияти орқали, яъни нутқ орқали амалга оширилади.
4. Назорат жараёнида талабалар ўз билимларини мустақкамлайди. Ўқув материали янада чуқур ўзлаштирилади, ходисалар ўртасида янги боғланишлар ўрнатилади, шу билан ақлий фаолият янада такомиллашади.
5. Назоратнинг тарбиявий функцияси. Назорат жараёнида талабаларнинг психологик ижобий хислатлари шаклланиб бормоғи лозим.
6. Назоратни баҳолаш функцияси. Назорат натижасида сифат ўзгаришларининг меъёри аниқланади.
7. Назорат – кўп қиррали мураккаб жараён. Назорат талабаларда доимо жонли қизиқиш, қуюниш, аянч, хурсандчилик ҳисларини уйғотиб, ақлий фаолиятни фаоллаштиради. Юқорида кырсатилган функциялар бир-бирига узвий боғланган ҳолда юз беради.

Тўғри ташкил қилинган ўзини ўзи назорат ўқув материални ўзлаштиришга ижодий ва танқидий ёндошиш имконини беради. Бу айниқса янги предмет ўрганилаётганида бундан олдинги ўқув предметларида ўзлаштирилган билимларнинг даркорлигида кўринади. Талабалар мустақил ишлаб етишмайдиган билимларини тўлдириб борса яхши, аммо ўзини ўзи назорат қила олмайдиган талабаларнинг янги мавзуни ўзлаштириши анча мураккаб кечади. Шунинг учун ҳам олий ўқув юртларида ишлайдиган педагоглар янги предмет ва янги мавзуни бошлашдан олдин талабаларнинг янги дастурни ўзлаштиришга қанчалик тайёрлигини аниқлаш мақсадида дастлабки назоратни амалга оширишлари керак бўлади.

Қисқа хулоса

Педагогик амалиётда қўлланиладиган методлар – оғзаки метод (оғзаки баён, тушунтириш, суҳбат), китоб билан ишлаш (инструктив материаллар), кўргазмали метод (кўргазмалар, кино, видеофильм, кузатув), амалий метод (машқлар, лаборатория, амалий ишлар) лардан фойдаланиш бўйича қатор материаллар берилган. “Касб педагогикаси” фанини ўрганишда назарий таълим жараёнида назорат қилишнинг асосий методлари, таълим олувчиларнинг билимларини оғзаки текшириш, ҳамда ёзма текшириш, оралик

назорат, жорий назорат, якуний назорат ишлари ва тестларни ўтказиш юзасидан фикрлар баён қилинган.

Шунингдек ушбу бобда касб таълими усуллари, назарий таълим ва ишлаб чиқариш таълим усуллари, таълим олувчиларни ўқув билиш фаолиятини ташкил қилиш, машқлар ва мустақил таълим, ишлаб чиқариш жараёнида фаоллик методи, тест, рейтинг, таълим усуллари танлаш кабилар талабаларга тушунарли тарзда баён этилган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Касб таълими методларига нималар киради?
2. Ишлаб чиқариш жараёнида фаоллик методини изоҳланг?
3. Назарий таълим методи – бу нима?
4. Кўргазмали ва амалий методларни тушунтириб беринг?
5. Нима учун ишлаб чиқаришда ёзма йўриқномадан фойдаланилади?
6. Билим, кўникма ва малакага таъриф беринг?
7. Меҳнат фаолиятининг ҳаракатларини кўрсатиш методига нималар киради?
8. Таълим жараёнида назорат қилишнинг неча тури мавжуд?
9. Тестнинг афзаллик томонлари нимада?
10. Сухбат методига нималар киради?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика. -М.: «Питер», 2004.
2. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
3. Галактинов В.В. Чернова М.В. Международная практика взаимного признания документов об образования и профессиональнўх квалификаций. - М.: 2003.
4. Педагогика. Педагогические теории системы, технологии. Под редакцией С.А.Смирнова в качестве учебника.- М.: Академия, 2004.
5. И.Й.Турсунов., У.Н.Нишоналиев. Педагогика курси. – Т.: «Шўхитувчи», 1997.
6. Толипов Ў., Баракаев М., Шарипов Ш. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001 йил.
7. www.inter-pedagogika.ru.

ҲБ Боб. Ўқитиш воситаларининг яратилиши ва қўлланилиши. Ўқув жараёнида ўқитиш воситалари

- 7.1. Ўқитиш воситалари дидактиканинг категорияси сифатида
- 7.2. Ҳозирги замон ўқув воситаларининг тавсифномаси
- 7.2. Ўқитиш воситалари ва уларни турлари
- 7.4. Ўқитиш воситаларининг ривожланиш истикболлари
- 7.5. Ўқув жараёнига янги ахборот технологияларини киритиш

7.1. Ўқитиш воситалари дидактиканинг категорияси сифатида

Ўқитиш воситалари бу моддий ва теварак-атворлар, табиий объектлар, бундан ташқари инсон томонидан ўқув-тарбиявий жараёнда ахборот олиб юрувчи педагог ва ўқитувчилар фаолиятида ўз олдига қўйган ўқитиш, тарбиялаш ва ривожланиш учун қўлланиладиган қурол сифатида яратилган сунъий объектлардир.

Ўқитиш воситалари шу билан бирга унинг мазмуни, услублари, ташкилий шакллари ўқитиш тизимини лойиҳалаштирилган ва ўқув-тарбиявий жараённинг таркибий бўлимларидан биридир. Бундан ташқари ҳар бир ўқув-тарбиявий муассасанинг энг муҳим таркибий қисмидир. Педагогика фани ва амалиётида қўлланиладиган турли хил тизимларнинг бўлимларида бўлаётган моддий ўқитиш воситалари ҳозирги пайтда жорий қилинган тизимларнинг ҳаракатланиши, қайта қурилиши ва бир-бири билан боғлиқлигини назарда тутган ҳолда бошқа таркибий қисмларга бевосита таъсир кўрсатади.

Бугунги кунда таълим олувчилар ўз ижодий потенциалини назорат қилиш, табиатдан берилган истеъдод ва қобилиятларини ривожлантиришга янги техника пайдо бўлгандан бери ўқитишнинг янги усул ва технологияларини эгаллашга реал имкониятлари бор. Шундай қилиб, дидактиканинг категория аппаратида моддий воситалар (иш қуроллари) мақсадлар, мазмунлари, усуллари, ўқитишнинг ташкилий шакллари билан биргаликда мустақиллик ҳолатига эга. Бундан ташқари ижтимоий ҳаётнинг ҳар бир соҳасида технологиялаштириш муносабати билан ўқув-тарбиявий фаолиятда ўқитиш воситаларининг аҳамияти ортиб бормоқда, муаммоларга оид тадқиқотларда икки асосий йўналиш: педагогик ва инженерлик нуқтаи назари бор.

Дидактик нуқтаи назарга атроф-муҳитни тавсифлашга бағишланган ўқув воситаларини таснифлаш киради:

1. Табиий объектлар – изланиш ва ўрганиш учун ҳақиқий реал фанларни ўз ичига олади: моддаларнинг намуналари ва коллекцияларини, хом-ашё, асбоблар, деталлар, ўсимликлар, гербарийлар, ҳайвонлар ва уларнинг қотириб қўйилган ҳолати, микропрепаратлар ва ҳоказолар. Ўқитиш воситаларининг бу гуруҳига яна махсус ишлов берилган мосламалар ва уларнинг механизмлари ҳамда касбий кўникма ва малакаларни ривожлантириш учун ўқув ишлаб чиқариш мосламалари киради.

2. Моддий объектларни тасвирлаш ва акс эттиришга кирадиган гуруҳни қуйидагилар ташкил этади: моделлар, муляжлар, макетлар, жадваллар, кўргазмали қуроллар (расмлар, фотоаксли чизмалар, портретлар), экран-товуш воситалари (диафильмлар, диапозитивлар, слайдлар), кинофильмлар, видео ва товуш ёзувлари, пластинкалар, радиоэшиттириш ва телекўрсатувлар.

Алоҳида гуруҳга ўқитишнинг техник воситалари киради. Бундай ўқитиш воситаларига ўқув маълумотларини етказиб берувчи, уни ифодалаш учун махсус техник мосламалар талаб қилинади. Бу мосламалар транспортлар, диафильм ва кинофильмлар, видеофильмлар, товуш ёзиш компьютер дастурлари ва бошқалардан иборат.

Ўқитиш воситаларини шакллантириш тизими нафақат ўқитиш воситаларининг турли хил белгилардан аниқлаб классификация қилиш эмас,

балки уларни функциялар ва хусусиятлари ҳақида билимлари ҳам тахмин қилинади.

Ўқитиш воситалари куйидагича тавсифланади:

1. *Натурал (табиий) объектлар.* Табиий объектларга одатда жонли ва жонсиз табиатнинг объектлари киради, улар билан таълим олувчилар машғулотларда тарқатма ёки намоёиш қилинадиган материаллар шаклида танишадилар.

2. *Ўқув моделлар, муляжлар, макетлар.* Моделлар сунъий яратилган табиий объектларни кўриниши уларнинг муҳим сифатларини, алоқаларини ва муносабатларини қайта такрорлайдиган ўқув кўргазмали қўлланмалар деб қабул қилинади.

Моделларнинг энг кенг тарқалган ва типик турлари бу моддий яъни предметли моделлардир. Моделлар ҳажмига кўра эга ва текис моделларга бўлинади.

Муляж ва макетлар предметларнинг ташқи белги ва хусусиятларини ва атроф-муҳит ҳодисаларини ўрганишда қўлланилади, моделлар ўрганилаётган объектларнинг ички қурилмаси ва ҳаракатланиш тамойили машина ва механизмларнинг кинематикасини ўрганилаётган ҳодисаларда ўрин олган бошқа алоқалар ва муносабатлар имкониятини беради.

Экран ва экран – товушлик ўқитиш воситалари бугунги кунда кенг тарқалган. Бу ўқитиш воситаларига кўйилган талаблар энг аввало уларнинг мавзуга оидлиги, иккинчидан, бу ўқитиш воситаларининг сифати яхши бўлиши билан ажралиб туради.

Диапозитив – (слайд) бу ҳаракатланмайдиган ўқитиш экран воситаси ҳисобланади. Диапозитивдаги чизмалар ва расмлар одатда плакатдагидан яхши қабул қилинади.

Диапозитив – бу жуда қулай ўқитиш воситаси, чунки ўқитувчи унинг бир қисмини, ёки бир кадрни алоҳида кўрсатиши мумкин. Ҳар бир кадр тўлиқ бир информацияга эга. Диафильм ҳам ҳаракатланмайдиган экран ўқитиш воситасидир.

Транспортлар – бу ҳам ҳаракатланмайдиган экран қўлланмасидир.

Транспорантлар проектор ёрдамида кўрсатилиши ва хонани қоронғилатиш шарт эмаслиги бу ўқитиш воситасининг катта ютуғидир. Транспорантлар синф доскасини ўрнини босадиган воситадир. Ўқитувчи таълим олувчиларга юзланган ҳолатда, ўтилган ёзувлар ёки чизмаларни экранга проекция қилиб тушунтириши мумкин.

Сўнгги йилларда ўқув фильмлари чиқарилмай кўйди. Уларнинг ўрнини ўқув видео ёзуви информацияни акс эттирувчи экран-товушли воситаларнинг ўзида мужассамлаштирган; кино, радио, телевидение, видеофильм, диапозитивлар эгаллади. Ўқув приборлари, мосламалари, асбоблари, лаборатория приборлари тизимининг аҳамиятга эга бўлган қисмини ташкил қилади.

Ўқув устахоналарида олиб борилган ишлаб чиқариш қулайликларга ўргатиш шу устахоналарда қулай вазиятларни яратишни талаб қилади.

Моддий техникавий - етарли майдонда ишлайдиган мосламалар, техник мухофазалашни таъминлаш.

Санитар гигиеник – табиий ва сунъий ёритиш, устахона санитар гигиеник шартларига жавоб бериши ва биринчи ёрдам бериш воситаларини таъминлаши.

Эстетик – устахонанинг ички безаги ва мосламаларнинг рангларига эътибор бериш, ўсимлик ва гуллар билан безатиш.

Техник педагогик – ўқув ишлаб чиқариш хоналарининг ишлар бажаришида бир-бири билан боғлиқлиги, таълим олувчиларга мос бўлган иш шароитини яратиш ва шахсий иш жойи билан таъминлаш ва ишни илмий техника асосида ташкиллаштириш.

Таълим олувчиларнинг иш жойини ташкиллаштириш:

- иш жойини техник созлиги;
- етарли даражада ёритилганлиги;
- керак бўлган ҳолда авария сигналини ишлаши ёки уста билан боғланиш мосламаси;
- ишлаб чиқариш мосламасини тозалаш, созлаш ва йиғиштиришнинг қулайлиги.

Ўқитиш устахонасининг устаси учун иш жойи шундай ёритилган ва ташкил қилинган бўлиши керак. Ўқитиш жараёнида уста ишини илмий асосда ташкиллаштириши, уни мазмуни ва шаклини таълим олувчиларнинг иш жойлари билан боғланиши унинг педагогик фаолиятини аниқлаб берувчи сифат бўлиши керак.

7.2. Ҳозирги замон ўқитиш воситаларининг тавсифномаси

Кейинги вақтларда «ўқитишнинг компьютер технологиялари» тушунчаси тарқалиб, бунда компьютерлар базасида амалга оширилган ўқитиш технологиялари тушунилади. Бироқ ахборот технологиялари тушунчаси ўқитишнинг компьютер технологиялари тушунчасидан кенгрокдир, чунки компьютерлар ахборот технологиялари техник воситаларининг таркибий қисмидир.

Бугунги кунда турли оптик хотирловчи қурилмалар (видеодисклар, оптик дисклар) кенг тарқалди. Улардан фойдаланиш матнли график ахборотни бир вақтда биргаликда ёзиш имконини беради, шу билан бирга уни қайта тиклашда юқори сифатли тасвир пайдо бўлади. Магнит ёзувдан фарқли ўлароқ, оптик дисклардаги ёзув исталган сондаги қайта тиклашларда ҳам ёмонлашмайди. Компьютерлар ишининг дастур-математик таъминоти юқори технологик ишлаб чиқариш таракқиётининг муҳим йўналиши бўлмоқда.

Шунингдек, техник ва дастурли ахборот технологиялари мавжуд бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

ЭҲМ тармоқлари. Ҳозирги вақтда билимларнинг барча соҳаларида ЭҲМ ёки компьютер (локал ёки глобал) тармоқлари кенг тарқалган. ЭҲМ локал тармоқлари унча катта бўлмаган фазода амалга оширилади ва ахборот хизмати турли тармоқларининг интегратори бўлади. Улар ташкилотлардаги барча

ахборот технологиялари воситаларини бирлаштиради ҳамда уларнинг самарадорлигини оширади. ЭХМ глобал тармоқлари эса, ахборотни катта масофаларга узатилишини амалга ошириш имконини беради.

Йўлдош алоқа тизимлари. Кўплаб ер устидаги станцияларни ва ер сунъий йўлдошидаги ретренсляторларни ўз ичига олади. Бугунги кунга келиб, бу тизимлар компьютерлар орасидаги алоқани амалга ошириш учун маълумотлар тўплаш телевидение дастурини узатиш учун ишлатилмоқда.

Сунъий интеллект тизимлари. Сунъий интеллект элементли ЭХМнинг одатдаги ЭХМдан фарқи шундаки, одатдаги ЭХМлар фақат статистик маълумотларни, сунъий интеллект тизимлари эса билимларни ишлаб чиқади. Информатиканинг алоҳида йўналиши сунъий интеллектдир. Одам ақлий фаолиятининг баъзи турларини амалга оширувчи дастурли-техника воситалари ишлаб чиқилмоқда.

Электрон почта. «Электрон почта» – бу корреспонденциялар алмашиши учун почтага ўхшаш ахборот узатиш ва ишлаб чиқишнинг электрон усулларидан фойдаланиш, яъни босма материаллар, жадваллар ва журналларни узатиш ҳамда электрон почта қоғозсиз почта алоқалари хизматидан иборат бўлиб, у хабарларни тўплаш, ишлаб чиқиш ва тақдим этиш ҳамда маълумотларни узатиш тармоқлари тизимидир.

Электрон почта асосида аҳолига электрон газета ва журналлар каби ахборот хизмати кўрсатиш амалга оширилган. Сўнгги йилларда жаҳон бозорида электрон нашрлар борган сари кўп ўрин эгалламоқда. Бу жараён компакт оптик дисклар кенг тарқалиши билан тезлашди.

Телеконференциялар. Телеконференциялар замонавий ахборот технологияларнинг амалга оширилишига мисол бўла олади. Телеконференцияларни ўтказиш учун қуйидаги аппаратуралардан фойдаланилади: терминаллар, телевизион камералар, график дисплейлар, катта намойиш экранлари. Шунингдек, телеконференциялар орқали долзарб масалалар муҳокамасини тезкорлик билан ташкил этиш, муҳокама учун исталган расми материаллардан фойдаланиш, долзарб масалаларни муҳокама қилишда иштирок этувчи мутахассислар доирасини кенгайтириш, халқаро маълумотлар банкларидаги исталган ахборотдан фойдаланиш каби имкониятлар юзага келади.

Ўқитишнинг янги ахборот технологиялари ўқувчи-талабанинг эмас, у энг аввало ўқитувчи (педагог)нинг технологиясидир. Ўқувчи-талаба замонавий ахборот технологиясини ўрганмайди, балки унинг маҳсулотидан ўқитишнинг техник воситаси сифатида фойдаланади. Ўқитувчи (педагог) замонавий технологияларни қўллаб дарсга тайёрланади, дарсни ташкил қилади, ўқувчи-талабалар билимини назорат қилади ва таълим мазмунини такомиллаштиришда компьютерлаштиришнинг энг юқори даражаси янги ахборот технологияларини таълим жараёнига олиб киришдан иборат бўлади.

Ахборот технологиялари, компьютерлаштириш ва компьютер тармоқлари негизида таълим жараёнини ахборот билан таъминлашни ривожлантириш омиллари қуйидагилар: бунда компьютерлаштиришнинг ҳар иккала йўналишини ҳам ривожлантириб бориш зарурияти туғилади. Бунинг учун шу

соҳада қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга асосланган ҳолда узлуксиз таълим тизимини ҳамма босқичларида «компьютерлаштиришнинг концепцияси» яратилиши лозим.

Компьютерли технологиялар дастурли ўқитиш ғояларини ривожлантиради, замонавий компьютерлар ва телекоммуникацияларнинг ноёб имкониятлари билан боғлиқ таълимнинг ҳам тадқиқ қилинмаган янги технологик вариантларини очади. Таълимнинг компьютерли (янги ахборот) технологиялари – бу таълим олувчига ахборотни тайёрлаш ва узатиш жараёни бўлиб уни амалга ошириш воситаси компьютердир, яъни:

- ўқувчи-талабаларда ахборот билан ишлаш маҳоратини шакллантириш, коммуникатив қобилиятларини ривожлантириш;
- «ахборотли жамият» шахсини тайёрлаш;
- таълим олувчиларнинг ўзлаштириш имкони даражасидаги етарли миқдорда ахборот билан таъминлаш;
- ўқувчи-талабаларда тадқиқотчилик маҳоратини, оптимал қарорлар қабул қилиш маҳоратини шакллантириш.

Компьютерли технология мазмуни бир қанча шакллантирилган моделини қўллашга асосланган бўлиб, бу модел компьютер хотирасига ёзиб қўйилган педагогик дастурли воситалар ва телекоммуникация тармоғининг имкониятлари орқали намоён бўлади.

Ахборот технологияларидан фақат ўқув жараёнида эмас, балки узлуксиз таълим тизимида фаолият юритаётган ўқитувчиларни илмий-техник ва махсус ахборот билан таъминлайдиган ахборот ишида, таълим тизимини бошқаришда ҳам фойдаланилиши мумкин.

Ривожланган мамлакатларда ахборот технологияларини таълимга жорий этишда уларнинг техник воситаларини интеграциялаш асосий йўналиш бўлмоқда. Шу муносабат билан ҳатто «мултимедиа» тушунчаси пайдо бўлдики, у ўқитишда кўпчилик техник воситалардан комплекс фойдаланишни билдиради. Мултимедиани қўллаган ҳолда энг муҳим нарса талабаларни керакли ахборотни танлаб олишга ўргатишдан иборат бўлади. Ўқитувчи (педагог)нинг вазифаси ахборотни беришдан иборат эмас, балки уни топишда ёрдам беришдан иборат бўлади, ўқитувчи (педагог) билимлар соҳасида йўл кўрсатувчи бўлади.

Бу каби ўқитиш воситалари комплексдан фойдаланилган ҳолда талабага таъсир кўрсатиш биргина ахборот каналлари (кўриш, эшитиш ва ҳ.к.) орқали амалга оширилади. Бу эса таълим самарадорлигини оширади.

Таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланилганда талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш шакллари тиклаш муаммоси янгича ҳал этилиши лозим. Агар анъанавий таълим шароитларида билиш фаолиятини ташкил этишнинг энг кўп тарқалган шакллари индивидуал ва фронтал шакллар бўладиган бўлса, ахборот технологияларидан фойдаланиш шароитида уларнинг иккаласидан бир вақтда фойдаланиш мумкин.

Шунингдек, таълим жараёнига ахборот технологияларининг жорий этилиши ўқитувчи (педагог) вазифасининг ўзгаришига сабаб бўлади, яъни педагог таълим-тарбия беришдан кўра кўпроқ тадқиқотчи, ташкилотчи,

маслахатчи ва дастурловчига айлана боради. Буларнинг ҳаммаси эса ўқитувчи (педагог)ларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини ўзгартиришни талаб қилади. Тадқиқотчилар таъкидлаганидек, ўқитувчи (педагог) ларнинг ахборот маданияти асослари методологик, умумтаълимий, умуммаданий характерда бўлиб, педагогик ходимларни касбий тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнида барча ўқув фанлари комплексини ўрганишда шаклланиши лозим.

Кейинги йилларда Олий ва ўрта махсус ўқув юртларини ахборот технологиялари билан жиҳозлаш, таълим тизими мазмуни, уни ташкил этиш шакллари ҳамда сифатини ошириш борасида катта ижобий ўзгаришлар рўй беради.

Маълумки, ўқитувчи (педагог)ларнинг анъанавий ўқитиш усулида лаборатория ва амалий ишлар ўтказилишига кўп вақт ажратилади. Бу мутахассис тайёрлашнинг жуда муҳим таркибий қисмидир. У нафақат талабанинг назарий билимларини мустақамлашга, ўқув материални ўзлаштириш самарасини оширишга, балки муайян соҳада амалий кўникмаларни ҳосил қилишга ҳам кўмак беради. Бироқ, бундай машғулотлар тўлақонли натижа беради, дея олмаймиз. Сабаби – лаборатория стендлари етарли даражада эмаслигида ҳамда кўпгина лаборатория стендлари ва ўқув хоналари замонавий мослама ва ускуналар билан жиҳозланмаган, уларнинг аксарияти маънавий эскириб қолган ва бугунги кун талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Технологиялар тез суръатда ривожланаётган ҳозирги вақтда амалий машғулотлар учун лаборатория ва стендлар ҳар бир ўқув йилида такомиллаштиришни талаб этади. Бунинг учун эса қўшимча сарф-харажатлар қилиш керак. Бошқа яна бир муҳим омил шундаки, баъзи лаборатория тадқиқотларидаги иш ёки жараёнларнинг сустлиги сабабли ажратилган вақт ичида таълим олувчилар такрор таҳлил ёхуд синовлар ўтказишга қийналишади холбуки, маълум бир соҳада етарлича иш кўникмалари ва тажриба орттириш учун амалий машғулотларни кўп маротаба такрорлаш зарур. Афсуски, анъанавий иш олиб бориш шароитида лаборатория стендлари камлиги ҳамда мосламаларининг тез-тез бузилиши ва шу билан боғлиқ ашёларга қўшимча сарфлар қилиниши боис шар доим ҳам бундай қилинавермайди.

Юқорида айтилганларни ҳисобга олиб, янги тизим мутахассис кадрларини тайёрлаш учун фикр муҳим вазифаларни ҳал этишга ёрдам бера оладиган янги самарали, ҳаммабоп педагогик услубни жорий этиш зарурияти туғилди, деб айта оламиз. Бунинг учун лаборатория стендлари ва ўқув устахоналаридаги машғулотлар барча талабалар учун нафақат қизиқарли, балки қулай ва осон бўлишига эришмоқ лозим. Машғулотлар ўзига жалб эта олиши, барча рухий ва дидактик омилларни ҳисобга олиши, жараёнларни жўшқин тарзда намоён этиши, машғулотлар ўтказиш ва ўқитилаётган фанни ўзлаштиришни, умуман бутун ўқитиш самарасини ошириши, эгалланган билимлар хусусида ўзига-ўзи баҳо бериш имконини таъминламоғи зарур. Айнан шу нуқтаи назардан замонавий ахборот технологияларининг тадбиқ этилиши юқорида кўрсатилган вазифаларни мақбул тарзда ҳал қилиш ва

анъанавий ўқитиш усулининг бир қатор камчиликларини бартараф этишга кўмак беради.

7.3. Ўқитиш воситалари ва уларни турлари

Ҳозирги вақтда ўқитиш ва тарбиялашнинг янги технологияларига сифат жиҳатдан тез ўтиш учун объектив асос юзага келди, *чунки* иқтисодий ва ижтимоий ҳаётдаги инновацион жараёнлар ўз-ўзидан таълимда ҳам тубдан ўзгартиришларни тақозо этмоқда. Ҳеч бир ўқитувчи эртами-кечми бу жараёнга қўшилмасдан четда қолиши мумкин эмас. Ўқитувчининг анъанавий иш усуллари, таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси, ўқитишни компьютерлаштириш сифатларини ўзлаштириш зарурияти буларни илмий-методик асослаш эҳтиёжини туғилишида объектив омил бўлиб қолмоқда.

Ўқитувчига албатта психологик-педагогик саводсизликни тугатиш эмас, балки таълим амалиётининг ривожланиш истиқболларини онгли программалаштиришга, янги педагогик технологияларни асослашга имкон берадиган илмий тасаввурлар тизими керак.

Мамлакатимизда ахборотлашган жамият куриш йўлидаги асосий масалалардан бўлиб ахборот майдонининг барча таркибий қисмларини ривожлантириш ва ундаги бошқарув субъектлари фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган давлат ахборот сиёсатини ишлаб чиқиш ҳисобланади. Ахборот-коммуникациялар технологиялари бозорини шакллантиришнинг объектив заруриятидан келиб чиққан ҳолда, миллий иқтисоднинг деярли барча тармоқлари манфаатларига таъсир этувчи кенг миқёсдаги иқтисодий, ҳуқуқий ва сиёсий ечимларни ҳал қилишни талаб қиладиган Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги Фармони эълон қилинди. Унда «...Реал иқтисодиёт тармоқларида, бошқарув, бизнес, фан ва таълим соҳаларида компьютер ва ахборот технологияларини кенг жорий этиш, аҳоли турли қатламларининг замонавий компьютер ва ахборот тизимларидан кенг баҳраманд бўлишлари учун шарт-шароитлар яратиш...» белгилаб қўйилган.

Республикамиз кутубхона, олий таълим муассасалари, илмий-тадқиқот институллари ва вазирликларида тўпланган катта миқдордаги ахборот ресурсларига эга. Бироқ ушбу манбаларга интеграциялашган ҳолда кириш усули ҳали йўлга қўйилмаган. Чунки, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг янги даражасига ўтиш, жаҳон ахборот маҳсулотлари ва хизматларига чиқиш юқорида келтирилган манбаларга турли аҳоли гуруҳларининг тез суратда кириб боришини ташкил қилиш муаммо бўлиб турибди. Республикаимизда ахборотлар соҳасининг ривожланишига бошқа омиллар ҳам таъсир кўрсатмоқча, жумладан: жамиятнинг ахборотлаштиришнинг паст даражадалиги, ахборот технологиялари ривожланиши учун зарур ресурсларнинг етарли даражада эмаслиги, ҳисоблаш техникаси ва алоқа воситаларининг етарли даражада ривожланмаганлиги, ЭҲМ локал ва худуд тармоқларини қўллаш ва ривожлантириш борасидаги қолоқлик, технологик маълумотлар ва билимлар базаларининг суст қўлланилишидир.

Жаҳон амалиёти таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ўз фуқароларини ахборотлашган муҳитда фаолият кўрсатишга ўргатган жамиятгина вақтдан ютади, чунки фақат миқдорий кўрсаткичларга асосланган иқтисодиёт тизимининг келажаги йўқ.

Ахборот-коммуникациялар технологиялари бозо-рида асосий товар бўлиб ахборот маҳсулотлари ва хизматлари саналади, яъни ахборот-коммуникациялар технологияси ёрдамида фойдаланувчиларга кўпроқ ахборот хизматини кўрсатиш лозим.

Бозор муносабатлари ахборот маҳсулотларининг янгилиги, ишончилиги ва тўлиқлиги даражаларига юқори талаблар қўймоқда. Чунки бусиз самарали маркетинг, молия-кредит ва инвестиция фаолиятини юритиш мумкин эмас. Ахборот маҳсулотларининг республикамиз ҳаётида тутган ўрни ва роли ижобий томонга ўзгариб бормоқда. Мамлакатимизда ахборот коммуникациялар технологиялари бозори индустриясини таркиб топтириш жамиятимизда чуқур ижтимоий ўзгаришларга олиб келиб, уни «индустриалдан ахборотлашган жамиятга» айлантиришига ишончимиз комил.

Бугунги кунга келиб, Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида виртуал стендлардан муваффақиятли фойдаланилмоқда. Хўш, виртуал стенд деганда нимани тушунамиз? *Виртуал стенд* – ўқув амалий стенди ёки ўқув-малака устахонаси бўлиб, ўқувчи-талабаларнинг назарий билимларини мустаҳкамлашга, компьютер дастур ва технологиялари орқали маълум йўналишда зарурий кўникмаларни ҳосил қилишга ёрдам беради.

Виртуал стендлар ҳар бир ўқувчи-талаба учун техникага ўзининг кириш параметрларини «буюришга», ўз билимларини назорат қилишга имкон беради. Лаборатория ишини ўтказиш, уни зарур тартибда тушуниш ва ҳоказолар билан боғлиқ вақтдан йўқотиш эса компьютер самараси ҳисобига камайтиради.

Бунда, айниқса, замонавий жиҳозлар ва аппаратларни харид қилиш, уларни барча таълим муассасаларида тақсимлаш билан боғлиқ улкан молия захираларининг тежаб қилиниши муҳимдир. Замонавий ахборот технологияси бўлган оддий компакт дискка ўнлаб, баъзан эса, юзлаб лаборатория ишларини жойлаштириш мумкин. Энди эса бир дона шундай виртуал лаборатория стенди неча марта арзонга тушишини ҳисоблаб чиқиш қийин эмас. Бундан ташқари, улар билан бирга таълим муассасаларини таъминлаш мумкин. Агар уларда Интернетга уланган компьютер тармоғи бўлса, ундан ҳам яхши бўлади. Бундан шуни кўриш мумкинки, виртуал стендлар кўпроқ қўлланса, шундай сарфларнинг олдини олиш мумкин бўлади.

Интернет тизимининг халқаро ахборот тизими орқали масофали усуллар ёрдамида мутахассис кадрлар тайёрлаш ва педагогик кадрлар малакасини ошириш имконияти республика Вазирлар Маъкамасининг 2001 йил 4 октябрда эълон қилинган махсус қарорида кўзда тутилган. Таъсил олаётганлар ўам, таълим муассасалари ҳам виртуал стендлардан фойдаланишдан манфаат кўрадилар.

Уларнинг жорий қилиниши натижасида, анъанавий таълимга қиёслаганда, мутахассисларни тайёрлаш бўйича таълим жараёнининг янада юқори сифати таъминланади. Бунга автоматлаштирилган ўқитувчи (педагог) ва

тест ўтказувчи, тизимлар, тест топшириқлари ва ўз-ўзини текшириш учун саволларни ўз ичига олган ихтисослашган ўқув-услубий қўлланмалардан фойдаланиш, ўқув жараёнининг услубий негизини тезкор янгилаш ҳисобига эришилади. Биз ўқитишнинг ташкилий шакллари, замонавий ахборот технологиялари ҳамда турли таълим масканларининг ўқув имконига эга бўламиз. Бу эса маълум даражада турли муассасалар мутахассислари дипломлари кадрни тенг бўлишини таъминлайди.

Демак, таълим жараёнида виртуал стендлардан самарали фойдаланиш таълим сифатини оширибгина қолмай, балки улкан молия захираларини тежашга имкон беради ҳамда хавфсиз, экологик тоза муҳитни яратади. Виртуал стендлар жорий этилиши таълим, ишлаб чиқариш, бошқа давлат муассасаларининг умумий ёндашувини талаб қилади. Виртуал ўқитиш стендларини, айниқса қимматбаҳо жиҳозни харид қилишдан олдин диққат билан ўрганиб чиқиш зарур. Бу ходимларни маҳаллий шароитда ўқитишга, таълим олувчиларни хориж мамлакатларига гуруҳ-гуруҳ бўлиб жўнашини олдини олишга имкон яратади.

Шундай қилиб, таълим жараёнига ўқитиш воситаларининг жорий этилиши қуйидагиларга олиб келади:

- таълим жараёнини, ўқувчи-талабаларнинг аниқ тайёргарлик даражасини, қобилиятларини, янги материални ўзлаштириш суръатини, қизиқиш ва майлларини ҳисобга олиб кўпроқ индивидуал равишда ёрдам бериш;
- ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятларини кучайтириш, уларнинг ўзини ўзи такомиллаштириш, таълим ва касбга қизиқишларини шаклланишига интилишларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш;
- таълим жараёнида фанлараро алоқаларни кучайтириш, борлиқ ҳодисаларини комплекс ўрганиш;
- таълим жараёнининг мослашувчанлиги, омилкорлиги, ташкил топиш шакллари ва усулларини такомиллаштириш ҳисобига уни доимий ва динамик янгилаш;
- барча таълим муассасаларида ўқитишнинг муаммоли ва компьютер воситаларидан ҳамда виртуал стендлардан фойдаланиш;
- таълим жараёнининг технологик базасини ҳозирги замон техник воситаларини жорий этиш йўли билан такомиллаштириш.

7.4. Ўқитиш воситаларининг ривожланиш истиқболлари

Инсон фаолиятининг турли соҳасида ахборот алмашиш, муаммони жамоа бўлиб муҳокама қилиш натижасида янги натижаларни олиш зарурияти конференция, семинарлар, йиғинлар каби мулоқот шакллари келтириб чиқарди. Ҳозирда бирор бир жиддий ишни оралиқ натижалар, яқунлар, вариантлар, қарорлар вариантлари, оппонентларни тинглаш ва тегишли қарорлар қабул қилишнинг турли даражаларида ҳал қилмасдан амалга ошириб бўлмайди.

Ахборотни узатиш ва қайта қабул қилишнинг рақамли техникаси имконияти телеконференция — янги техник даражада телефон ва телевидениенинг бирга

кўшилгани — телеконференцияни ташкил этиш имкониятини беради. Телеконференцияни ўтказиш технологияси бир пайтнинг ўзида турли муассасаларнинг турли масофадаги кишилари билан биргаликда мулоқот қилиш имконини яратади. Иштирокчилар бунда нафақат бир-бирини кўриш ва эшитиш билан бирга ёнма-ён, юзма-юз тургандек шароитга эга бўладилар.

Телеконференциянинг асосий афзалликлари қуйидагилар:

1. Долзарб масалалар муҳокамасини тезкор ташкил этиш ва ҳудудий жиҳатдан узоқда бўлган, бу масалага қизиққан ўртоқларни ўз вақтида хабардор қилиб қўйиш. Бу ҳолатда бирор жойга боришга ва транспорт харажатларига зарурият қолмайди. Мутахассис ўз иш жойидан узоқ вақт кетмайди.

2. Муҳокама қилиш учун иштирок этувчи ташкилотлардан биридаги ҳар қандай материалдан — жадвал, диаграмма, матндан фойдаланиш мумкин. Баъзан айрим ҳисоб китоблар қилиш ёки модел вазиятларни қайтариш керак бўлиб қолади. Буларнинг барини телеконференция учун фойдаланиладиган техника ёрдамида бажариш мумкин.

3. Телеконференция аппаратуралари мавжуд бўлганда, муҳокама этиладиган муаммо бўйича қарор қабул қилиш учун қатнашиши зарур мутахассислар доирасини кенгайтириш мумкин. Анъанавий усуллар орқали эса ишни амалга ошириш мушкул.

4. Телеконференция пайтида маълумотлар базаси билан алоқа бўлганда деярли ҳар қандай маълумотнома ахборотидан фойдаланиш ва у билан бутун телеконференция иштирокчиларни таништириш мумкин бўлади.

Телеконференция факсимиль алоқа, телевизионкамера, видеомагнитофон, компьютер, модем, дисплей, акустик аппаратура каби турли хил қурилмаларни жалб этишни талаб қилади. Одатда видеоконференция ўтказиш учун махсус зал ажратилади ва шу ерга телевизион ва акустик аппаратура, бошқа техникалар жойлаштирилади. Шу ерга алоқа линияси ўтказилади. Бинога катта телевизион экран ўрнатилади.

Олий ва ўрта махсус касб-ҳунар таълими тизимида ва умумий ўрта таълим мактабларининг ўқув моддий базалари бугунги кунда бир неча йўналишда ривожланмоқда:

- таълим олувчиларнинг ўқув-техника воситаларига бемалол ёндошиши, қўллаши;
- ахборот технологияларидан фойдаланиши;
- ўқув кўргазмали воситаларни қўллаши;
- ўқитиш тизимининг бир-бирига боғлиқлиги.

Ҳозирги пайтда тўртта йўналишдаги янги ахборот технологияларни таълим жараёнида қўлланилиши:

1. Нашриёт технологияларини қўллаш.
2. Телекоммуникация.
3. Катта макетлар ва оммавий ахборот воситалари.
4. Компьютер роботехникаси.

Бугунги кунда технологияларни қўлланилишини яратиш ҳақида қарорлар қабул қилинган. Аммо ушбу технологияларни ишлатишдан олдин нафақат педагоглар, балки санитария-гигиена ва психологлар текширувларидан сўнг қўллаш тавсия этилади.

Турли хил йўналишларга мўлжалланган ишлатиш дастурлари фойдаланувчилар олдида билим олишнинг ҳамма соҳаларида кенг имкониятларни яратади. Таълим олувчи нафақат тайёр информация билан ишлайди, балки ўзи ҳам макетлар яратиш имкониятига эга, математик ва иқтисодий масалаларни ишлаши, турли хил вазиятларни моделлаштириши, табиий фанлар, иқтисодиёт, экологик ва гуманитар фанлар бўйича илмий-тадқиқот ишлари олиб бориши мумкин.

Масофавий ўқитишнинг келажаги порлоқдир, чунки масофадан ўқитиш компьютер технологиялар асосида амалга оширилади. Ўқитиш жараёнини комплекс равишда олиб борилишига катта аҳамият берилади. Ўқитиш жараёнлари учта асосий функцияни бажаради. *Маълумот берувчи, тарбияловчи ва ривожлантирувчи.* Ўқитиш жараёнини кўргазмали олиб борилишида комплексли ўқитиш, педагогик жараённинг ҳамма асосий функциялари ўқитиш воситалари орқали амалга оширилади. Ўқитиш воситаларини комплекс фойдаланишнинг самарадорлиги уларни қўллашда рационал жиҳозлашга қўйилган аниқ талаб ва тавсиялар қўйидагича:

- кўргазмали қурол, тарқатма материал ва дарсда қўлланилаётган ўқитиш воситаларини керагидан ортиқча қўлламаслик;
- дарсда қўлланиладиган воситалар (плакат, схема, модель, макет, муляж ва бошқалар), ҳар доим олдиндан кўриб чиқиб танлаб олинган бўлиши ва фойдаланиш тартибида тайёр бўлиши;
- техник воситалар ва бошқа кўргазмали қуролларни олдиндан ишлатиб кўриш;
- индивидуал қўллаш учун танланган дидактик кўргазмали қуроллар ва бошқа қўлланмалар ҳамма таълим олувчиларга етарли бўлиши;
- кўргазмали қуролларни яхши кўрилиши ва эшитилишини таъминлаши;
- ҳар бир дидактик материални қўлланиш мақсадлари ва ўрнини аниқ режалаштириб олиш.

Масофадан ўқитиш ўқув материални олий даражада олиб боришга ва ўқув материални трансляция қилиш имкониятини беради. Масофадан ўқитишни ташкил қилиш турлари:

- сақланиб қўйилган ўқув маҳсулотни компьютер ўқитиш воситалари ёрдамида узатиш;
- турли хил жойда жойлашган синф ва гуруҳларга битта машғулоти узатиш;
- фан арбоблари, педагог новаторлар, методистларнинг маъруза ва машғуллотларини узатиш;
- телеконференциялар, мунозалар;
- ўқув услубиёт материалларининг алмашинуви.

Телекоммуникация тизимлари янги педагогик ва ахборот ҳамда турли соҳалардаги касбий билимларни энг қисқа вақтда узатиш имкониятини беради. Ахборот технологияларини ривожланиши, ўқитишнинг яна бир йўналишини, яъни - медиа ўқитишни вужудга келтиради. Бунда таълим олувчилар турли хил

оммавий ахборот воситаларини (газета, журнал, ТВ, кино, радио, видео ва бошқа) эгаллаб олишга тайёрлаш йўналишида олиб борилади.

7.5. Ўқитиш жараёнига янги ахборот технологияларини киритиш йўллари

Бугунги кунда ахборот технологиялари жамиятимиз ривожланишига таъсир этувчи энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Ахборот технологиялари инсоният тараққиётининг турли босқичларида ҳам мавжуд бўлиб, ҳозирги замон ахборотлашган жамиятнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ахборот технологиялари барча мавжуд технологиялар, хусусан янги технологиялар орасида етакчи ўрин эгалламоқда.

Ахборот технологияси ва техник воситалар самарасини белгилайдиган дидактик материаллардан кенг фойдаланиш замонавий педагогик технологияларнинг асосий белгиларидан биридир. Миллий дастурда таълим-тарбия жараёнини бошқаришнинг бу муҳим воситасига алоҳида урғу берилган. Ахборотли воситалар (компьютер, электрон алоқа, радио, телевидение) дан фойдаланиш даражаси икки омил билан аниқланади:

1. Ўқув жараёни учун ахборотли воситалар самара берадиган мавзулар юзасидан дидактик материалларни ишлаб чиқиш.
2. Педагогларнинг ўз амалий фаолиятларида техник воситалар ва дидактик материаллардан методик жиҳатдан тўғри фойдалана олиш тайёргарлигини текшириш.

Ахборотли таълим жараёни олдиндан педагогик лойиҳалангандагина кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Педагогик жараённи компьютерлаштириш асосий йўналишларидан бири ва замонавий педагогик технологияларнинг шуғулланиши лозим бўлган соҳасидир.

Ахборот технологиялари – бу одамларнинг билимларини ривожлантирадиган, уларнинг техника ва ижтимоий жараёнларни бошқариш бўйича имкониятларини кенгайтирадиган маълумотларни ташкил этиш, сақлаш, ишлаб чиқиш, тиклаш, узатиш усуллари ва техник воситаларидир. Яна шунингдек, ахборот технологиялари деганда, маълум бир мақсадга эришиш учун амалга ошириладиган жараёнлар занжиридан иборат яратувчи фаолият тушунилади. Агар технологик занжирни ташкил этувчи жараёнлар, улар орасидаги ахборот алмашинувини ташкил этиш ва уларни уйғунлаштиришда компьютерлардан фойдаланиш имконияти яратилса, ҳар қандай технологиянинг самарадорлиги ортади. Албатта, бунинг учун мазкур технологияни синчиклаб ўрганиш, жараёнлардаги ва улар ўртасидаги ахборот алмашинувини, шунингдек, жараёнлар занжирини (яъни технологияни) бошқаришнинг ахборот таъминотини таҳлил этиш зарурияти пайдо бўлади.

Ҳозирги замон ахборот технологияларининг асосини қуйидаги учта техника ютуғи ташкил этади:

1. Ахборотнинг машина ўқийдиган тушунчаларда жамлаш муҳитининг пайдо бўлиши (магнит, ленталар, кинофильмлар, магнит дисклар ва х.);

2. Ахборотни ер шарининг исталган нуқтасига вақт ва масофа бўйича муҳим чеклашларсиз етказишни таъминловчи алоқа воситаларининг ривожланиши, аҳолининг алоқа воситалари билан кенг қамраб олиниши (радио эшиттириш, телевидение, маълумотларни узатиш тармоқлари, йўлдош алоқа, телефон тармоғи ва ҳ.);

3. Ахборотни компьютерлар ёрдамида берилган алгоритм бўйича автоматлаштирилган ишлаб чиқиш имконини (саралаш, таснифлаш, керакли шаклда ифодалаш, яратиш ва ҳ.) ошириш.

Ахборот технологиялари, биринчидан, ахборотнинг циркуляцияси ва ишлов бериш мажмуи, иккинчидан, бу жараёнларнинг тасвиридир.

Ахборот технологиялари таълим жараёнида муҳим ўрин тутиб, қуйидаги вазифаларни ҳал этишга ёрдам беради:

- ҳар бир одамга хос ноёб фазилатлардан иборат индивидуал қобилиятларни ўқитилаётган ўқувчи ва талабаларда очиш, сақлаш ва ривожлантириш, уларда билиш қобилиятларини, ўзини ўзи камолотга етказишга интилишни шакллантириш;
- воқеа ва ҳодисаларни комплекс ўрганишни, техника, ижтимоий, гуманитар фанлар ва санъат орасидаги ўзаро боғлиқликнинг чамбарчаслигини таъминлаш;
- ўқув-тарбия жараёнларининг мазмун, шакл ва методларини доимий динамик янгилаш.

Таълим тизими нуқтаи назаридан ахборот технологияларининг жорий этилиши билан бирга юзага келадиган қуйидаги муаммолар муҳимдир:

1. Техник муаммолар – булар таълим тизимида фойдаланиладиган электрон ҳисоблаш ва микропроцессор техникасига қўйиладиган талабларни, уни қўллаш хусусиятларини белгилайди;

2. Дастур муаммолари – булар таълим тизимида фойдаланиш учун дастур таъминотининг таркиби ва турларини, уларнинг қўлланиш таркиби ва хусусиятларини белгилайди;

3. Тайёргарлик муаммолари – булар ўқитувчи ва ўқувчи, педагог ва талабаларнинг ҳисоблаш техникасидан фойдаланиш уқуви билан боғлиқдир.

Бугунги кунда таълимни ахборотлаштиришда асосий йўналиш турли ўқув фанлари бўйича педагогик дастур воситаларини яратишдан иборат бўлиб қолди. Аммо мавжуд ва ишлаб чиқиладиган компьютер техникаси базасидаги педагогик дастур воситалари ўқитиш нуқтаи назаридан таълим сифатида муҳим силжишларга олиб келиши мумкин. Бунинг сабабларидан бири компьютер технологияларини анъанавий ташкил этилган ўқитиш жараёнида жорий этила бошлади. У ўзининг асосий мазмуни ва методлари бўйича бу технологияларга йўналтирилмаган ва уларга эҳтиёж сезмайди.

Умуман олганда, таълим технологиялари доимо ахборотли бўлган, чунки улар кўп хил ахборотни сақлаш, узатиш, фойдаланувчиларга етказиш билан боғлиқ эди. Компьютер техникаси ва коммуникация воситалари пайдо бўлиши билан ўқитиш технологиялари тубдан ўзгарди. Таълим жараёнида ахборот технологияларини амалга оширилиши қуйидагиларнинг мавжуд бўлишини тақозо этади:

- таълимнинг техник воситалари сифатида компьютерлар ва коммуникация воситалари;
- таълим жараёнини ташкил этиш учун унга мос тизимли ва амалий дастур таъминоти;
- таълим-тарбия жараёнида янги ўқув техника воситаларини татбиқ этиш бўйича мос методик ишланмалар.

Қисқа хулоса

Жамият ҳаётининг жадал тарзда ривожланиши, тараққиёт эҳтиёжлари ва имкониятларининг кенгайиши, турли-туман ахборотлар оқимининг тезлашишини ҳисобга олиб, замонавий таълимнинг янги шакл, восита ва усулларидан фойдаланиш механизмини яратишни ўз заммасига олмоғи талаб этилади. Бугунги кунда турли типдаги таълим муассасаларида амалга оширилаётган таълимнинг ўрни ва даражасини аниқлашга йўналтирилган тадқиқотларда ўқитиш воситаларининг имкониятларидан кенг фойдаланишни тақозо қилади. Шундагина таълим жараёнининг натижалари фан, ишлаб чиқариш, маданият, иқтисод ҳамда жамият ҳаётининг барча соҳаларини ривожлантиришга хизмат қила олади. Ушбу бобда ўқув воситаларининг тавсифномаси, ишлаб чиқаришжа ўқитиш воситалари, экран ва товушли экран ўқитиш воситалари, ўқитиш воситаларининг ривожланиш истиқболлари, ахборот технологиялари хусусида атрофлича фикр юритилган ва боб бўйича жуда кўп ахборотлар ўрин олган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Ўқитиш воситаларига нималар киради?
2. Ҳозирги замон ўқув воситаларига мисоллар келтиринг?
3. Табиий ва моддий объектларга нималар киради?
4. Экран ва экран товушлик ўқитиш воситалари ҳақида фикр билдиринг?
5. Ахборот технологияларига таъриф беринг?
6. Масофавий ўқитиш – бу нима?
7. Қачондан бошлаб ўқитиш воситалари ишлатилипти?
8. Телеконференция – бу нима?
9. Виртуал стенд нима ва унга мисол келтиринг?
10. Ахборот технологияларининг ривожланиши ҳақида фикр билдиринг?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Педагогика профессионального образования. Под.ред.В.А.Сластенина.-Москва. «Академия», 2004 г.
2. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
3. Е.Н.Пронина, В.В.Лукашевич. «Психология и педагогика». Учебник для студентов ВУЗов.-М.: «Элит», 2004 г.

4. Фарберман.Б.Л. Прогрессивные педагогические технологии.- Т.: “Фан”, 1999.
5. Фарберман Б.Л, Мусина Р.Г,Жумабоева Ф.А. Олий ўқув юртларида ўқитишнинг замонавий усуллари. - Т.: 2002.
6. www.isttu.irk.ru.

VIII Боб. Касб таълимида инновацион технологиялар

- 8.3. Касб педагогикасида инновацион технологиялар
- 8.4. Ўқитиш технологиялари мажмуавий интерактив тизим сифатида
- 8.3. Семинар дарсларини ташкил этишда интерактив методлар
- 8.4. Ўқитиш технологияларини лойиҳалаш
- 8.5. Педагогик амалиётда инновацион технологияларни қўллаш

8.1. Касб педагогикасида инновацион технологиялар

Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари ва эркинлигини кафолатловчи жамиятни маънавий янгилайдиган ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантирадиган ва уни жаҳон ҳамжамияти даражасига кўтариб, узвийликни таъминлайдиган очик демократик ҳуқуқий давлат курмоқда.

Ўзбекистон тараққиётида халқнинг бой маънавий салоҳиёти ва умуминсоний қадриятларга ҳамда ҳозирги замон маданияти, иқтисодиёти, илми, техникаси ва технологиясининг сўнгги ютуқларига асосланган мукамал таълим тизимини барпо этиш долзарб аҳамиятга эга.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида илғор педагогик технологияларни жорий қилиш ва ўзлаштириш зарурлиги кўп қарра такрорланади.

Таълимга 3 хил ёндашув.

Маълумки педагогикада талабаларнинг таълим жараёнидаги фаоллигини оширишга қаратилган 1 неча ўқитиш услублари ишлаб чиқилган; муаммоли ўқитиш, иш фаолиятини ифодаловчи ўйинлар, роллар бажариш, мавзуй ўқитиш ва ҳоказо. Аммо улар халқ таълими тизимида кенг қўлланилади деб бўлмайди. Бизнинг фикримизча, бунинг сабаби ҳар бир машғулотга тайёргарлик педагогик изланишни кўзда тутиши, юксак касбий маҳоратни, ижодий ёндашув ва кўп вақтни сарфлашни талаб қилишда бўлса керак. Одатда, ҳар бир бундай машғулот сценарийси ўзига хос хусусиятга эга ва такрорланмасдир.

Таълимда оғзаки - кўрғазмали ёндашув жуда катта тажрибага эга ва қисмларга ажратилиб ишлаб чиқилган бўлиб, таълим тизимида улкан хизмат кўрсатди, биров бўлсада, такомиллашувни давом эттирмоқда, аммо бу такомиллашув ёндашувнинг қонуниятлари доирасида чеклангандир. Жадал суръатлар билан ўсиб бораётган фан ва техника талаблари таълим тизимидаги ислохатлар рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, шахсни ривожлантириш, унинг маълумот олиш истакларини қондиришга бўлган жамият эҳтиёжлари ҳамда ўқитиш услублари ўртасида зиддиятлар туғилишига олиб келади.

Ўзбекистон педагоглари педагогик технология билан етарлича таниш эмаслар. Албатта бу ҳолатни тузатишга жиддий эътибор қаратиш зарур. Кўп босқичли таълим тизимида, янги стандартлар ва дастурлар доирасидаги таълим жараёнини эскирган услубият бўйича олиб борилишига йўо қўйиб бўлмайди.

Таълим тизимидаги кенг қамровли таркибий ислохатларни республика педагоглари илғор педагогик технологияларни ўзлаштириш ва ўқув жараёнига қўллаш билан мустаҳкамлашлари зарур. Аввал таъкидланганидек, бунинг учун педагогларимизни ўқув жараёнига технологик ёндашувларини ўргатиш талаб этилади, бу эса педагогик технологиядан фойдаланишдан ташқари уни Ўзбекистон маданияти, анъаналари ва тажрибаси билан бойитишга олиб келади.

Педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқув мақсадларига эришишни кафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндошув, энг аввало, тасвирлаш эмас, балки лойиҳалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини берувчи амалий кўрсатмаларни тузилмада ўз ифодасини топади.

Мақсадга йўналтирилганлик, оралиқ натижаларни ташхисли текшириб бориш, таълимни алоҳида ўқитиш лавҳаларига ажратиш каби усуллар ҳозирги кунга келиб қайта-қайта такрорлаш мумкин бўлган таълим технологияси ғоясида мужассамланган.

У асосан ўз ичига қуйидаги омилларни олади;

- -аълимда умуммақсаднинг қўйилиши;
- тузилган умуммақсаддан аниқ мақсадга ўтиш;
- ўқувчиларнинг билим даражасини дастлабки (ташхисли) баҳолаш;
- бажариладиган ўқув тадбирлари мажмуаси (бу босқичда ўқувчилар билан мулоқат асосида таълимга жорий тузатиш) киритилиши лозим
- натижани баҳолаш.

Таълимга технологик ёндошув.

Тарбиялаш технологияси - нисбатан янги атама бўлишига қарамай, ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. Тарбиялаш технологияси ёшлар билан тарбиявий ишларнинг ғояси, мазмуни, таркибини эмас, балки бу соҳадаги ҳукумат ишлаб чиққан мақсад ва вазифаларни самарали амалга ошириш билан шуғулланади. Тарбиялаш технологияси мўлжалланган тарбиявий мақсадга самарали эришувни таъминловчи воситалар мажмуасини кўриб чиқади. Шу боис профессор-ўқитувчилар учун ҳар томонлама ривожланган юқори интеллектуал ва маънавий баркамол фуқаро шахсини шакллантиришга қаратилган талабаларни ҳукумат сиёсатига мувофиқ тарбиялаш технологияларини эгаллаши долзарбдир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 14 сессиясида Президент И.А.Каримов ўз нутқида «Бизнинг олдимизга озод фуқаро шахсининг маънавиятини бошқача айтганда, озод ҳар томонлама ривожланган, ўз ҳуқуқларини яхши биладиган, кучи ва қобилиятига ишониб таянадиган, атрофдаги ходисаларни, ўзининг мустақил фикр ва муносабати мавжуд, ўз

манфаатларини ватан ва халқ манфаатлари билан уйғунлаштирадиган шахсни тарбиялаш вазифаси турибди» деб таъкидлаган эди.

Миллий ўзликни англашни бутун олам инсонпарварлик ғоя ва маданияти, умуминсоний кадриятлар, кўп миллатли халқимиз анъаналаридан айрим ҳолда тиклаб бўлмайди. Ёшларнинг иқтидори ва билимга чанқоқлиги - айнан шулардан маънавиятга эришиш ва уни ривожлантириш бошланади.

Таълим ва тарбия журналининг 1996 йил 1 сониди эълон қилинган «Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида бўлғуси мутахассисларнинг умумий ва касбий маданиятини шакллантириш бўйича жамлама тарбиявий ишлар режаси» тарбиявий ишларни дастурлашга мисол бўла олади. Ушбу дастур олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ўқув юртлари олимлари ва педагоглари гуруҳининг меҳнати маҳсулидир. Унинг асоси этиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистон дахлсизлигини мустаҳкамлаш, унинг буюк келажакни барпо этиш, ҳар бир талабани кўп қиррали баркамол ва Ватаннинг юксак ғояларига содиқ шахс сифатида тарбиялаш ҳақидаги кўрсатмалари олинган.

Дастурда қуйидаги асосий тарбиявий йўналишлар ва мақсадлар келтирилган.

1. Фуқаро тарбияси. Энг юксак миллий кадриятлар ва сифатларни тарбиялаш, умуминсоний кадриятларни инобатга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг миллий ўз-ўзини англашни ривожлантириш.

2. Касб эгаллашга, шахсий масъулиятни юқори малакали бўлишга ва касбий маҳоратга интилишни тарбиялаш, меҳнат фаолиятига ва доимий равишда малакани ўстириб боришга ундовчи сифатларни тарбиялаш.

3. Оилавий ҳаётга тайёрлаш. Ота-она ва қондош-қариндошлар оила олдиди масъулият ва жавобгарлик ҳиссини тарбиялаш.

4. Талабани шахс сифатида ривожлантириш. Бетакрор шахсий сифатлар ва ижтимоий қиёфани ҳар томонлама ижодий ривожига кўмаклашиш.

Замонавий тарбиялаш технологияси - ҳар томонлама ёндошувни амалга оширади ва қуйидаги мажбурий талабларга риоя қилади;

1. Тарбияланувчиларга 3 йўналиш бўйича таъсир этилади - тафаккурига, сезгиларига ва хулқига.

2. Тарбия (ташқи педагогик таъсир) ва ўз-ўзини тарбиялашнинг узвийлиги туфайли ижобий натижага эришилади.

3. Тарбия жараёнида иштирок этувчи барча восита ва тадбирларнинг мувофиқлаштирилиши; ижтимоий институтлар, бирлашмалар, оммавий ахборот воситалари, адабиёт, санъат, оила, мактаб, ҳуқуқ тарғибот идоралари, жамоалар - ҳар томонлама ёндошувнинг зарурий шартидир.

4. Шахснинг маълум сифатлари амалдаги тарбиявий ишлар мажмуи орқали ҳосил қилинади. Бу ишлар яққол кўринишдаги кўп ёқлик бўлиши, бир вақтнинг ўзида ақлий, жисмоний, хулқий, эстетик ва меҳнат тарбиясини узвийлиги асосида олиб бориши зарур.

5. Ҳар ёқлама яхлит тарбиявий ёндашув тарбиячининг тизимли муносабатини ва бошқарувини тақоза қилади. Бошқарув тарбия жараёнида иштирок этувчи ташқи ва ички омилларни ва уларнинг ўзаро таъсирини

инобатга олингандагина муваффақиятли бўлиши мумкин. Шу боис, у омиллар ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиши зарур.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да замонавий педагогик технологияларни жорий қилиш ва ўзлаштириш зарурлиги кўп марта такрорланиб, уларни ўқув муассасаларига олиб кириш зарурлиги уқтирилган.

Республикамизнинг таниқли олимлари илмий асосланган, минтақамизнинг ижтимоий-педагогик шароитига мослашган педагогик технологияларни яратиш ва уларни таълим-тарбия амалиётида қўллашга интилоқдалар.

Ўқув-тарбия ишлари жараёнида талаба ёшларни ижодий фикрлашга, ўзгарувчан вазиятларга ўргатиш, эркин рақобат асосида фаолиятни ташкил этиш ҳамда талабаларни ахборот технологиялари, электрон дарсликлар, версиялар ва мультимедиалардан амалий машғулотларда фойдаланиши муҳимдир. Бу эса талабаларда мустақиллик, эркин фикрлашни тарбиялашни, ўқув фаолиятини таҳлил қилишни, истиқболда касбий маҳорат ва компьютер саводхонлигини орттириш бўйича режаларини аниқ белгилашига эришишни уларнинг ички эҳтиёжига айлантириш талаб этилади.

Инновацион технологиялар таълим-тарбия жараёнининг бир тизимга солинган илмий-назарий ва методик асосланган янги шакл, усул ва воситаларининг мажмуидир. Бунда янги мазмун, шакл, усул ва восита уйғунлигида мақсад, вазифа, фаолият ва педагогик натижа яхлитлиги таъминланади ҳамда ўқув мақсадларига эришишни кафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндошув, энг аввало, тасвирлаш эмас, балки лойиҳалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини берувчи амалий кўрсатмаларни тузилмада ўз ифодасини топади.

Таълим технологияси репродуктив дарс беришга асосланган бўлиб, ундаги ўқув жараёни талабаларга типик ҳолатлардаги ҳаракатларни эгаллашга йўналтирилган. Репродуктив билим бериш жараёнида машғулот аниқ бўлақларга бўлиниб, ҳар бир бўлақда талабалар билиши ва ўрганиши шарт бўлган натижалар кўрсатилади. Ўқув материаллари машғулот мақсадидан келиб чиқиб, модулларга бўлинган ва талабаларнинг ўқув жараёни аниқ саволларга конкрет жавоблар топишга қурилган бўлиб, саволлар ва жавоблар ўзаро узвий боғлиқликда бўлиши натижасида бир бутунликни ташкил қилади.

Янгича ёндошув, янгича фикрлаш асосида ўқитиш жараёнида талабалар фаолиятининг самарали шакл ва услублари, уларни мустақил ишларини ташкил қилиш керак. Бундай мустақил топшириқлар талабаларни ўйлашга, ҳар томонлама фикр юритишга, берилган топшириқларни ўз ҳаётий тажрибаларига асосланиб ҳал этишга ўргатади.

Маъруза ва амалий машғулотларни ўтиш жараёнида муаммоли вазият талабаларнинг қизиқиши, билим савияси, фикр юритиш доираси ҳисобга олинган ҳолда ташкил қилинади. Муаммоли вазиятни яратишдан кўзланган асосий мақсадни амалга ошириш учун вазиятни баҳолашда талабаларнинг оғзаки ва ёзма жавобларидан вақти-вақти билан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Инновацион технологиялар асосида баҳс-мунозара дарслари, ақлий ҳужум ўйинларидан кенг кўламли билим, тажриба ва мустақилликка асосланган ҳолда машғулотлар ташкил этилса, қуйидаги натижаларга эришилади:

- машғулотлар давомида талабаларнинг мустақиллиги, ихтиёрийлиги ва эркинлигига эришилади;
- талабалар ўз фикр ва қарашларини ҳимоя қилишга ўрганадилар, уларни бошқаларга етказиш маҳоратини эгаллайдилар;
- талабалар жамоа фикрига таянишга, уни ҳурмат қилишга ўрганадилар ва уларда ўзаро ҳурмат ҳисси ортиб боради;
- талабалар ўқув фанига доир материаллар билан мустақил ишлашга, изланишга, ўқитишнинг самарали шакл ва услубларидан ижодий фойдаланишга одатланиб боради;
- талабаларда билимларни мустақил эгаллаш, ижодий фикр юритиш ва эркин фикрлаш малакалари шаклланади;
- ўқув машғулотларида ахборот технологияларидан фойдаланишга, ўзаро фикр алмашишга, педагогик фаолиятни танқидий таҳлил қилиш ва таққослашга ўрганадилар.

Бугунги кунда таркиб топган таълимнинг энг муҳим элементлари қадимдан шаклланиб келган ва ўзининг аҳамиятини ҳозирда ҳам йўқотмаган. Таълим мақсади, мазмуни, шакллари, услуб ва воситалари педагогикада таълим жараёнларини таҳлил қилиш учун қўлланиладиган анъанавий категориялар бўлиб ҳисобланади. Айнан шу категориялар маълум бир предмет, мутахассислик ёки ихтисослик бўйича ўқув тарбиявий жараёни ташкил қилувчи педагог фаолиятининг предмети сифатида юзага чиқади. Қайд этилган педагогик категорияларни мақсадга мувофиқ равишда йўналтирувчи педагогик ва ўқув фаолиятининг қонуният ва мезонлари тизимлаштирувчи омил вазифасини бажаради.

Педагогик жараённинг моҳияти – ўқитувчининг таълим олувчи билан бирор фаолиятда аксини топади, бунда педагог таълим олувчига қийинчиликларни енгиб ўтиши учун ёрдам беради. Педагогик ёрдамнинг моҳияти педагогик жараённинг йўналтирилганлиги ва тавсифида ҳамда шахсни шакллантириш ва тарбиялашда ҳал этиладиган вазифалар билан ифодаланади. *Педагог фақатгина эслатган, кўрсатган, тушунча берган, йўналтирган, ҳаққонийлаштирган, маслаҳат берган, бартараф этган, ҳамдардлик қилган, талабчанликни қўллаб-қувватлаган ҳолларда ёрдам беради.*

Педагогик технологиянинг бошқарувчанлиги шундан иборатки, бунда таълим жараёнини режалаштириш, ташхис қилиш, натижалаш, тузатиш киритиш имкониятлари мавжуд. Бунда таълимдан кутилган натижага эришилади, вақт тежалани, бу эса педагогик технологиянинг самарадорлиги демакдир. Педагогик технологиянинг тасдиқланувчанлиги - ишланган модель бошқа педагоглар қўллаганда ҳам худди ўшандай самара-натижа бериши кераклигини билдиради. Бир сўз билан айтганда, таълим жараёнига янги ёндашиб, ижодкорлик, бунёдкорлик тадбиқ этилсагина, таълим самараси янги босқичга кўтарилади, яъни:

- боланинг талаби, мойиллиги, истак хоҳиши, унинг имкониятлари даражасида кондирилади;
- ўқувчининг ўқув меҳнатига масъулияти, жавобгарлиги ва бурчи ошади;
- билимларни мустақил эгаллаш малакалари шаклланади;
- у умр бўйи ўз билимини ўзигина бойитишига ишонч пайдо бўлади;
- эркин фикрлаш малакаси шаклланади;
- шахс жамиятда ўзининг ўрнини тезроқ топиб олишига муҳит яратади.

Бунинг учун биз ўқувчига «сен буни билишинг керак» деган мажбурловчи даъватдан «менга бу зарур ва мен буни билишга уни ҳаётда қўллашга қодирман» деган ички ишончи ва интилишини уйғотишга ўтишимиз керак.

Шундай қилиб, олий ўқув юртларида инновацион технологияларни қўллаш талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш, ўқув машғулотлари самарадорлигини, ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлиги, ўқитишда масофавий таълим ва компьютер саводхонлигини орттиришга замин тайёрлайди.

1.2. Ўқитиш технологиялари мажмуавий интерактив тизим сифатида

Замонавий ўқитиш технологиялари – мажмуавий интерактив тизимлар бўлиб, улар ўз ичига таълим мақсадлари билан белгиланган касбий кўникма ва малакаларнинг, шахс хислатларининг ўрганувчилар томонидан эгалланиши ҳамда билимларни ўзлаштиришга йўналтирилган операция ва ҳаракатларнинг тартиблаштирилган тўпламини қамраб олади. Бу ўринда таълим мақсадларининг белгиланиши, мазмунни танлаш ва ишлаб чиқишга, таълим жараёнларини ташкил қилишга, таълим метод ва воситаларининг белгиланишига, шунингдек ўқитувчилар малака даражасига, эришилган натижаларни баҳолаш методига асосланиши лозим. Келтирилган мезонларнинг мажмуавий қўлланилиши ўқув жараёни моҳиятини ва унинг технологиясини белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ҳар бир ўқитувчининг олдида дунёга янги кўз билан қарайдиган, уддабурон, ишнинг кўзини билувчи, буюк келажагимиз пойдеворини қурувчи ва юксалтирувчи мутахассис кадрларни тайёрлаш вазифасини қўйди. Бундай улкан вазифаларни амалга оширишда ўқитиш амалиётига замонавий ва жаҳоннинг энг илғор таълим технологияларини қўллашни давр тақозо этмоқда.

Маълумки, ҳар қандай педагогик технология таълимни ривожлантирувчи янги тамойилларга асосланган бўлиб, ўқувчи-талаба шахсини шакллантиришга йўналтирилмоғи керак. Янги педагогик технология марказида таълим жараёнининг раҳбари ҳамда шу жараённинг субъекти ва объекти бўлган ўқитувчи ва ўқувчи-талаба туради. Шундай экан, бу икки шахснинг ҳамкорлиги, ўзаро мулоқоти, бир-бирига кўрсатадиган таъсири энг замонавий ва миллий талаблар асосида бўлиши лозим. Бунинг учун таълим жараёни,

ўқитувчи ва таълим-тарбия жараёни олдига қўйилган талаблар, таълимни ташкил этиш ва бошқариш тамойиллари ҳамда йўллари ўқувчи-талабани ақлий ва жисмоний жиҳатдан ривожлантириш усуллари, у билан ҳамкорлик қилиш, уни ўқиш ва ўрганишга йўналтириш, ўқувчи-талаба шахсий фаолиятини тўғри ташкил этиш, улар билан мулоқотга киришиш, муаммо ва келишмовчиликларни бартараф этиш, аудиторияда ижодий, ишчанлик мухитини вужудга келтириш, ўқувчи-талаба фаолиятини аниқ ва тўғри баҳолаш методлари билан қуролланган бўлиши лозим.¹

Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, шунингдек, таълим олувчилар фаолиятини назорат этиш, улар томонидан эгалланган билим, малакалар даражасини баҳолаш, ўқитувчидан юксак педагогик маҳоратни талаб этади.

Бугунги кунда ривожланган мамлакатларда бу борада катта тажриба тўпланиб, интерфаол методлар номи билан юритилмоқда. 1996 йилдан буён мамлакатимиз таълим тизими ходимлари ўртасида интерфаол методлар ва улардан таълим жараёнини ташкил этишда фойдаланиш борасидаги назарий ва амалий билимлар тарғиб этиб келинмоқда.

Биз амалиётда қўллаган ва ижобий натижа берган технологиялардан бири бу - «БЛИЦ-ЎЙИН» методидир.

Ушбу технология ўқувчиларни ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ташкил этишга, мантиқий фикрлашга, ўрганаётган предмети асосида кўп, хилма-хил фикрлардан, маълумотлардан кераклигини танлаб олишни ўргатишга қаратилган. Бу технология давомида ўқувчилар ўзларининг мустақил фикрларини бошқаларга ўткази оладилар.

Мақсад:

«Блиц-ўйин» технологияси ўқувчиларга тарқатилган қоғозларда кўрсатилган ҳаракатлар кетма-кетлигини аввал яқка ҳолда мустақил равишда белгилаб, сўнгра ўз фикрини бошқаларга ўткази олиш ёки ўз фикрида қолиш, бошқалар билан ҳамфикр бўли олишга ёрдам беради.

ЎТКАЗИЛИШ ЖАРАЁНИ

1-БОСҚИЧ.

- ўқитувчи ушбу ўйин бир неча босқичда ўтказилиши ҳақида талабаларга тушунча беради. Ҳар бир босқичдаги вазифани бажаришга аниқ вақт ажратилиши, талабалар эса шу вақтдан унумли фойдаланишлари кераклиги ҳақида уларни огоҳлантиради;

- талабаларга алоҳида-алоҳида тарқатма материал берилади;

- ўқитувчи тарқатма материал мазмуни ва бажариладиган вазифани талабаларга тушунтиради, яъни тарқатма материалда берилган ҳаракатларни кетма-кетлигини тўғри белгилаш кераклиги, белгини эса қоғоздаги алоҳида ажратилган бўлимга рақамлар билан белгилаш кераклигини ташунтиради;

¹ Ўқув жараёнида илғор педагогик ва ахборот технологияларини қўлаш йўллари. – Т.: ТДИУ, 2005.60-бет.

- берилган топшириқ аввал якка тартибда бажарилишини айтади.

2- БОСҚИЧ

- ўқитувчи биринчи берилган топшириқни ҳар бир талаба томонидан якка тартибда бажарилишини кузатади ва тушунмовчиликлар бўлганда ёрдам беради;

- ҳар бир талаба тарқатма материалдаги «якка баҳо» бўлимига шу ерда берилган ҳаракатлардан ўзининг шахсий фикри асосида мантиқий кетма-кетлигини рақамлар билан белгилаб чиқади, яъни берилган бир нечта ҳаракатдан, унинг фикрича қайси бири биринчи бўлиши, қайси бири эса иккинчи бўлишини белгилайди, ўқитувчи бу вазифани бажариш учун талабаларга 10 дақиқа беради.

3-БОСҚИЧ

- ўқитувчи талабалардан 3 кишидан иборат кичик гуруҳлар ташкил этишларини сўрайди. 3 кишилик гуруҳлар ўқувчиларнинг хоҳишларига қараб ёки рақамлар бўйича ташкил этилиши мумкин;

- кичик гуруҳлардаги талабаларнинг ҳар бири ўз қоғозидаги якка баҳо бўлимида белгиланган ҳаракатлар кетма-кетлиги билан бир-бирларини таништирадидилар, кейин 3 кишида уч хил бўлган кетма-кетликни биргалашиб, бир-бирлари билан тортишиб, баҳслашиб, таъсир ўтказиб келишган ҳолда уларга тарқатилган қоғоздаги «ГУРУҲ БАҲОСИ» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқадилар;

- ўқитувчи кичик гуруҳдаги тортишувларда иштирок этмайди, фақат кичик гуруҳлар ва ҳар бир талаба фаолиятини кузатади, бу вазифани бажариш учун 20 дақиқа берилади.

4-БОСҚИЧ

Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, ўқитувчи ҳаракатлар кетма-кетлиги бўйича тўғри жавобни беради, яъни талабаларга тарқатилган қоғозлардан «ТЎҲРИ ЖАВОБ» бўлимини топишни ва унга ўқитувчи томонидан айтилган ҳаракатлар кетма-кетлигининг рақамларини ёзишни сўрайди.

5-БОСҚИЧ

Ўқитувчи «ТЎҲРИ ЖАВОБ» бўлимида берилган рақамларнинг «ЯККА БАҲО» бўлимида берилган рақамларни (ёки аксинча), яъни каттадан-кичикни айирган ҳолда «ЯККА ХАТО» бўлимига чиққан фарқни ёзишни сўрайди. «ЯККА БАҲО» бўлимидаги сонларни юқоридан пастга қараб қўшиб чиқиб умумийсини ҳисоблашлари кераклигини уқтиради.

6-БОСҚИЧ

Худди шу тартибда «ТЎҲРИ ЖАВОБ» ва «ГУРУҲ БАҲОСИ» ўртасидаги фарқ каттадан-кичикни айириш орқали бажарилади, чиқарилган фарқлар сони «ГУРУҲ ХАТОСИ» бўлимига ёзилиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий сон келтириб чиқарилади.

7-БОСҚИЧ

Ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларининг умумий сони бўйича тушунча беради, уларни алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

ИЗОҲ: Бажарилган вазифани баҳолашнинг яна бир тури, қуйидагича: ўқувчиларнинг жавоблари ўқитувчи томонидан берилган «ТЎҲРИ

ЖАВОБ»нинг ярмидан кўпига тўғри келган бўлса, демак, «қониқарли», 75%га тўғри келган бўлса, «яхши», 100%га тўғри келган бўлса «аъло» деб белгилаш мумкин.

Умуман олганда, ҳозирги кунда инновацион технологиялар, ахборот технологиялари ўқитишнинг асосий воситалари бўлиб хизмат қилмоқда. Чунки буларнинг қўлланилиши талабаларнинг ўқув жараёнига фаол жалб қилинишини таъминлайди. Шунинг учун таълим технологиялари базасида комплекс ўқитиш воситалари концепцияси ишлаб чиқилиш зарур бўлиб, мазкур концепция доирасида янги ахборот технологияларини қўлланилиши ўқув жараёнини самарали бўлишига олиб келади.

1.3. Семинар дарсларини ташкил этишда интерактив методлар

Семинар мусобақа дарсларини ташкил этиш усули 1976 йилдан бери қўлланилиб келинади. Бу усул талабаларнинг қизиқишини ва фаоллигини оширади. Бу усулга тайёргарлик кўриш учун талабалар олдиндан огоҳлантирилади ва мавзу эълон қилинади. Талабалар гуруҳи икки кичик гуруҳчаларга бўлинади. Уларнинг ҳар бири мавзу бўйича саволлар тайёрлаб келиши лозим. Семинар бошида талабалар мусобақа шартлари билан таништирилади. Бунда фақат жавоблар учун эмас, балки саволларни тўғри ва аниқлиги учун, қўшимча ва тузатишлар учун ҳам маълум баллар белгиланади. Гуруҳ талабаларининг барчаси фаол қатнашишлари учун эса минус баллар ҳам кўрсатилиши мумкин, масалан, +3 дан –3 гача нотўғри жавоблар ва саволлар учун балларни айириш усули ишлатилиши мумкин. Мусобақа давомида доскага тўпланган баллар ёзиб борилиши мумкин. Семинар охирида ғолиб гуруҳ қатнашчилари қўшимча баллар билан рағбатланиши мумкин. Педагог эса синчковлик билан жавобларни эшитиб, ҳар бир талабага баҳо қўйиб бориши лозим. Бу усул билимларни янада мустаҳкамроқ эгалланишига, нутқ маданиятини ошишига, саволларни тўғри тузилишига, ўз фикрини баён этишга ўргатади. Энг муҳими эса талабаларда мустақил билимларни эгаллаш, қидириш, мавзуга ижодий ёндашиш ошади. Ўрганилаётган мавзу ҳар томонлама таҳлил этилади ва ҳаётий жараёнлар билан боғланади.

Кичик гуруҳчалар усули

Бу усулда гуруҳ талабалари бир неча гуруҳга бўлинади, ҳар бир гуруҳда 4-5 тадан талаба бўлиши мумкин. Ҳар бир гуруҳнинг раҳбари тайинланади. Уларга олдиндан вазифа берилади. Гуруҳ талабалари семинарга биргаликда тайёрланиб ўз саволларини тўлиқ очиб беришга ҳаракат қилишлари керак. Бошқа гуруҳлар асосий маърузачига саволлар берадилар, саволларга гуруҳнинг талабалари жавоб беришда ёрдам берадилар. Асосий маърузачи ҳимоясидан сўнг оппонентлар саволни янада тўлиқроқ изоҳлаб беришлари керак. Учинчи ва тўртинчи гуруҳ талабалари ўзларини фикрларини билдиргач, тадқиқот олиб борган гуруҳга баҳо қўйиб изоҳ беришлари керак. Бундай усулда иш олиб бориш учун гуруҳларни тузишда талабаларнинг билими тенг бўлишига ҳаракат

қилиш керак. Гуруҳ раҳбари қилиб яхши ўзлаштирувчи талабаларни танлаш лозим. Бу усулда талабаларнинг мустақил ишлаши, ижодий ёндашиши, жамоа бўлиб иш бажариш каби малакалари ривожланади. Талабаларнинг ўзаро муносабати чуқурлашади ва индивидуал хусусиятлар намоён бўлиши ортади.

Маълум бўлимлар тугагач эса, бўлим юзасидан турли мусобақалар ўтказиш мумкин. Экспресс методи, КВН методи (Слабое звено), бўш занжирларини топиш методи, мунозара методи, муаммоли вазиятлар методи ва бошқалар.

Иқтисодий таълимда масала, график ва моделлаштиришнинг аҳамияти. Иқтисодий таълимда маъруза ва семинар дарсларида иқтисодий ривожланиш қонуниятларни ўрганиш турли масалаларни ишлаш билан биргаликда олиб борилиши самарадорликни оширади. Маъруза давомида 2-3 йиллик қисқа муддатда ишланувчи масалаларни ишлаш, семинар дарсларда ва уй вазифаларини режалаштиришда эса бир оз мураккаброқ масалаларни ечимини топишга даъват этилади (Масалан: қўшимча қиймат қонуни). Схема, графиклар айниқса иқтисодиётда кенг қўлланилиши керак бўлган кўрғазмали восита бўлиб ҳисобланади. Чунки улар талабалар тасаввурини шакллантиришнинг хотирада маълумотларни аниқ сақланиб қолишига ёрдам беради.

Аммо схема ва графикларни тузишда ўзаро боғлиқлик, жараённинг изчиллиги ва энг муҳим мантиқийликка эътибор қаратилиши керак. Графиклар жараённинг ривожланишини ўзида тўғри акс эттириши лозим. Шундагина улар талабга жавоб беради. Схемалар мантиқийлик ва изчиллик асосида тузилиши ва иш жараёнини аниқ кўрсатиши талаб этилади.

8.4. Ўқитиш технологиясини лойиҳалаш

Ўқитиш технологиясини лойиҳалашни педагогик вазифанинг қўйилиши ва уни ҳал этишга қуриш асосида қараймиз.

1. Педагогик вазифанинг қўйилиши.
2. Дидактик жараённи ишлаб чиқиш.

Педагогик вазифанинг белгиланиши қуйидагиларни камраб олади:

- таълим мақсадларини таҳлили ва шу асосида ўқув предметининг мазмунини аниқлаш;
- ўқув предмети мазмунини тузилмасини ишлаб чиқиш ва уни ўқув элементлари тизими кўринишида ифодалаш;
- ўқув элементларини ўзлаштирилиш даражаларини белгилаш;
- таълим олувчиларнинг дастлабки билим даражасини аниқлаш, бу кўрсаткич ўқув предметининг мазмуни асосланадиган ўқув материални ўзлаштирганлик даражасидан келиб чиқади;
- ўқув-моддий база ҳамда таълимнинг ташкилий шаклларига қўйиладиган чегараларни белгилаш.

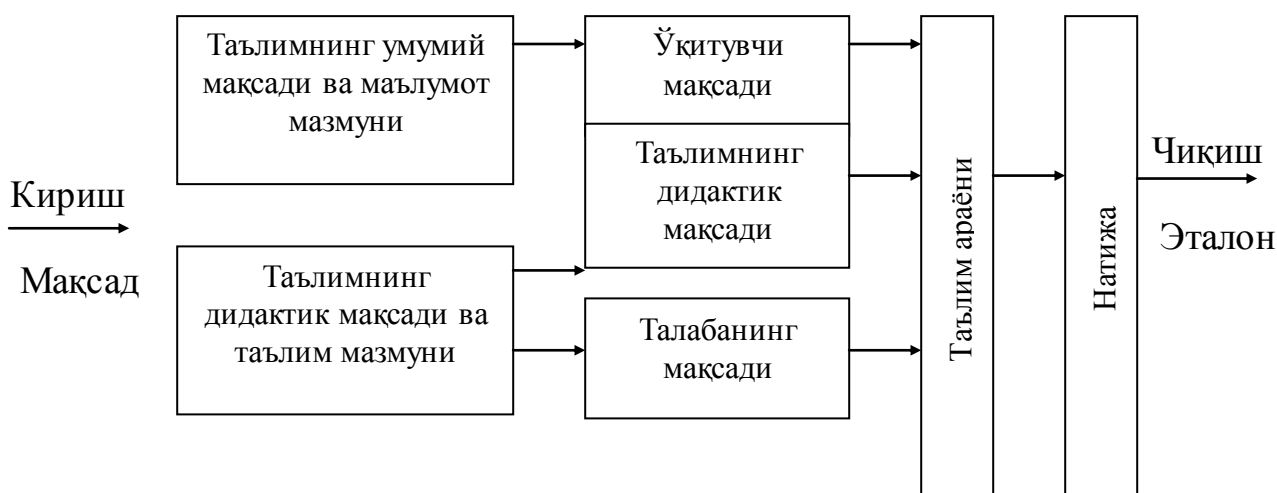
Педагогик вазифаларнинг ҳал этилишини таъминловчи ўқитиш технологиясини лойиҳалашга қаратилган ўқитувчи фаолияти таълимнинг метод, шакл ва воситаларини шакллантириш билан белгиланади. Бошқача қилиб айтганда педагог фаолияти учта асосий ташкил этуви билан

тавсифланади: бошқариш тури, ахборот алмашинув жараёнининг тури, ахборотни узатиш воситалари тииплари ва билиш фаолиятини бошқариш. Ўқитиш жараёнига фаолият нуқтаи назаридан ёндашиш концепциясига асосланиб, уни ташкиллаштиришнинг қўйидаги мантиқий кетма-кетлигини куриш мумкин. Дастлаб ўқув материали мазмунининг тавсифи, уни ўрганишдан кўзланган мақсад ҳамда педагогик вазифанинг қўйилиш шартлари таҳлил этилади. Сўнгра ўқитишнинг мос равишдаги методлари ҳамда таълим олувчилар билиш фаолиятини бошқариш схемаси белгилаб олинади. Шу асосда ўқитиш воситалари рўйхати тузилади. Ушбу усули билан ҳосил қилинган методлар ва таълим воситалари тизими ташкилий шакллар билан уйғунлаштирилади, яъни технология ишлаб чиқилади.

Таълим технологиясининг асосий мақсади - ўқув предметларини тўлиқ ўзлаштиришга мос келадиган таълим лойиҳасини яратишдир. Бундай лойиҳа ҳозирги замон психологияси, дидактикаси ва педагогик амалиётининг асосий ва илғор ғояларига таянган ҳолдагина яратилади.

Таълим – бошқариладиган жараён бўлиб, унинг натижаси, кўп жихатдан, тайёрланган дидактик лойиҳага боғлиқ. Дидактик лойиҳа эса таълим технологиясининг маҳсулидир. Талабаларнинг билиш фаолиятини дидактик лойиҳага кўра бошқариш таълим технологиясининг педагогик асоси саналади. Ҳар қандай жараённинг бошланиши ва якуни мавжуд бўлганидек, дидактик лойиҳани амалга оширишнинг ҳам кириш ва чиқиш нуқталари бор. Икки нуқта орасига жуда кўп нуқталарни жойлаштириш мумкин бўлганидек, дидактик лойиҳани амалга ошириш ибтидоси билан интиҳосигача бўлган масофада таълимнинг самарали усуллари, воситалари кўп топилади. Бу ерда таълим технологияси энг самарали усул бўлиб, таълимнинг самарали шаклини танлашда ўқитувчига ёрдамга келади. Дидактик лойиҳани тайёрлаш ва уни амалга ошириш жараёнлари 1-чизмада келтирилган.

2-чизма

Демак, чизмадан кўринадики, мақсаддан эталонга етиб келгунча ўқитувчи ва талаба онги жуда кўп ҳодисалар билан учрашади. Таълимга технологик ёндашиш – бу маълумот ва таълим мазмунини атрофлича таҳлил қилиш йўли билан ўқув-тарбия жараёнининг умумий, хусусий мақсадларини таҳлил қилиш,

ўқитувчи ва талаба мақсадларининг учрашган нуқталарида (ққитиш мақсади, ўқиш мақсади) таълимнинг дидактик мақсадини белгилаш асосида таълимни лойиҳалаш ва амалга ошириш йўллари билан мўлжалдаги эталонга эришишдир.¹ Умуман, таълим технологияси ҳақида гап кетганда ўзаро дахлдор қуйидаги ҳодисаларни бир-биридан фарқлашга эҳтиёж туғилади: таълимни дидактик лойиҳалаш; лойиҳани амалга ошириш; таълимнинг жорий ва оралиқ натижасига кўра дидактик лойиҳага тузатиш ва ўзгартиришлар киритиш; таълимни такрорлаш ва якуний назоратдан иборат. Бу ҳодисаларнинг биринчи ва иккинчиси анъанавий таълим тажрибасида ҳам учрайди. Таълим технологиясининг анъанавий таълим тизимидан фарқи шундаки, таълим натижаси ва унинг эталон даражасида бўлиши доимо ўқитувчи ҳамда ўқувчининг диққат марказида туради. Ўқитувчи таълим натижасини тез-тез текшириб, ўқувчиларни ўзлари эришган ютуқлардан огоҳ қилиб туради ва талабалар ўзлари эришган ютуқ ва камчиликларни англаб, ютуқларини янада кўпайтиришга, камчиликларини эса бартараф этишга ҳаракат қилади. Талабалар таълимнинг зарурийлигини, улар таълим жараёнининг ҳақиқий субъектига айланган пайтида сезишади.

Таълим технологияси бўйича қилинадиган ишлар икки қисмдан иборат: таълим лойиҳасини тайёрлаш ва лойиҳани амалга ошириш.¹

1. Таълим лойиҳасини тайёрлаш. Лойиҳа ўқитувчи ёки эксперт аъзолари туза олиш фаолиятининг маҳсули бўлиб, қатор умумий хусусиятларга эга. Лойиҳа асосида ўқитувчи ва талабаларнинг келажакда биргаликда амалга оширадиган фаолияти ётади.

Таълим лойиҳаси маълумот мазмунини давлат стандартлари талаблари асосида таҳлил этишдан бошланади. Таҳлил маълумот мазмуни элементлари (билимлар, кўникма ва малакалар, ижодий фаолият тажрибаси, муносабатлар) дастурларда қандай берилганлиги, дарсликларда қандай акс эттирилганлигига қаратилади. Кейин таълим мазмуни ўрганилади, у ёки бу мавзуни ўрганишдан кўзда тутилган мақсад, таълимнинг дидактик мақсади, ўқитувчи ва ўқувчилар мақсади, мақсадларни амалга ошириш ва ҳисобга олиш варақалари, бериладиган уй ишлари миқдори, мавзулар бўйича ўтказиладиган тест саволлари, рейтинг назорати босқичлари, эталон даражасида ўзлаштириш усули олдиндан белгилаб қўйилади. Бу ишларнинг барчаси онгда таълим моделини яратишга олиб келади.

2. Таълим лойиҳасини амалга ошириш. Таълим лойиҳаси бевосита таълим шароитида амалга оширилади. Бу жараёнда қуйидаги ишларга алоҳида эътибор қаратилади:

- ўрганилаётган мавзу бўйича мақсад, вазифалар билан ўқувчиларни олдиндан таништириш, муаммо, топшириқларни, шунингдек, уй вазифалари, мустақил бажариладиган ишларни, уларни бажариш тартиби, пайтини эълон қилиш, мавзуни тўлиқ ўзлаштириш бўйича кўрсатмалар бериш, ўзлаштириш меъёрларини айтиб бериш;

¹ Розиков О, Огаев С. ва бошқалар. Таълим технологияси. – Т.: Ўқитувчи, 1999. 11-бет.

¹ Сайидахмедов Н, Очилов М. Янги педагогик технология моҳияти ва замонавий лойиҳаси. – Т.: РТМ, 1999. 17-бет.

- талабаларни фаол, мустақил фаолиятга рағбатлантириш, улар диққатини бўлим ёки мавзу мазмунига тортиш, уни қандай ўрганиш зарурлигини айтиб бериш, билишга қизиқиш уйғотиш, ўқиш-ўрганишга ҳавас, муаммоларни бажаришга эҳтиёж уйғотиш, эмоциялар, тафаккур ходисалари, билимларни ўқув ҳолатларига татбиқ этиш йўллари орқали мавзу бўйича маълумотлар тўплаш, тўпланган маълумотлар юзасидан жорий назоратни ташкил этиш, мавзунини тўлиқ ўзлаштиришга оид ўзгариш, қўшимча, тузатишларни белгилаш;

- бўлим ёки мавзу бўйича тўпланган билимларга ишлов бериш.

Таълим жараёни стохастик характерга эга. Унда кутилган ва кутилмаган, режалаштирилган, фавқудлода ва тасодифий ходисалар ҳам учраб туради. Ўрганилган билимларга ишлов бериш жараёнида ҳам жорий назорат натижаларига асосланиб лойиҳага янги ўзгариш, қўшимча ва тузатишлар киритилади;

- бўлим ёки мавзу бўйича умумий хулосалар чиқариш, чиқарилган хулосаларни мураккаб ўқув ҳолатларига татбиқ қилиш, оралиқ назорат натижаларига кўра мавзу ёки бўлим бўйича ахборот тўплаш, тўпланган ахборотларга ишлов бериш жараёнларида талабалар эришган ютуқларни таҳлил қилиш, талабаларнинг билим ва малакаси, ижодий фаолият тажрибасидаги камчиликларини кўрсатиш, гуруҳдаги ҳар бир талабага якуний назоратгача бажариладиган қўшимча топшириқларни бериш, уларни ўқув материалини янада атрофлича ўзлаштиришга рағбатлантириш;

- якуний назоратнинг асосий вазифаси талабаларнинг маълумот ва таълим мазмуни элементларини эталон даражасида ўзлаштиришларини аниқлаш, эталон даражасидан паст ўзлаштирган ўқувчиларни огоҳлантириш, қўшимча топшириқлар бериш кабилардан иборат.

Педагогик технология таълим мақсадини аниқ ўрнатишдан бошлаб то унинг натижаларини баҳолашгача бўлган босқичларнинг ҳар бири учун ижодий фаолиятни талаб этади. Педагог фаолиятининг технологияланувчанлик даражасини проф. Н. Сайидахмедов куйидаги мезонлар асосида алоҳида ажратиб кўрсатган.¹

1. Ташхисланувчан ўрнатилган мақсад – талабалар томонидан дидактик, жараён маҳсули сифатида ўзлаштирилган аниқ ўлчамли тушунчалар, амаллар ва фаолият турлари.

2. Таълим мазмунини ўқув элементлари ёрдамида баён қилишда абстракция поғоналарининг ва ахборотларни ўзлаштириш даражасининг ҳисобга олиниши.

3. Ўқув материалларини ўзлаштириш босқичларининг етарлича мантикий қатъиянлиги – дидактик жараён тузилмасига мослиги.

4. Ўқув жараёнига янги воситалар ва ахборотлаштириш усулларининг жорий этилиши.

5. Ўқитувчининг қоидабоп (алгоритмли) ва эркин, ижодий фаолиятидаги мумкин бўлган четга чиқиш чегарасининг кўрсатилиши.

---

¹ Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003. 30-бет.

6. Талаба ва ўқитувчи фаолиятида шахсий мотивлашганликнинг таъминланиши (эркинлик, ижодиёт, курашувчанлик, ҳаётий, касбий моҳият ва бошқалар).

7. Ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичида коммуникатив муносабатларнинг, ахборот техникалари билан муомала қилишнинг мақсадга мувофиқлиги.

Юқорида берилган кўрсаткичлар лойиҳаланган ўқув жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифодалайди, амалда жорий этилиши эса педагогни юқори малакали мутахассисга айлантиради, талабанинг нуфузини ҳам бирмунча оширади ва ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг янги қирраларини очади.

Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар талими тизимида таълим технологияси асосида ўтказиладиган машғулотлар анъанавий педагогик амалиётдан қатор хусусиятларига кўра фарқ қилади:

- машғулотлар талабаларнинг ўқув мақсадларини ойдинлаштиришдан бошланади;
- таълим-тарбия жараёни олдиндан қайд этилган натижага мўлжаллаб ташкил этилади;
- ҳар бир талаба ўз фаолияти хусусиятларига мос келадиган суръатда ишлайди;
- жамоа аъзоларининг ҳар бири ўзлари эришган натижадан тез-тез огоҳлантириб турилади; эришилган натижа таълимнинг ҳар бир босқичида эталонга бирлаштириб турилади;
- натижа талабаларнинг асосий ўқув мақсадларига кўра аниқланади;
- ўқув материални тўлиқ ўзлаштирган талаба кейинги мавзунини ўрганишга ўтади;
- эталондан паст ўзлаштирган талабалар учун таълим ўхшаш шароитларда такрорланади;
- талаба учун ўқиш-ўрганиш ҳаракатига тенг мақсадларни амалга оширишдан бошланади;
- талаба ҳаракатга тенг мақсадлардан оралиқ мақсадга – билимларга, ундан умумий ўқув мақсадига қараб боради;
- ҳаракатга тенг мақсаддан умумий ўқув мақсадига қараб бориш ўқиш-ўрганишнинг циклийлигини таъминлайди;
- якуний (назорат) баҳо ўқув курси тўлиқ ўрганилгач чиқарилади.

Бугунги кунга келиб, интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини таълим жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Демак, бунинг асосий сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда талабалар фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар эса, уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда шахснинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда

бошқарувчилик, йўналтирувчилик функцияларини бажаради. Таълим жараёнида ўқувчи асосий фигурага айланади.¹

Педагогик технология усулининг ўзига хос хусусияти шундаки, унда таълимнинг режалаштирилган мақсадига эришишни кафолатлайдиган ўзлаштириш жараёни лойиҳалаштирилади.

Мақсадни кўзлаш, жорий натижаларни текшириб бориш, ўқув материални айрим бўлақларга ажратиш – ўқув жараёнини ташкил этишнинг бу белгилари - қайта ишлаб чиқиладиган яъни такрорланадиган таълим циклига хос хусусиятлардир.

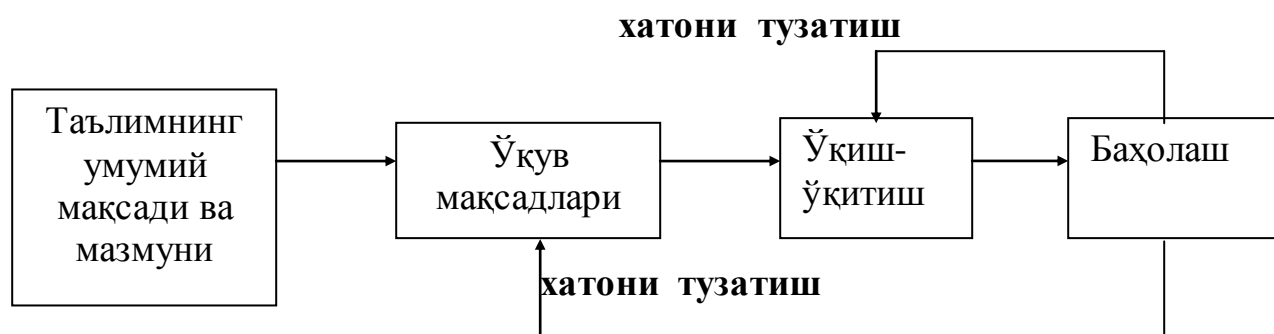
Бошқача айтганда, такрорланадиган таълим циклининг асосий қисмлари қуйидагилар:

- таълим мақсадларини умумий белгилаш;
- умумий мақсадни ойдинлаштириб, ўқув мақсадларига айлантириш;
- ўқув амаллари мажмуи;
- таълим натижасини баҳолаш.

Ўқув жараёни бундай такрорланадиган шаклга эга бўлгани учун модул характерини касб этади, алоҳида қисмларга ажратилади, улар турли мазмунга ва умумий тузилишга эга бўлади.

3-чизма

ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИНГ ТУЗИЛИШИ

Аслида бу, педагогик фаолиятнинг цикли алгоритми бўлиб, уни таълим мазмунининг янги-янги бўлимларига, мавзуларига қўллаш мумкин.

Таълим жараёнини педагогик технологияга биноан ташкил этиш учун лойиҳалаштириш босқичида юқори малака талаб этилади, етакчи педагоглар гуруҳи педагогик технология қоидалари ва принциплари асосида методик материалларни ишлаб чиқади. Бундай материаллар мавжуд бўлса, ўқитувчининг вазифаси асосан ташкилий ишлар ва маслаҳат беришдан иборат бўлади.¹

Ўқув жараёнининг ҳамма босқичларида асосий эътибор таълим натижасига эришишга қаратилади.

¹ Ишмухамедов Р.Ж. инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. – Т.: ТДПУ, 3-бет.

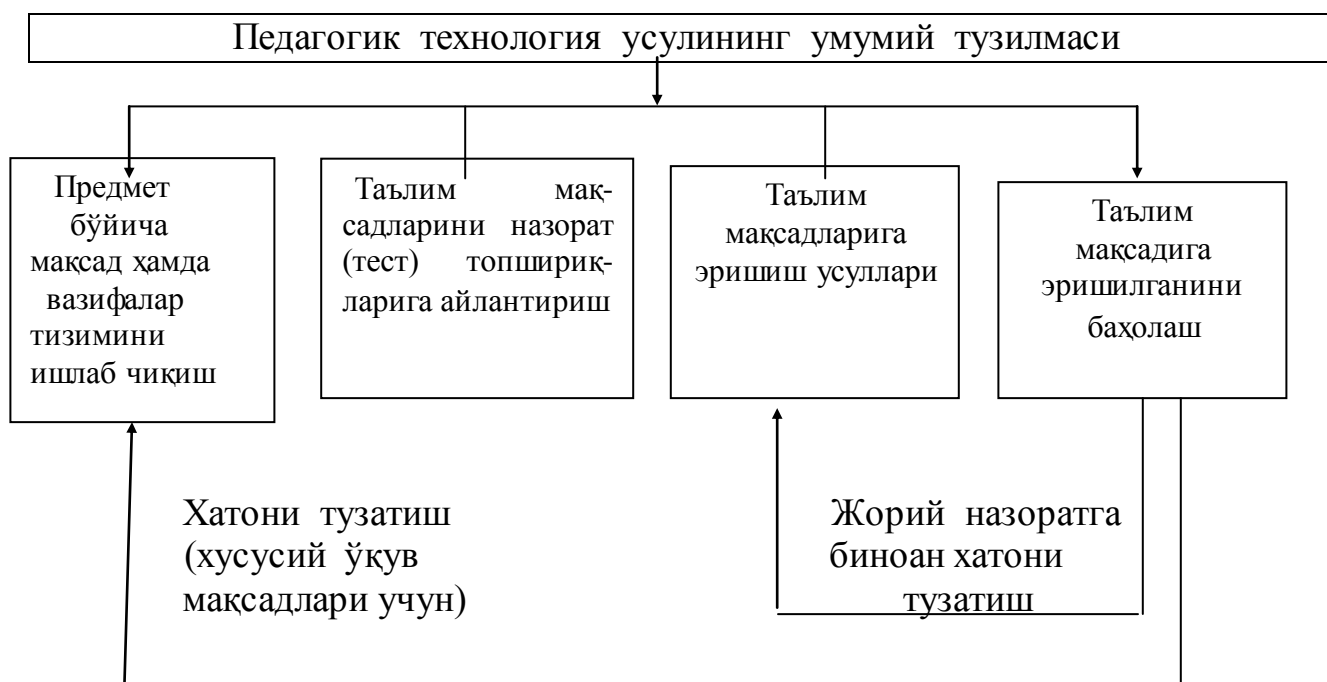
¹ Очиллов М. Янги педагогик технологиялар. - Қарши.: Насаф, 2000. 33-бет.

Профессор М.Очилов педагогик технология усулига қуйидагиларни киритган:¹

1. Таълимнинг умумий мақсадлари, муҳим масалалари таснифи.
2. Ойдинлаштирилган мақсад (ўқув вазифа)ларини ишлаб чиқиш.
3. Таълимнинг мақсадларини назорат (тест) топшириқларига айлантириш.
4. Мақсадларга эришиш усуллари.
5. Таълим мақсадларига эришилганини баҳолаш.

Буларнинг ҳар бири педагогик амалларнинг қулайлаштирилган тизимидир.

4-чизма

Педагогик технологиялар масалалари, муаммоларини ўрганаётган ўқитувчилар ва амалиётчиларнинг фикрича, педагогик технология – бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ ҳолда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган ТСО, компьютер, масофали ўқиш ёки турли техникалардан фойдаланиш деб белгиланади. Бизнинг фикримизча, педагогик технологиянинг энг асосий негизи – бу ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижага ҳамкорликда эришишлари учун танлаган технологияларига боғлиқ деб ҳисоблаймиз. Таълим жараёнида мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси, ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида ўқувчилар мустақил фикрлай олсалар, ижодий ишлай олсалар, излансалар, таҳлил эта олсалар, ўзлари хулоса чиқара олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, бизнинг

¹ Очилов М. Янги педагогик технологиялар. - Қарши.: Насаф, 2000.32-бет.

фикримизча, ана шу ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади.¹ Ҳар бир машғулот, мавзу, ўқув предметининг ўзига хос технологияси бор, яъни ўқув жараёнидаги педагогик технология – бу якка тартибдаги жараён бўлиб, у талабанинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан лойиҳалаштиришдан ва қафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараёндир.

8.5. Педагогик амалиётда инновацион технологияларни қўллаш

«Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида таълим-тарбия соҳасида олиб борилаётган туб ислохотларнинг асосий йўналишларини англаб олмақ лозим. Улар қуйидаги йўналишлардир:

- таълим мазмунини, тизимини ислоҳ қилиш;
- таълим-тарбия бошқарувини ислоҳ қилиш;
- таълимнинг бозор иқтисодиётига асосланган механизмини яратиш;
- ота-она, ўқитувчи-ўқувчининг таълим жараёнига бўлган янги қарашларини шакллантириш;
- бу туб ислохотларнинг бош ҳаракатлантирувчи кучи-янги педагогик технологияни амалиётга татбиқ этишдан иборат.

Ҳозирги давр таълим тараққиёти янги йўналиш-инновацион педагогикани майдонга олиб чиқди. «Инновацион педагогика» термини ва унга хос бўлган тадқиқотлар Ғарбий Европа ва АҚШда, 60-йилларда пайдо бўлди. Инновацион фаолият Ф.Н.Гоноболин, С.М.Годнин, В.И.Загвязинский, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин, А.И.Шчербаков ишларида тадқиқ этилган. Бу тадқиқотларда инновацион фаолият амалиёти ва илғор педагогик тажрибаларни кенг ёйиш нуқтаи назардан ёритилган.

Х.Барнет, Дж.Бассет, Д.Гамильтон, Н.Гросс, Р.Карлсон, М.Майез, А.Хейвлок, Д.Чен, Р.Эдем ишларида инновацион жараёнларни бошқариш, таълимдаги ўзгаришларни ташкил этиш, инновациянинг «хаёти ва фаолияти» учун зарур бўлган шарт-шароитлар масалалари таҳлил килинган.

Янгилик киритишнинг ижтимоий-психологик аспекти америкалик инноватик Э.Роджерс томонидан ишлаб чиқилган. У янгилик киритиш жараёни қатнашчиларининг тоифалари таснифини, унинг янгиликка бўлган муносабатини, уни идрок қилишга шайлигини тадқиқ этади.

Олий мактаб ўқитувчисининг инновацион фаолияти олий мактаб педагогикасининг бош муаммоларидан биридир.

Инновация (инглизча innovation) – янгилик киритиш, янгиликдир.

А.И.Пригожин инновация деганда, муайян ижтимоий бирликка-ташкилот, аҳоли, жамият, гуруҳга янги, нисбатан турғун унсурларни киритиб

---

¹ Ишмухамедов Р. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. Т.: ТДПУ, 2004. 6-бет.

борувчи мақсадга мувофиқ ўзгаришларни тушунади. Бу инноватор фаолиятидир.

Тадқиқотчилар (А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С.Толстой, А.Г.Кругликов, А.С.Ахиезер, Н.П.Степанов ва бошқалар) инновацион жараёнлар таркибий қисмларини ўрганишнинг икки ёндашувини ажратадилар: янгиликнинг индивидуал микросатҳи ва алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларни ўзаро таъсирининг микросатҳи.

Биринчи ёндашувда, ҳаётга жорий этилган қандайдир янги ғоя ёритилади.

Иккинчи ёндашувда, алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсири, уларнинг бирлиги, рақобати ва натижада бирининг ўрнини иккинчиси эгаллашидир.

Бу концепция янгилик киритишга нисбатан ўлчанадиган жараён эканлигидан келиб чиқади.

Педагогикага оид адабиётларда инновация жараённинг схемаси берилади. У қуйидаги босқичларни қамраб олади:

1. Янги ғоя туғилиши ёки янгилик концепциясини пайдо қилиш босқичи, у кашфиёт босқичи деб ҳам юритилади.

2. Ихтиро қилиш, яъни янгилик яратиш босқичи.

3. Яратилган янгиликни амалда қўллай билиш босқичи.

4. Янгиликни ёйиш, уни кенг тадбиқ этиш босқичи.

5. Муайян соҳада янгиликнинг ҳукмронлик қилиш босқичи. Бу босқичда янгилик ўзининг янгилигини йўқотади, унинг самара берадиган муқобили пайдо бўлади.

6. Янги муқобиллик асосида, алмаштириш орқали янгиликнинг қўлланиш доирасини қисқартириш босқичи.

7. В.А.Сластенин янгилик киритишни мақсадга мувофиқ йўналтирилган янгилик яратиш, кенг ёйиш ва фойдаланиш жараёни мажмуи, унинг мақсади инсонларнинг эҳтиёжи ва интилишларини янги воситалари билан қондириш деб билади.

Янгилик киритишнинг тизимли концепцияси муаллифлари (А.И.Пригожин, Б.В.Сазонов, В.С.Толстой) инновацион жараёнларнинг икки муҳим шаклини фарқлайдилар.

Биринчи шаклга, янгилик киритишнинг оддий ишлаб чиқиши киритилади. Бу илк бор маҳсулот ўзлаштирган ташкилотларга таалуқлидир.

Иккинчи шаклга, янгиликни кенг кўламда ишлаб чиқишга таалуқлидир.

Янгилик киртиш ҳам ички мантиқ ҳам вақтга нисбатан қонуний ривожланган ва унинг атроф-муҳитга ўзаро таъсирини ифодаладиган динамик тизимдир.

Педагогик инновацияда «янги» тушунчаси марказий ўрин тутаяди. Шунингдек, педагогик фанда хусусий, шартли, маҳаллий ва субъектив янгиликка қизиқиш уйғотади.

Хусусий янгилик В.А.Сластениннинг аниқлашича, жорий замонавийлаштиришда муайян тизим маҳсулоти унсурларидан бирини янгилашни кўзда тутаяди.

Мураккаб ва прогрессив янгиланишга олиб келувчи маълум унсурларнинг йиғиндиси шартли янгилик ҳисобланади.

Маҳаллий янгилик аниқ объектда янгиликнинг фойдаланиши билан белгиланади.

Субъектни янгилик маълум объект учун объектнинг ўзи янги бўлиши билан белгиланади.

Илмий йўналишларда янгилик ва инновация тушунчалари фарқланади. Янгилик - бу восита: янги метод, методика, технология ва бошқалар.

«Инновация» - бу таълим: маълум босқичлар бўйича ривожланадиган жараён.

В.И.Загвязинский «янги» тушунчасига таъриф бериб, педагогикадаги «янги» фақатгина бу ғоя эмас, балки ҳали фойдаланилмаган ёндашувлар, методлар, технологиялардир, лекин бу педагогик жараённинг унсурлари мажмуан ёки алоҳида олинган унсурлар бўлиб, ўзгариб бўлиб, ўзгариб турувчи вазиятда ва шароитда таълим ва тарбия вазифаларини самарали ҳал этишнинг илғор бошланмаларини ўзида акс эттиради.

Р.Н.Юсуфбекова педагогик янгиликка ўқитиш ва тарбия беришда аввал маълум бўлмаган ва аввал қайд қилинмаган ҳолат, натижа, ривожланиб боровчи назария ва амалиётга элтувчи педагогик воқеликнинг ўзгариб туриши мумкин бўлган мазмуни сифатида қарайди.

Педагогик инновацияда Р.Н.Юсуфбекова инновацион жараён тузилмасининг уч блокини фарқлайди:

Биринчи блок - педагогикадаги янгини ажратиш блоки. Бунга педагогикадаги янги, педагогик янгиликнинг таснифи, янгини яратиш шарт-шароити, янгиликнинг меъёрлари, уни ўзлаштириш ва фойдаланишга тайёрлиги, анъана ва новаторлик, педагогикадаги янгини яратиш босқичлари киради.

Иккинчи блок - янгини идрок қилиш, ўзлаштириш ва баҳолаш блоки: педагогик ҳамжамиятлар, янгини баҳолаш ва уни ўзлаштириш жараёнларининг ранг-баранглиги, педагогикадаги консерваторлик ва новаторлик, инновация муҳити, педагогик жамиятларнинг янгини идрок этиш ва баҳолашга тайёрлиги.

Учинчи блок – янгидан фойдаланиш ва уни жорий этиш блоки, яъни янгини тадбиқ этиш, фойдаланиш ва кенг жорий этиш қонуниятлари ва турларидир. М.М.Поташникнинг инновация жараёнлари талқинлари киши эътиборини ўзига тортади. У инновация жараённинг қуйидаги тузилмасини беради:

- фаолият тузилмаси-мотив-мақсад-вазифа-мазмун-шакл-методлар-методика компонентлари йиғиндиси;
- субъектив тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа сатҳлари;
- мазмун тузилмаси – ўқув-тарбиявий ишлар, бошқарув (ва б.)да янгиликнинг пайдо бўлиши, ишлаб чиқиши ва ўзлаштирилиши;
- босқичликка асосланган ҳаёт даврийлик тузилмаси-янгиликнинг пайдо бўлиши-илдам-ўсиш-етуклик-ўзлаштириш-диффузия (сингиб кетиш, тарқалиш) – замонавийлаштириш;

- бошқарув тузилмаси – бошқарув ҳаракатларининг 4та турининг ўзаро алоқаси: режалаштириш, ташкил этиш, раҳбарлик қилиш, назорат қилиш;
- ташкилий тузилма – диагностик, олдиндан кўра билиш, соф ташкилий, амалий, умумлаштирувчи, татбиқ этувчи.

Инновация жараёни, таркибий тузилмалар ва қонуниятларни қамраб олган тизимдан иборатдир.

Педагогикага оид адабиётларда инновацион жараёни кечишининг 4та асосий қонуниятлари фарқланади:

- педагогик инновация муҳитининг аёвсиз бемаромлик қонуни;
- ниҳоят амалга ошиш қонуни;
- педагогик инновациянинг даврий такрорланиши ва қайтиши қонуни;
- қолиплаштириш (стретиплаштириш) қонуни;

Ҳозирги кунда таълим жараёнида интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда, бундай бўлишининг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчи-талабаларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, хатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда шахсни ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функциясини бажаради. Таълим жараёнида ўқувчи–талаба асосий фигурага айланади.

Шунинг учун олий ўқув юртлири ва факультетларида малакали касб эгаларини тайёрлашда замонавий ўқитиш методлари-интерфаол методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Педагогик технология ва педагог маҳоратига оид билим, тажриба ва интерактив методлар ўқувчи-талабаларни билимли, етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол методлардан тўлиқ фойдаланилади. Интерфаол методлар - бу жамоа бўлиб фикрлаш деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва ўқувчи-талабаларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

- ўқувчи-талабани дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиш;
- ўқувчи-талабаларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминлаши;
- ўқувчи-талабанинг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтириши;

- педагог ва ўқувчи-талабанинг ҳамиша ҳамкорликдаги фаолиятини ташкилланиши.

Педагогик технологиялар масалалари, муаммоларини ўрганаётган ўқитувчилар, илмий-тадқиқотчилар, амалиётчиларнинг фикрича, педагогик технология – бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ, ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган ТСО, компьютер, масофали ўқиш, ёки турли хил техникалардан фойдаланиш деб белгиланади. Бизнинг фикримизча, педагогик технологиянинг энг асосий негизи-бу ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижага ҳамкорликда эришишлар учун танлаган технологияларига боғлиқ деб ҳисоблаймиз, яъни ўқитиш жараёнида, мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида ўқувчи-талабалар мустақил фикрлай олсалар, ижодий ишлай олсалар, излансалар, таҳлил эта олсалар, ўзлари хулоса қила олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, бизнинг фикримизча, ана шу, ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади. Ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предметининг ўзига хос технологияси бор, яъни ўқув жараёнидаги педагогик технология – бу яқка тартибдаги жараён бўлиб, у ўқувчи-талабанинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараёндир.

Ўқитувчи ва ўқувчи-талабанинг мақсаддан натижага эришишда қандай технологияни танлашлари улар ихтиёрида, чунки ҳар иккала томоннинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қаратилган, бунда ўқувчи-талабаларнинг билим савияси, гуруҳ характери, шароитга қараб ишлатиладиган технология танланади, масалан, натижага эришиш учун балки, компьютер билан ишлаш лозимдир, балким фильм, тарқатма материал, чизма ва плакатлар, турли адабиётлар, ахборот технологияси керак бўлар, булар ўқитувчи ва ўқувчи-талабага боғлиқ.

Шу билан бир қаторда ўқитиш жараёнини олдиндан лойиҳалаштириш зарур, бу жараёнида ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитни, ТСОни, энг асосийси, ўқувчи-талабанинг имконияти ва эҳтиёжини ҳамда ҳамкорликдаги фаолиятни ташкил эта олишини ҳисобга олиши керак, шундагина керакли кафолатланган натижага эришиш мумкин. Қисқа қилиб айтганда, ўқувчи-талабани таълимнинг марказига олиб чиқиш керак.

Ўқитувчи томонидан ҳар бир дарсни яхлит ҳолатда кўра билиш ва уни тасаввур этиш учун бўлажак дарс жараёнини лойиҳалаштириб олиш керак. Бунда ўқитувчига у томонидан бўлажак дарсни технологик харитасини тузиб олиши катта аҳамиятга эгадир, чунки дарснинг технологик харитаси ҳар бир мавзу, ҳар бир дарс учун ўқитиладиган предмет, фаннинг хусусиятидан, ўқувчи-талабаларнинг имконияти ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тузилади. Бундай технологик харитани тузиш осон эмас, чунки бунинг учун ўқитувчи педагогика, психология, хусусий методика, педагогик ва ахборот технологиялардан хабардор бўлиши, шунингдек, жуда кўп методлар.

Усулларни билиш керак бўлади. Ҳар бир дарсни ранг-баранг, қизиқарли бўлиши аввалдан пухта ўйлаб тузилган дарснинг лойихалаштирилган технологик харитасига боғлиқ.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунининг қоидаларига мувофиқ тайёрланган «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ёш авлодни маънавий-ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий кадриятлари асосида замонавий маданият ва иқтисодиётнинг педагогик шакл ва воситаларини ишлаб чиқиш, амалиётга жорий этишга алоҳида аҳамият берилган.

Шу жиҳатдан ҳам умумий ўрта таълим мактабларида давлат таълим стандартлари бўйича кўзда тутилган иқтисодий таълим ва иқтисодий тарбияни такомиллаштириш, уни ўқувчи-талабалар онгига сингдириб бориб, иқтисодий тафаккурни шакллантириш муаммоси долзарбдир.

Чунки ҳар бир ўқувчи-талаба бозор муносабатлари ривожланиб бораётган бир даврда – уни ўраб турган иқтисодий воқеликни, унда кечаётган жараёни англаши, тадқиқ ва таҳлил қилиб, хулосалар чиқариш имконига эга бўлиши лозим. Бу эса ҳар бир фуқародан иқтисодиёт назариясининг асосларидан хабардор бўлишини, уни амалда жорий қилиш йўл ва воситаларини талаб даражасида ўзлаштиришини тақозо этади. Бу масалалар асосан, ўқув муассасаларида амалга оширилади.

Иқтисодий тарбиянинг бош мақсади – ёшларда иқтисодий саводхонликни, иқтисодий онгни, иқтисодий маданиятни юксалтиришдан иборатдир. Бу эса шахснинг камол топиш фаолияти воситасида аниқ иқтисодга боғлиқ, назарий билимлар тизимини, шунингдек, иқтисодий билим, кўникма ва малакалар мажмуаси, ўрганувчининг иқтисодий онгига бевосита таъсир этишга имкон берувчи босқичларни амалга оширишдир.

Ўқувчи-талабалар босқичма-босқич узлуксиз таълим жараёнида иқтисодий билим асосларини ўрганиш мобайнида уларнинг тафаккурлари ҳам шакллана боради. Улар қуйидаги билимлар мажмуи бўлиб хизмат қилади: шахснинг эҳтиёж имкониятларини ҳисобга олиб, аниқ режа ва дастурлар тузиб, ўзига хос услуб ва методлар асосида амалга оширишда; шахснинг мустақил фаолиятида самарали ўрин тутадиган аниқ иқтисодий тушунчаларни; иқтисоднинг сиёсий ва бозор муносабатлари билан боғлиқ қонуният асослари ва улардан амалда фойдаланиш йўл-йўриқларини; мустақил фаолият кўрсатишда зарур бўладиган барча иқтисодий билим, кўникма ва малакалар мажмуини ўзлаштиришни; ҳаётда қайси соҳани танлашидан қатъи назар, эҳтиёж даражасида иқтисодий тайёргарликни ўзида шакллантиришни; иқтисодий билим асосларидан тўғри ва мақсадга мувофиқ ҳолда фойдалана олиш шахс баркамоллигини белгиловчи ахлоқий сифатларидан бири деб қарашни; иқтисодий билим асосидан хабардорликни ўз фаолияти давомида жамият ва давлат иқтисодий, ҳуқуқий сиёсати асосида намоён этади.

Бугунги кундаги ижтимоий-иқтисодий тараққиёт ишлаб чиқаришнинг кўп сонли тармоқлари билан бир қаторда, маърифат ва маданият ҳамда иқтисодий соҳаларга, шу жумладан, ижтимоий-гуманитар, иқтисодий билимлар

доирасига ҳам замонавий педагогик технологияларни жорий этишни тақозо этмоқда.

Замонавий педагогик технологияларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш илмий муаммо сифатида иқтисодий йўналишдаги ўқув юртларида махсус илмий тадқиқотлар олиб боришни кўзда тутади. Бунда энг аввало, қуйидагиларни аниқлаш лозим:

- замонавий педагогик технологияларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш учун ижтимоий-педагогик асослар мавжудлигини аниқлаш;

- таълим мажмуи сифатида нимани англатиши ва қандай таркибий қисмлардан ташкил топганлигини белгилаш;

- педагогик технологиянинг функционал мажмуи жараён сифатида нималардан иборатлигини аниқлаш;

- замонавий педагогик технологиялар «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» мақсадларига қай даражада тўғри келиши ва уни баҳолаш мумкинлигини кўрсатиб бериш;

- педагогик технологиянинг мажмуалар назариясининг асосий қонуниятларига мослигини назоратда тутиб туриш йўл-йўриғини ишлаб чиқиш.

Шундай қилиб, бугунги кунга келиб, жамиятимиз жадаллик билан тараққий этиб, иқтисодий ва сиёсий мавқеи кундан-кунга ортиб бормоқда. Бироқ ижтимоий соҳада ва айниқса, таълим-тарбия жараёнида умумий тараққиётдан бироз орқада қолиш сезилмоқда. Бундай нохуш вазиятдан чиқиб кетиш йўлларида бири таълим-тарбия жараёнини қабул қилинган давлат стандартлари асосида технологиялаштиришдир.

Қисқа хулоса

Бугунги кунда олий ўқув юртлари ва факультетларида малакали касб эгаларини тайёрлашда замонавий ўқитиш методлари-интерфаол методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя каттадир. Педагогик технология ва педагог маҳоратига оид билим, тажриба ва интерактив методлар ўқувчи-талабаларни билимли, етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол методлардан тўлиқ фойдаланилади. Интерфаол методлар - бу жамоа бўлиб фикрлаш деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва ўқувчи-талабаларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Шуни айтиш лозимки, замонавий педагогик технологиялар, педагогика илмининг тадқиқот объекти сифатида, аниқ фанларни ўқитиш услуги бўлибгина қолмай, балки ижтимоий-иқтисодий фанларни ўқитишга ҳам янгича ёндашув сифатида қайд қилиниши керак.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун учун саволлар:

1. Таълимда «инновацион жараёнлар» термини нимани англатади?
2. Инновацион фаолиятни шакллантириш шартларини изоҳлаб беринг?
3. Педагогик технологияга таъриф беринг?
4. Педагогик технологиянинг таснифларини асослаб беринг?
5. Муаммоли ўқитишнинг моҳияти нимада?
6. Сиз технологияларнинг қайси турларини биласиз?
7. Интерфаол методга мисол келтиринг?
8. Замонавий ўқитиш технологияларининг аҳамиятини тушунтиринг?
9. Нима учун педагогик технология лойиҳаланади, мисоллар асосида асослаб беринг?
10. “Блиц-ўйин” методи бўйича мисол келтиринг?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Б.Фарберман. Илғор педагогик технологиялар. «Фан» нашриёти 2000 йил.
2. Толипов Ў.Қ., Баракаев М., Шарипов Ш.С. Касбий педагогика. – Т.: ТДИУ, 2001 йил.
3. Сайидахмедов Н. Педагогик технологиялар.-Т.:Молия, 2003 йил.
4. Сайидахмедов Н. Педагогик амалиётда янги технологияларни қўллаш намуналари.-Т.: РТМ. 2000 йил.
5. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технологиялар.-Т.: ТДПУ, 2003 йил.
6. [www. bilimdon. uz](http://www.bilimdon.uz). - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг асосий веб сайти.
7. www. dl.uz. - Масофавий таълим тизимига бағишланган веб сайт.

IX Боб. Касбий фанларни ўқитиш жараёнида илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш

- 9.1. Таълим технологияси ва унинг тузилиши
- 9.2. Касб таълимида ахборот технологиялари
- 9.3. Муаммоли таълим технологияси ва унинг мақсади, вазифаси
- 9.4. Касбий фанларни ўқитишда илғор педагогик технологияларни қўллашнинг аҳамияти ва зарурати

9.1. Таълим технологияси ва унинг тузилиши

Таълим жараёни ниҳоятда мураккаб. Таълим самарадорлиги педагог ва талаба-ўқувчи фаоллигига, таълим воситаларининг мавжудлигига, таълим жараёнининг ташкилий, илмий, методик мукамаллигига, жамиятда илмли кишиларга бўлган эҳтиёжга ва бошқа ҳали аниқланмаган омилларга боғлиқ. Жамият ўзининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий эҳтиёжлари асосида таълим самарадорлиги юқори бўлишини талаб этади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига асосланган иқтисодий структуралар яратилаётган ҳозирги кунда кенг, чуқур билимли ва билимларни

амалда қўллай оладиган шахсларга талаб кучайиб бормоқда. Билимдон ва тадбиркор, ижтимоий фаол шахс жамият ҳаётида, меҳнатда ўзининг ўрнини топади. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов «...шуни яхшилаб тушуниб олишимиз зарурки, жамиятимизни янада демократлаштириш ва фуқаролик институтларини шакллантириш, аввало, аҳоли сиёсий, ижтимоий ва давлат ҳаётида нечоғлик фаол иштирок этиши билан узвий боғлиқ» деб кўрсатди. Бундай фаоллик вужудга келиши учун билимдон ва ҳаракатчан, миллий истиқлол ғоясига содиқ бўлган шахсни шакллантириш керак.

Узлуксиз таълим тизимининг барча бўғинларини шундай ташкил этиш керакки, у бугунги кун ёшларига чуқур ва асосли таълим-тарбия бериш билан бирга кенг қамровли фикрлашга ўргатсин. Таълим жараёнида талабада мустақил билим олиш эҳтиёжи шаклланиб бориши ҳозирги куннинг талабидир.

Педагогик амалиёт ва тадқиқотларда қатор иш усуллари қўллаб кўрилди. Таълимни муаммоли ташкил этиш, таълимда ўқувчи-талабаларни фаоллаштириш, ҳамкорлик педагогикаси, таянч сўзларига асосланиш, таълимни оптималлаштириш ва бошқалар тажрибадан ўтди. Лекин бу педагогик воситалар айрим ўқитувчиларда самарали натижа берса ҳам, уни оммавий йўсинда таълим тизимига киритиб бўлмади.

Педагогик технологиянинг асосий моҳияти таълимда талабаларни қизиқтириб ўқитиш ва билимларни тўлиқ ўзлаштиришга эришишдир. Таълимда берилаётган билимларни талабаларнинг аксарият кўпчилиқ қисми пухта ўзлаштириши педагогик технология жорий этилишининг асосий мақсади ҳисобланади.

Педагогик технология асосида дарс ўтишда энг асосий талаб талабанинг ҳаётий тажрибаси аввал ўзлаштирган билимлари ва қизиқишлари асосида билим беришни кўзда тутати. Педагогик технология ўрганилаётган соҳа бўйича талабаларда билим етарлича бўлмаган ҳолда ҳам талабада салбий кечинмага ўрин қолдирмасликни, бу талабанинг айби эмаслигини тан олишни талаб этади. Фаоллик кўрсатилса, билимларни ўзлаштириб олишга талабаларда ишонч ҳосил қилиш тавсия этилади.

Мавжуд педагогика фанида дарс жараёнига оид берилган маълумотларда эътибор кўпроқ янги билимларни баён этиш, уни мустаҳкамлаш ва натижасини ҳисобга олишга қаратилган. Билим беришда талабанинг аввалги билимлари, ҳаётий тажрибаси етарлича ҳисобга олинмаган. Дарс режасида аввал ўтилган мавзунини яқинлаб, янги мавзуга боғлаш таклиф этилган. Лекин шу янги ўтирилаётган мавзу бўйича талабанинг билимини аниқлаш, мавзуга хос бўладиган дастлабки маълумотларни бериш етарлича амалга оширилмаган.

Педагогик технология талабаларнинг ўрганилаётган соҳа бўйича билимларни эсга тушириш, жонлантириш янги билимни ўзлаштиришга асос бўлади деб кўрсатади. Билимлар ва тайёргарликни аниқлаш талабани фаоллаштириш ва билим ўзлаштиришга ижобий мотивни келтириб чиқаради. Мавзунини ўрганишга киришишда эркин суҳбат, мунозара, ақлий ҳужум ва бошқа шаклларда жонлантириш мумкин.

Педагогик технология таълим амалиётида учта даражада қўлланилади:

1. *Умумий педагогик даража.* Умумий педагогик (умумдидактик, умумтарбиявий) технология ўқув-тарбия жараёнининг яхлит тизимлилиги, маълум бир регион, ўқув юрти томонидан узлуксиз таълим таълим тизимининг муайян бир босқичидаги технологиянинг умумий қонуниятлари, илмий-назарий асослари, тамойиллари, амалиётда қўллашнинг умумий хусусиятлари, шарт-шароитларини ифодалайди. Шу ўринда қайд этиш керакки, узлуксиз таълим тизимининг ҳар бир босқичида таълим мазмуни орқали тегишли ўзига хос мақсад ва вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилганлиги сабабли, педагогик технология ҳам ўзига хос хусусиятга эга бўлади. Бу даражада педагогик технология педагогик тизим тушунчасига синоним ҳисобланади. Унинг таркибига таълим-тарбия жараёнининг мақсад ва вазифаси, мазмуни, восита ва методлари, тарбия жараёнининг объекти ва субъекти фаолиятининг алгоритмлари киради.

2. *Хусусий методик даражада* педагогик технологиянинг муайян бир предмет, курсни ўқитиш жараёнининг мақсад ва вазифаларини амалга ошириш мақсадида фойдаланиладиган таълим мазмуни, ўқитиш воситалари, методлари ва шакллариининг мажмуаси тушунилади.

3. *Локаль (модуль) даражада* ўқув-тарбия жараёнининг маълум бир қисмининг хусусий дидактик ва тарбиявий мақсадини ҳал этишга қаратилган технология тушунилади. Унда ўқувчи-талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш, улар билимини назорат қилиш, шахсий фазилатларини шакллантириш каби масалалар кўзда тутилади.

Педагогик технологиянинг юқорида қайд этилган учта даражаси бир-бирини тўлдиради ва тақозо этади. Ўзбекистонда педагогик технология масалалари, асосан, таълим доирасида ўрганилмоқда. *Таълим технологияси деб*, ўқув-тарбия жараёнида ўқувчи мақомини ўзгартириш, янгилаш йўли билан маълумот мазмунини ва моделлаштириш даражалари – ўқув материали, ўқув предметига педагогик ишлов бериш, ўрганиладиган мавзунини ўқувчи-талабаларнинг реал билиш имкониятларига мослаштириш, таълим натижасини қабул қилинган эталон даражасига кўтариш ва баҳолашга оид усуллар, воситалар, таълимнинг ташкилий шакллариини тушунамиз. Таълим технологияси ўқув-тарбия жараёнинини бошқаришнинг ҳозирги етакчи принципи (субординация) ни чегаралайди, унда координация ўқитувчи ва ўқувчи-талаба фаолиятини ўзаро мувофиқлаштиришнинг етакчи принципига айланади. Координация таълимни ташкил қилиш, бошқариш ва назорат қилишнинг бош принципига айланганда ўқувчи-талаба таълим жараёнининг ўқитувчи билан тенг ҳуқуқли субъектига айланади, таълим жараёнини ўқитувчи ва ўқувчи-талаба биргаликда амалга оширади.

Ғарб мамлакатларидаги таълим технологиясининг бош ғояси дастурлаштирилган таълимга бориб тақалади. Дастурлаштирилган таълим асосчиларидан бири Беррес Фредерик Скиннернинг таъкидлашича, ўқувчи-талабаларнинг ўқув материали ва уни ўзлаштиришга оид хатти-ҳаракатлари (ўқувчи-талаба фаолияти) поғоналар (таълим босқичлари)га ажратилади, ҳар бир босқичда ўқув материалининг маълум улуши тўлиқ ўзлаштирилади, ўқув материалининг ўзлаштирилган улуши текширилиб, кейинги улушни ўрганишга

ўтилади. Демак, педагогик технологиянинг асосий тамойили маълумот мазмунини тўлиқ ўзлаштириш тактикасидан иборат бўлиб, у даставвал дастурлаштирилган таълим назарияси ва амалиёти қобиғида пайдо бўлган эди.

Педагогик технология инсон онги, тафаккури билан боғлиқ билимлар соҳаси сифатида мураккаб ва ҳаммага ҳам тушунтириш мумкин бўлмаган педагогик жараёни ифода этади. Унинг ўзига хос жиҳати – тарбия муаммосини ҳам қамраб олишидир. Демак, технология самарадорлиги инсон ўзининг кўпқиррали томонлари билан унда қанчалик тўлиқ намоён бўляпти, унинг психологик-касбий жиҳатлари, уларнинг келажақда ривожланиши (ёки пасайиши) қандай ҳисобга олиняпти, деган саволларнинг ечимига боғлиқ экан. Шу жиҳатдан олганда технология шахснинг ривожланиш босқичларини лойиҳалаштириш, ташхислаш каби имкониятларга ҳам эга бўлади. Бу эса педагогнинг технологик жараён билан ишлаш қобилиятига боғлиқ.

Педагогнинг белгиланган ўқув-тарбия вазифаларини меъёрий ҳужжатларда кўрсатилган талаблар асосида йўл қўйиладиган чегаравий кўрсаткичлар доирасида бажариш ҳолати ишлаш қобилияти деб аталиши мумкин. Демак, у ёки бу фан ўқитувчисининг маҳоратини аниқлашда унинг фаолияти давлат таълим стандартлари талабларига ва педагогик шартларга нечоғлик мос келиши назарда тутилади.

Педагогик нашрларда педагог фаолиятини баҳолаш учун қатор кўрсаткичлар тавсия этилади, жумладан:

- педагогик натижавийлик – педагог гуруҳида фан бўйича ўзлаштиришнинг ўртача қиймати;
- ўқитишнинг илмийлик даражаси – педагогнинг ўқув элементларини фан абстракцияси поғоналари бўйича тушунтириши;
- таълим мазмунини методик тайёрлаш – умумийлиги, изчиллиги, ҳаракатдалиги, ортиқча эмаслиги каби талабларнинг эътиборга олиниши;
- таълимда у ёки бу натижани қўлга киритиш йўлларида самарали фойдаланиш – экстенсив ёки интенсив шароитда ва ҳоказо.

Умуман олганда, педагог учун асосий касбий-меъёрий кўрсаткич – бу биринчи навбатда ўз ҳолатини педагогик жараёнда бунёдкор сифатида ҳис этиши ва англаб етишидир. Педагог ўзининг иш фаолиятига хусусий касбий яроқлилигини, педагогик воқелиқдаги ўз ўрнини баҳолай олмас экан, ундан ҳеч қачон ижодкорликни талаб қилиб бўлмайди. Демак, педагогик фаолиятга кириб келаётган ҳар бир инсон ўзининг унга мосланувчанлигини, шу касбга лаёқати, қизиқиши борлигини тўлиқ тасаввур этиши керак.

Таълим технологиясининг асосий мақсади ҳам, ўқув предметларини тўлиқ ўзлаштиришга мос келадиган таълим лойиҳасини яратишдир. Бундай лойиҳа ҳозирги замон психологияси, дидактикаси ва педагогик амалиётининг асосий ва илғор ғояларига таянган ҳолдагина яратилади.

Таълим – бошқариладиган жараён бўлиб, унинг натижаси, кўп жиҳатдан, тайёрланган дидактик лойиҳага боғлиқ. Дидактик лойиҳа эса таълим технологиясининг маҳсулидир. Ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятини дидактик лойиҳага кўра бошқариш таълим технологиясининг педагогик асоси

саналади. Ҳар қандай жараённинг бошланиши ва якуни мавжуд бўлганидек, дидактик лойиҳани амалга оширишнинг ҳам кириш ва чиқиш нуқталари бор. Икки нуқта орасига жуда кўп нуқталарни жойлаштириш мумкин бўлганидек, дидактик лойиҳани амалга ошириш ибтидоси билан интихосигача бўлган масофада таълимнинг самарали усуллари, воситалари кўп топилади. Бу ерда таълим технологияси энг самарали усул бўлиб, таълимнинг самарали шаклини танлашда ўқитувчига ёрдамга келади.

Демак, мақсаддан эталонга етиб келгунча ўқитувчи ва ўқувчи-талаба онги жуда кўп ҳодисалар билан учрашади. Таълимга технологик ёндашиш – бу маълумот ва таълим мазмунини атрофлича таҳлил қилиш йўли билан ўқув-тарбия жараёнининг умумий, хусусий мақсадларини таҳлил қилиш, ўқитувчи ва ўқувчи-талаба мақсадларининг учрашган нуқталарида (ўқитиш мақсади, ўқиш мақсади) таълимнинг дидактик мақсадини белгилаш асосида таълимни лойиҳалаш ва амалга ошириш йўллари билан мўлжалдаги эталонга эришишдир. Умуман, таълим технологияси ҳақида гап кетганда ўзаро дахлдор қуйидаги ҳодисаларни бир-биридан фарқлашга эҳтиёж туғилади: таълимни дидактик лойиҳалаш; лойиҳани амалга ошириш; таълимнинг жорий ва оралик натижасига кўра дидактик лойиҳага тузатиш ва ўзгартиришлар киритиш; таълимни такрорлаш ва якуний назоратдан иборат. Бу ҳодисаларнинг биринчи ва иккинчиси анъанавий таълим тажрибасида ҳам учрайди. Таълим технологиясининг анъанавий таълим тизимидан фарқи шундаки, таълим натижаси ва унинг эталон даражасида бўлиши доимо ўқитувчи ҳамда ўқувчи-талабанинг диққат марказида туради. Ўқитувчи таълим натижасини тез-тез текшириб, ўқувчи-талабаларни ўзлари эришган ютуқлардан огоҳ қилиб туради ва ўқувчи-талабалар ўзлари эришган ютуқ ва камчиликларни англаб, ютуқларини янада кўпайтиришга, камчиликларини эса бартараф этишга ҳаракат қилади. Ўқувчи-талабалар таълимнинг зарурийлигини, улар таълим жараёнининг ҳақиқий субъектига айланган пайтида сезишади.

Таълим технологияси бўйича қилинадиган ишлар икки қисмдан иборат: таълим лойиҳасини тайёрлаш ва лойиҳани амалга ошириш.

1. Таълим лойиҳасини тайёрлаш. Лойиҳа ўқитувчи ёки эксперт аъзолари туза олиш фаолиятининг маҳсули бўлиб, қатор умумий хусусиятларга эга. Лойиҳа асосида ўқитувчи ва ўқувчи-талабаларнинг келажакда биргаликда амалга оширадиган фаолияти ётади.

Таълим лойиҳаси маълумот мазмунини давлат стандартлари талаблари асосида таҳлил этишдан бошланади. Таҳлил маълумот мазмуни элементлари (билимлар, кўникма ва малакалар, ижодий фаолият тажрибаси, муносабатлар) дастурларда қандай берилганлиги, дарсликларда қандай акс эттирилганлигига қаратилади. Кейин таълим мазмуни ўрганилади, у ёки бу мавзунини ўрганишдан кўзда тутилган мақсад, таълимнинг дидактик мақсади, ўқитувчи ва ўқувчи-талабалар мақсади, мақсадларни амалга ошириш ва ҳисобга олиш варақалари, бериладиган уй ишлари миқдори, мавзулар бўйича ўтказиладиган тест саволлари, рейтинг назорати босқичлари, эталон даражасида ўзлаштириш усули олдиндан белгилаб қўйилади. Бу ишларнинг барчаси онгда таълим моделини яратишга олиб келади.

2. Таълим лойиҳасини амалга ошириш. Таълим лойиҳаси бевосита таълим шароитида амалга оширилади. Бу жараёнда қуйидаги ишларга алоҳида эътибор қаратилади:

- ўрганилаётган мавзу бўйича мақсад, вазифалар билан ўқувчи-талабаларни олдиндан таништириш, муаммо, топшириқларни, шунингдек, уй вазифалари, мустақил бажариладиган ишларни, уларни бажариш тартиби, пайтини эълон қилиш, мавзунини тўлиқ ўзлаштириш бўйича кўрсатмалар бериш, ўзлаштириш меъёрларини айтиб бериш;

- ўқувчи-талабаларни фаол, мустақил фаолиятга рағбатлантириш, улар диққатини бўлим ёки мавзу мазмунига тортиш, уни қандай ўрганиш зарурлигини айтиб бериш, билишга қизиқиш уйғотиш, ўқиш-ўрганишга ҳавас, муаммоларни бажаришга эҳтиёж уйғотиш, эмоциялар, тафаккур ҳодисалари, билимларни ўқув ҳолатларига татбиқ этиш йўллари орқали мавзу бўйича маълумотлар тўплаш, тўпланган маълумотлар юзасидан жорий назоратни ташкил этиш, мавзунини тўлиқ ўзлаштиришга оид ўзгариш, қўшимча, тузатишларни белгилаш;

- бўлим ёки мавзу бўйича тўпланган билимларга ишлов бериш.

Таълим жараёни стохастик характерга эга. Унда кутилган ва кутилмаган, режалаштирилган, фавқудлода ва тасодифий ҳодисалар ҳам учраб туради. Ўрганилган билимларга ишлов бериш жараёнида ҳам жорий назорат натижаларига асосланиб лойиҳага янги ўзгариш, қўшимча ва тузатишлар киритилади;

- бўлим ёки мавзу бўйича умумий хулосалар чиқариш, чиқарилган хулосаларни мураккаб ўқув ҳолатларига татбиқ қилиш, оралиқ назорат натижаларига кўра мавзу ёки бўлим бўйича ахборот тўплаш, тўпланган ахборотларга ишлов бериш жараёнларида ўқувчи-талабалар эришган ютуқларни таҳлил қилиш, ўқувчи-талабаларнинг билим ва малакаси, ижодий фаолият тажрибасидаги камчиликларини кўрсатиш, гуруҳдаги ҳар бир ўқувчи-талабага яқуний назоратгача бажариладиган қўшимча топшириқларни бериш, уларни ўқув материалини янада атрофлича ўзлаштиришга рағбатлантириш;

- яқуний назоратнинг асосий вазифаси ўқувчи-талабаларнинг маълумот ва таълим мазмуни элементларини эталон даражасида ўзлаштиришларини аниқлаш, эталон даражасидан паст ўзлаштирган ўқувчи-талабаларни огоҳлантириш, қўшимча топшириқлар бериш кабилардан иборат.

Замонавий педагогик технология таълим мақсадини аниқ ўрнатишдан бошлаб то унинг натижаларини баҳолашгача бўлган босқичларнинг ҳар бири учун ижодий фаолиятни талаб этади. Педагог фаолиятининг технологияланувчанлик даражасини проф. Н.Сайидахмедов қуйидаги мезонлар асосида алоҳида ажратиб кўрсатган.¹

1. Ташхисланувчан ўрнатилган мақсад – ўқувчи-талаба томонидан дидактик, жараён маҳсули сифатида ўзлаштирилган аниқ ўлчамли тушунчалар, амаллар ва фаолият турлари.

¹ Н.Сайидахмедов. Янги педагогик технологиялар. – Т.: “Молия”, 2003.

2. Таълим мазмунини ўқув элементлари ёрдамида баён қилишда абстракция поғоналарининг ва ахборотларни ўзлаштириш даражасининг ҳисобга олиниши.
3. Ўқув материалларини ўзлаштириш босқичларининг етарлича мантиқий қатъиянлиги – дидактик жараён тузилмасига мослиги.
4. Ўқув жараёнига янги воситалар ва ахборотлаштириш усулларининг жорий этилиши.
5. Ўқитувчининг қоидабоп (алгоритмли) ва эркин, ижодий фаолиятидаги мумкин бўлган четга чиқиш чегарасининг кўрсатилиши.
6. Ўқувчи-талаба ва ўқитувчи фаолиятида шахсий мотивлашганликнинг таъминланиши (эркинлик, ижодиёт, курашувчанлик, ҳаётий, касбий моҳият ва бошқалар).
7. Ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичида коммуникатив муносабатларнинг, ахборот техникалари билан муомала қилишнинг мақсадга мувофиқлиги.

Шундай қилиб, юқорида берилган кўрсаткичлар лойиҳаланган ўқув жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифодалайди, амалда жорий этилиши эса педагогни юқори малакали мутахассисга айлантиради, ўқувчи-талабанинг нуфузини ҳам бирмунча оширади ва ижодий фаолиятни ривожлантиришнинг янги қирраларини очади.

9.2. Касб таълимида ахборот технологиялари

Ахборот тизимлари ва технологиялари йилдан-йилга кишилиқ фаолиятининг турли соҳаларида янада кенг қўлланилиб борилмоқда. Уларни яратиш, ишга тушириш ва кенг қўллашдан мақсад — жамият ва инсон бутун ҳаёт фаолиятини ахборотлаштириш борасидаги муаммоларни ҳал этишдир.

Жамиятни ахборотлаштириш деганда инсон фаолиятининг барча ижтимоий аҳамиятга эга булган соҳаларида бойитилган билимлар, ишончли ахборотлар билан тўлиқ, ва уз вақтида фойдаланишни таъминлашга қаратилган комплекс чора-тадбирларни ҳамма жойларда тадбиқ, этиш тушунилади. Бундан шу нарса назарда тутилмоқдаки, замонавий ахборот тизимлари ва технологияларини ҳамма жойга тадбиқ, этиш қабул қилинажак қарорлар самарасини оширади. Бу фақат миллий иқтисод ривожланишининг иқтисодий кўрсаткичлари ўсишинигина эмас, балки айни пайтда ишлаб чиқаришни ривожлантириш, янги иш жойларини ташкил этиш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга йуналтирилган фундаментал ва амалий фанларда сифатли илмий ютуқларга эришишни ҳам таъминлайди.

Янги ХХІ асрда мамлакатларнинг миллий иқтисоди глобаллашиб, ахборотлашган иқтисод шаклига айланмоқда. Яъни миллий иқтисоддаги ахборот ва билимларнинг тутган ўрни тобора юксалмоқда ва улар стратегик ресурсга айланган. Дунёда жамғарилган ахборот ва билимларнинг 90%и сўнгги 30 йил мобайнида яратилган. Ахборот ва билимлар ҳажмининг кундан-кунга ортиб бориши миллий иқтисоднинг барча соҳаларида, жумладан, таълимда ҳам ахборот-

коммуникациялар технологияларидан кенг кўламда самарали фойдаланишни талаб этмоқда.

Ахборот худди анъанавий ресурслар каби излаб топиш, тарқатиш мумкин бўлган ресурсга айланди. Ушбу ресурсларнинг фойдаланадиган умумий ҳажми келгусида давлатларнинг стратегик имкониятини, шунингдек муҳофаза қилиниши ҳам белгилаб беради, дейишга жиддий асос бор.

Ахборот ресурсларини оқилона ташкил этиш ва фойдаланишда улар меҳнат, моддий ва энергетик ресурслар эквиваленти сифатида намоён бўлади. Айтиш пайтда ахборот — бу бошқа барча ресурслардан оқилона ва самарали фойдаланиш ҳамда уларни асраб-авайлашга кўмаклашувчи ягона ресурс туридир.

Шундай қилиб, ахборот ресурслари замонавий ахборотлашган жамиятда ишлаб чиқаришнинг асосий қисми бўлибгина қолмай, балки миллий даромад манбаи сифатидаги товар ҳамдир.

XXI асрга келиб инсоният тарихида илк бор саноати ривожланган мамлакатлар ишлаб чиқаришида ахборот иш қуролига айланди. Моддий ишлаб чиқариш соҳасидан меҳнат ресурсларининг оғишмай ахборотлар соҳасига ўтиб бориши тенденцияси тобора яққол сезилмоқда. Бунинг асосий сабаби шундаки, ишлаб чиқариш суръати ўсиши ва ривожланиши жараёнида қарорлар қабул қилиш ҳамда бошқариш учун зарур булган ахборот ҳажми ошиб борапти. Бу ўсиш аввало, иқтисодий, техник, илмий, технологик ва ижтимоий тизимлар ва жараёнларда намоён бўлмоқда.

Ахборот танқислиги билан боғлиқ, бўлган бошқарув хатолари жуда қимматга тушади.

Айтиш пайтда, бошқарув ва ишлаб чиқариш самарадорлиги, илғор технологияларни ишлаб чиқиш ва фойдаланиш бўйича энг кўп ахборотга эга бўлган тизим ютиб чиқмоқда.

Мутахассислар, биринчи галда иқтисодчиларнинг ахборотга эркин кириб боришини саноат ривожланиши шароитида бозор иқтисоди самарадорлигининг асосий шартларидан бири деб ҳисоблайди. Уларнинг фаолияти ва жамият ишлаб чиқаришининг асосий соҳалари у ёки бу маънода ахборот билан боғлиқ, бўлиб, иш билан банд бўлганларнинг 40—60 % ини ташкил этади. Ахборот хизматлари жаҳон ялпи ижтимоий маҳсулот ва миллий даромадининг 10% ини ташкил қилмоқда. Шунинг 90%и АҚШ, Япония ва Ғарбий Европа ҳиссасига тўғри келади.

Ахборот интеллектуал фаолиятнинг муҳим маҳсулоти саналади. Саноати ривожланган барча мамлакатларда ушбу маҳсулотларни ўз фойдаланувчиларига етказишнинг “усуллари ва воситалари”ни ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш жадал суръатларда олиб борилмоқдаки, бу ахборот тизимлари ва технологиялари саноатини яратишда ўз аксини топган.

Ахборот технологиялари индустриясининг юзага келиши уларнинг ахборот жамиятини яратишни қандай таъминлашига боғлиқ. Ахборот технологиялари индустрияси ахборот маҳсулотлари ва воситаларини ишлаб чиқаради ҳамда истеъмолчиларга етказди. Ахборот маҳсулотлари деганда аввало, анъанавий йўл билан ёки электрон техника ёрдамида олинган турли билимлар соҳаси, шунингдек маълумот ва ахборотнинг бошқа шакллари тушунилади.

Шахсий компьютерларнинг оммавий равишда ишлаб чиқарилиши айниқса ахборот технологиялари саноати учун кенг имкониятлар очиб берди. Шахсий компьютерлар инсон фаолиятининг деярли барча соҳаларига кириб борди ва мутахассисларнинг билимлар манбаига кириб бориши ҳамда уни бевосита қайта ишлаш жараёнида қатнашиш имкониятини кенгайтди.

Ахборот-коммуникациялар технологияларини таълим тизимида қўллашда шахсий компьютернинг тутган ўрни ошиб бормоқда. 2000 йилда АҚШда 1000 кишига 500 та компьютер тўғри келган бўлса, ахборотлашган иқтисод ҳали кириб бормаган мамлакатларда аҳвол анча жиддий. Яъни Бразилияда — 24, Россияда — 31, Туркияда — 20, Ҳиндистонда эса — бу рақам 3 тага тўғри келмоқда. Интернет орқали савдо-сотиқ, қилиш кундан-кунга ортиб борапти, жумладан АҚШда шахсий компьютер Интернет тизимига уланган оилаларнинг 47%и электрон магазинлардан товарлар сотиб олишмоқда. Ахборотлашган иқтисод янги иш ўринларини барпо этмоқда. Хизматчилар ўз иш жойини АҚШда ўрта ҳисобда 4 йилда, Европада эса 8 йилда алмаштиради. Бундай шароитда узлуксиз таълимни ахборот-коммуникациялар технологияларисиз йўлга қўйиб бўлмайди.¹

Ахборот технологиялари ривожланиши бевосита иқтисодий объектларнинг ахборот тизимларидан фойдаланиши билан боғлиқ. Замонавий ахборот технологиялари раҳбарларга, мутахассисларга, техник ходимларга ахборотни қайта ишлаш ва қарорлар қабул қилишда ҳамда тўлиқ ва ишончли бўлган замонавий ахборот тизимини яратишда кўмак беради.

Ахборот технологиялари маълумотларни қайта ишлашнинг мустақил тизими сифатида ҳам, функциявий таркибий қисм сифатида ҳам ишлайди ва янада йирик тизим доирасида бошқарув жараёнини таъминлайди. Бундай тизимлар қаторига саноат корхоналари, фирмалар, корпорациялар, молия-кредит ва тижорат-савдо ташкилотлари, ишлаб чиқариш ва хўжалик жараёнларининг автоматлаштирилган бошқариш, илмий тажрибалар, иқтисодий-математик модели, маълумотларни қайта ишлаш тизими, кутубхона хизмати ва бошқа бир қатор соҳалар қиради.

Жаҳонда таълим тизими тезкор суръатларда тараққий этиб бормоқда. Мисол учун Голландияни олиб қарайдиган бўлсак, юқори савияга эга бўлган битирувчилар ишсиз қолмоқда. Шунинг учун ҳам етказаетган кадрларимизга бўлган талаб даражасини яқиндан ўрганишимиз керак. Агар ички бозоримизда бундай кадрларга эҳтиёж бўлмаса, Интернет орқали ташқи бозорда уларга бўлган талабни қидириб топишимиз керак. Шунини таъкидлаб ўтиш керакки, АҚШ университетларидаги профессорларнинг 85%ини Ҳиндистонликлар ташкил қилади. Уларнинг ушбу ютуқларга эришишини аввало аниқ фанларни чуқур билиши, чет тилларини мукамал ўрганганлиги ва ахборот-коммуникациялар технологияларини миллий иқтисод ва таълим соҳаларида самарали қўллаш билиши билан изоҳлаш мумкин.

Ҳозирги кунда нафақат таълим соҳасига, балки миллий иқтисоднинг барча тармоқларига Интернет, электрон тижорат, электрон бизнес, виртуал тижорат,

---

¹ С.С.Ғуломов ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. – Т.: "Шарқ" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

виртуал таълим, масофавий ўқитиш, виртуал стенд технологиялари кенг кўламда кириб келмоқда.

Шундай қилиб, бугунги кунда ахборот-коммуникациялар технологияларининг ҳаётимиз барча жабҳаларига кириб келиши, айниқса иқтисодиёт, касбий таълим, бизнес ва узлуксиз таълимни йўлга қўйиш механизмларини тубдан ўзгартириб юбормоқда. Шунини таъкидлаш керакки, жаҳон иқтисодиётининг глобаллашиб бораётганида Интернет орқали таълим хизматларини таклиф этиш борасида меҳнат бозорининг ҳажми чексиздир.

9.4. Муаммоли таълим технологияси ва унинг мақсади, вазифаси

Олий ўқув юртларида ўқув-тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишнинг муҳим шарт мазкур жараёнга тизимли ёндашув саналади ва ўқитувчиларга қуйидаги дарс турлари тавсия этилади:

1. Маъруза (кириш маърузаси, мавзули маъруза, умумлаштирувчи маъруза) машғулоти.
2. Семинар (билимларни мустақамловчи, янги билимларни мустақил эгаллашга мўлжалланган) дарслари.
3. Модулли дарс.
4. Муаммоли (ақлий ҳужум) дарслар.
5. Мунозарали (илмий мунозара ва эркин фикрлаш) дарслар.
6. Дидактик–ўйинли (сюжетли-ролли, ижодий, ишбилармонлар, конференциялар, ўйин машқлар) дарслар.
7. Синов (дидактик карточкалар, тест топшириқлари, ўзаро назорат варағи ёрдамида ЭҲМ назорат дастурлари воситасида ўтказиладиган) дарслари.

Мазкур дарсларнинг ўзига хос жиҳати дарс давомида вужудга келтирилган муаммоли вазиятларга асосланади.

Муаммоли таълим дейилганда, ўқитувчи раҳбарлигида муаммоли вазият юзага келтирилиб, мазкур муаммо ўқувчи-талабаларнинг фаол мустақил фаолияти натижасида билим, кўникма ва малакаларни ижодий ўзлаштириш ва ақлий фаолиятни ривожлантиришга имкон берадиган таълим жараёнини ташкил этиш назарда тутилади. Шунингдек, муаммоли ўқитишнинг моҳиятини ўқитувчи томонидан ўқувчи-талабаларнинг ўқув ишларида муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва ўқув вазифаларини, муаммоларини ва саволларини ҳал қилиш орқали янги билимларни ўзлаштириш бўйича уларнинг билиш фаолиятини бошқариш ташкил этади. Бу эса билимларни ўзлаштиришнинг илмий-тадқиқот усулини юзага келтиради.

Муаммоли таълимнинг муваффақияти қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Ўқув материални муаммоллаштириш;
2. Ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш;
3. Таълим жараёнини ўйин, меҳнат фаолияти билан уйғунлаштириш;

4. Ўқитувчи томонидан муаммоли методлардан ўз ўрнида самарали фойдаланиш кўникмасига эга бўлиш;
5. Муаммоли вазиятни ҳал этиш юзасидан муаммоли саволлар занжирини тузиш ва мантиқий кетма-кетликда ўқувчи-талабаларга баён этиш.

Муаммоли методлар муаммоли вазиятларни вужудга келтириб, ўқувчи-талабаларнинг муаммони ҳал этиш, мураккаб саволларга жавоб топиш жараёнида алоҳида объект, ҳодиса ва қонунларни таҳлил қилиш кўникмалари ва билимларни фаоллаштиришга асосланган фаол билиш фаолиятини тақозо этади.

Муаммоли вазият муайян педагогик воситаларда мақсадга мувофиқ ташкил этиладиган ўзига хос ўқитиш шароитида юзага келади ҳамда ўрганилган мавзулар хусусиятларидан келиб чиқиб, бундай вазиятларни яратишнинг махсус усуллари ишлаб чиқиш зарур. Ўқитишда муаммоли вазият шунчаки «фикр йўлидаги кутилмаган тўсиқ» билан боғланган ақлий машаққат ҳолати эмас, балки у билиш мақсадлари махсус тақозо қилган ақлий таранглик ҳолатидир. Бундай вазият негизида аввал ўзлаштирилган билим излари ва янги юзага келган вазифани ҳал қилиш учун ақлий ва амалий ҳаракат усуллари ётади. Бунда ҳар қандай машаққат муаммоли вазият билан боғлиқ бўлмаслиги, яъни янги билимлар аввалги билимлар билан боғланмаса, ақлий машаққат муаммоли бўлмайди. Муаммоли вазият ҳар қандай фикрлаш машаққатларидан фарқ қилиб, унда ўқувчи-талаба машаққат талаб қилган тушунча ёки фактнинг унга аввал ва айни вақтда маълум бўлган вазифа, масала бўйича ички, яширин алоқаларини англаб етади.

Муаммоли вазиятнинг белгилари қуйидагилар:

- ўқувчи-талабага нотаниш бўлган фактнинг мавжуд бўлиши;
- вазифаларни бажариш учун талабага бериладиган кўрсатмалар, юзага келган билиш машаққатини ҳал қилишда уларнинг шахсий манфаатдорлиги.

Муаммоли вазиятларни ҳал этишда ўқитувчи ўқувчи-талабалар фаолиятини фикр юритишнинг мантиқий операциялари: таҳлил, синтез, таққослаш, аналогия, умумлаштириш, таснифлаш ва хулоса ясашга йўналтиради.

Муаммоли вазиятлардан ўқув жараёнининг барча босқичларида: янги мавзу баёни, мустаҳкамлаш ва билимларни назорат қилишда фойдаланиш мумкин. Муаммоли вазиятлар тизими муваффақиятли яратилган ҳолларда мазкур мавзунини муаммоли дарс шаклида ўтиш тавсия этилади. Ўқитиш жараёнига муаммоли дарсларни қўллаш учун ўқитувчи қуйидаги масалаларни ҳал қилиши керак бўлади:

- ўқув дастури бўйича қайси мавзуларни муаммоли дарс шаклида ўтиш мумкинлигини;
- мавзу матнидаги масалалар бўйича муаммоли вазиятни келтириб чиқарилган саволлар, топшириқларни аниқлаш, бунда дидактиканинг илмийлик, системалилик, мантиқийлик, кетма-кетлик, изчиллик принципларига амал қилиши;

- ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш ва бошқаришни таъминлайдиган восита ва усулларни аниқлаши, улардан ўз ўрнида ва самарали фойдаланиш йўллари белгилаши зарур.

Ўқитувчи ўрганилаётган боб ва мавзуларнинг дидактик мақсади, таълим мазмунидан келиб чиққан ҳолда юқори самара берадиган машғулоти турини белгилайди, ўқув йили бошидан тақвим мавзуларни режалаштиради.

Олий ўқув юртларида замонавий таълим технологияси – бу муаммоли ўқитиш, тадқиқ этиб, муаммони ҳал этишдир. Таълим технологияси эса, ривожланаётган таълим жараёнини, муаммоли ўқитиш вазифасини фаол ўрганиш жараёнини рағбатлантириш, тадқиқот ишларини олиб бориш ва тафаккур этиш усулини тарбиялашдан иборатдир. Муаммоли ўқитиш жараёни шахснинг ижодий фаолиятини тарбиялаш мақсадларига мос олий ўқув юртлари иш амалиётида муаммоли ўқитиш билан биргаликда иллюстрацияли тушунтириш технологияси, ахборот-маълумот технологияси ва дастурлашган таълим технологияси кабилардан кенг фойдаланилади.

Муаммоли ўқитиш жараёнида ўқувчи-талабанинг мустақиллик роли репродуктив ўқув усулларига солиштириб қараганда анча самарали бўлади. Муаммоли ўқитишнинг мақсади ўқувчи-талабалар билан ишлаш жараёнида таълим-тарбия масалалари, муаммо ва саволларига жавоб қидириш, уларни ҳал этиш йўллари билан янги билимларни ўзлаштиришни, ўқувчи-талабалар ўқув фаолиятида муаммоли вазиятларни вужудга келтириш ва ҳал этиш бўйича ўқитувчи (педагог)лар уларда қизиқиш уйғота олишдан иборат.

Профессор Н.Азизхўжаева муаммоли вазиятнинг маъносини қуйидагича таърифлаган, яъни муаммоли вазият ўқувчи-талабаларга маълумотлар, билимлар билан янги далиллар, ходисалар, вазиятлар орасидаги диалектик қаршиликлар бўлиб, уларни тушуниб олиш учун илгари олган билимларининг етишмаслигидир. Бу қарама-қаршиликлар (тушунмовчиликлар) ижодий билимларни ўзлаштириш учун ҳаракатлантирувчи куч бўлиб хизмат қилади.¹

Таълим жараёнида муаммоли вазият хусусияти қуйидагилардан иборат:

- ўқувчи-талабалар учун номаълум янгилик мавжудлиги;
- муаммоларни ўзлари ҳал этишлари;
- шахсий қизиқиш ва эҳтиёжлари юзага келган тушунмовчиликларни ўзлари ўрганишга ҳаракат қилишлари;
- нима номаълум эканлигини билиб, маъносини тушуниб, уни ҳал этишга интилиш кабилар.

Юзага келган муаммоларни таҳлил қилиб фикр юритиш, ўқувчи-талабаларнинг мустақил ақлий фаолиятини ривожлантиришнинг муҳим талабларидандир. Бундай фикр юритиш ўқувчи-талабани шу нарсани англай олмаганлигини тушуниб этиб, бу гапнинг маъносига жиддий равишда эътибор беришга қаратади.

Муаммоли таълимни ташкил этиш ва олиб боришда ўқитувчи ўзининг таълим-тарбия беришдаги фаолиятини аниқ тушуниб, етиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи ўқувчи-талабаларга тайёр фикр бермай, балки

¹ Н.Н.Азизхўжаева. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДПУ, 2003.

уларнинг изланишига тўғри йўналиш бериши лозим. Ўқувчи-талабалар машғулотларда ва кундалик ҳаётда учрайдиган воқеа, хабар, ҳодиса ва турли далилларни ўзлари таҳлил қилиб, мустақил фикрга эга бўлишни мақсад қилиб қўйишлари керак. Шунингдек, олий ва ўрта махсус ўқув юртларидаги муаммоли таълим ўқувчи-талабаларнинг изланиш фаолияти, билим ва малакаларни чуқур эгаллаб олишини, теварак-атрофдаги ўзгаришларга бўладиган қарашига катта ижобий таъсир кўрсатиш имкониятини ҳам яратиб беради.

Ўқитувчи муаммоли таълим тизимида ўқувчи- талабалар ўқув-изланиш фаолиятини шундай ташкил этадики, уларнинг диққати юзага келган қийинчилик ва камчиликларни ҳал этишга, турли ахборотларни мустақил таҳлил қилишга, ечимини топиш, умумлаштириш ва хулосалар чиқаришга, олган билим ва малакаларини кейинги дуч келадиган вазиятларда қўллаб олишга қаратилган бўлиши лозим. Демак, бунинг натижасида ўқувчи-талабаларда мустақил фикр юритиш, билим олиш, янгидан-янги мақсадларни қўйиш, янгича фикрлаш йўлларига ўрганиш ҳамда тафаккурининг ривожланиш қобилиятининг шаклланишига имкон беради. Ўқувчи-талабалар муаммоли таълим жараёнида ўқув материалларини муаммоли вазият шароитида ўрганишлари, тегишли маълумотларни мустақил таҳлил қилишлари, берилган ўқув масалаларини фаразларини олдинга суриб, уларни исбот қилиш йўллари билан ечишлари, таълим жараёнини ўзлаштиришга ақл билан ҳаракат қилишлари уларнинг интеллектуал фаолиятларини оширади.

Муаммоли дарсларда ўқитувчининг фаолияти, аввало мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда ўқув муаммоларини аниқлаш, муаммоли вазиятлар тизимини яратиш, ўқувчи-талабалар олдида ўқув муаммоларини юқори илмий ва методик савияда қўйиш, дарсда мазкур ўқув муаммоларидан самарали фойдаланишга эришиш, ўқувчи-талабалар фаолиятини муаммоларни ҳал этишга йўналтиришдан иборат бўлади.

Ўқувчи-талабаларнинг фаолияти муаммоли вазиятларни идрок этиш, ҳал қилиш усулларини излаш, муаммони таҳлил қилиб, тахминларни илгари суриш, тахминларни илмий, мантиқий нуқтаи назардан асослаш, тахминларни текшириш ва хулоса чиқаришдан иборат бўлади.

Ҳозирги замон муаммоли дарсларнинг дидактик мақсади куйидагилардан иборат:

- Ўқув муаммоларини ҳал этишда ўқувчи-талабалар томонидан аввал ўзлаштирган билимларини ижодий қўллаб, янги билимларни эгаллаш кўникмаларини;
- Билимларни ижодий ўзлаштириш ва амалда қўллаш малакаларини;
- Изланувчанлиги, қизиқиши, мотивлари, мантиқий тафаккури, ижодий фаолияти, ақлий камолоти, заковатини ривожлантиришдан иборат.

Муаммоли машғулотда муаммоли вазият бўлиши назарда тутилади ва анъанавий дарснинг ҳамма босқичларини ўз ичига олади: уй вазифасини текшириш, махсус оғзаки машқлар, ўқувчи-талабалар олдида дарс мақсадини қўйиш, янги ўқув материални тайёрлаш ва уни ўрганиш, янги ва илгари

ўрганилган материални боғлаб мустаҳкамлаш, машғулоти яқунлаб, уйга вазифа бериш кабилар. Муаммоли машғулотларда янги ўрганилаётган қонун-қоидага оид фактлар тўплаш, уларни бир-бири билан таққослаш ва таҳлил қилиш, билимларни ўрганиш ва мустаҳкамлаш жараёни параллел равишда олиб борилади.

Таълимда муаммоли ўқитишнинг уч шарти мавжуд:

1. Муаммоли таълимни ташкил этишда ўқув материалларини тизимли, тартиб билан ривожлантириш.
2. Вазифа берилганда уни ечиш усулларини танлаш имкониятини бериш.
3. Ўқувчи-талаба билим олишни мақсад қилиб қўйиши ва мақсадига эришиши учун ўз билимини тўғри баҳолай олиши.

Таълим жараёнида муаммоли вазиятни юзага келтиришда бир қатор дидактик мақсадлар ҳам кўзда тутилади, яъни;

- ўқувчи-талабалар диққати ўқув материалга тортилади;
- ўқувчи-талабаларда фанга нисбатан қизиқиш уйғотиш;
- уларни ўзлаштириш фаолиятини жонлантириш;
- уларнинг олдига ақлий фаолиятни ривожлантирувчи масалалар қўйиш;
- ўқувчи-талабалар ўрганиши мумкин бўлган билимлар етарли даражада эмаслигини далилларга асосланган ҳолда кўрсатиш;
- ўқув материалларини таҳлил этишга ўргатиш;
- ўқитишдаги муаммоларни ҳал этишнинг йўллари топишда уларга кўмак бериш.

Таълим жараёнида муаммоли вазиятлар бир неча турга бўлинади:

1. Ўқувчи-талабалар ўз олдидарида турган масаланинг ечимини топа олмайди, муаммоли савол юзага келганда унга ўз вақтида жавоб бера олмайди, янги мавзунини тушунишда анча қийинчиликларга дуч келади.
2. Ўқувчи-талабалар олдин эгаллаган билимларини янги шароит ва вазият юзага келганда қўллай олмайди.
3. Уларнинг муаммони назарий йўл билан ҳал этиш ва бу танланган усулни амалга ошириши ўртасида қарама-қаршиликлар вужудга келади.
4. Ўқувчи-талабалар амалда бажарган топшириқ натижалари билан ўзларининг назарий жиҳатдан тушуниб етишлари ўртасида билимларининг етишмаслиги ҳам муаммоли вазиятлар юзага келишига олиб келади.

Таълим жараёнида муаммоли ўқитиш самарали, мақсадга мувофиқ бўлиши учун уни ўқув жараёни, ўқув-тарбия ишлари асосининг бир қисмига айлантириш зарур. Муаммоли таълим ёрдамида талабаларда ўқув муаммолари ва мутахассислик масалаларини ечишга тадқиқий ёндошиш, мустақил тарзда ўрганиш маҳоратини шакллантиришни тарбиялайди.

Шундай қилиб, муаммоли таълим ўқувчи-талабалар билим тизимлари ва ақлий ҳамда амалий фаолиятларида самарали ўзлаштиришга ёрдам беради, ўзлаштирган янги билимларидан келажакдаги вазиятларда унумли фойдалана олишни, таълим муаммоларини еча билиш, мустақил изланишга ўргатиш,

ижодий тажрибага эга бўлиш ва уни ривожлантириш, таълим жараёнининг вазифаларини таҳлил қилиш, муаммоли таълимни аниқлаш имкониятларини очиб беради.

9.4. Касбий фанларни ўқитишда илғор педагогик технологияларни қўллашнинг аҳамияти ва зарурати

Президентимиз И.А.Каримов алоҳида таъкидлаганларидек, «Биз мамлакатимизнинг истиқболи ёш авлодимиз қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етишига, фарзандларимизнинг ҳаётда нечоғли фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ эканини ҳамиша ёдда тутишимиз керак». Шу сабабли ҳам биринчи навбатда таълим мазмуни ва унинг таркибини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, хусусан, бу мазмунга нафақат билим, кўникма ва малака, балки умуминсоний маданиятни ташкил қилувчи – ижодий фаолият тажрибаси, теварак-атрофга муносабатларни ҳам киритиш ғояси кун тартибига кўндаланг қилиб қўйилди.

Бизнингча, бу ғояни ижтимоий ҳаётнинг қуйидаги компонентлари рўёбга чиқариш мумкин:

- фаолият турлари (моддий, амалий ижтимоий, маънавий);
- ижтимоий онг шакллари (ахлоқ, санъат, сиёсат, фалсафа, фан ва бошқалар);
- ижтимоий муносабатлар тизими (моддий ва мафкуравий);
- моддий, ижтимоий ва табиий борлиқ (кейинги авлодларга мерос қилиб қолдирилган бойликлар).

Таълим мазмуни, унинг компонентлари, таркиби, вазифалари ҳақида сўз кетганда далиллар билан қонуниятлар, яққоллик билан мавҳумлик, билимлар билан ҳақиқатни мустақил билиш методлари ўртасидаги мақбул келадиган муносабатларни аниқлаш зарур.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да таъкидланганидек, «Замонавий иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларни ривожлантириш асосида кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимини яратиш мамлакатни тараққий эттиришнинг энг муҳим шарти ҳисобланади. Тизимнинг амал қилиши кадрларнинг истиқболга мўлжалланган вазифаларини ҳисобга олиш ва ҳал этиш қобилиятига юксак умумий ва касбий маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолиққа, ижтимоий сиёсий ҳаётда мустақил равишда йўналиш ола билиш маҳоратига эга бўлган янги авлодни шакллантиришни таъминлайди».

Кадрлар тайёрлаш соҳасида ҳозирга қадар амалга оширилаётган ўзгаришлар фақат мавжуд таълим тизимини ислоҳ қилишга қаратилган эди. У шахс, жамият ва давлатнинг эҳтиёжлари билан касбий тайёргарликнинг амалдаги тизими ўртасидаги тафовутларни бартараф этишни таъминламас эди. Халқаро тажрибани, мавжуд кадрлар тайёрлаш тизимининг аҳволи ва муаммоларини таҳлил қилиш асосида унинг принцип жиҳатидан янги модели ишлаб чиқилди.

Кадрлар тайёрлаш тизими янги моделининг моҳияти ва ўзига хос хусусияти унга асосий таркибий қисмлари сифатида қуйидаги компонентлар киритилганлигидадир:

- шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти, таълимга оид хизматларнинг истеъмолчиси ва уларнинг яратувчиси;

- узлуксиз таълим – кадрлар тайёрлашнинг пойдевори асоси;

- фан – юқори малакали мутахассисларни тайёрловчи ва уларнинг истеъмолчиси;

- ишлаб чиқариш – кадрларга бўлган эҳтиёжнинг истиқболлини белгилашни, уларнинг тайёргарлик даражаси сифатини баҳолашни, шунингдек, кадрлар тайёрлаш тизимини қисман молиявий ва моддий-техникавий таъминлашни амалга оширувчи асосий буюртмачи;

- давлат ва жамият – кадрларнинг тайёргарлиги сифатини назорат қилиш ва баҳолашни амалга оширувчи, кадрларни тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг бош кафиллари.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» умумий маданиятни шакллантириш, жамиятдаги ҳаётга мослаштириш, касб-корга ва таълимга оид дастурларни онгли равишда танлаш ҳамда кейинчалик рўёбга чиқариш учун ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий, психологик-педагогик ва бошқа шарт-шароитларни яратишни, оила ва жамият, давлат олдидаги ўз масъулиятини англовчи баркамол инсонни тарбиялашни назарда тутади.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига жадал суръатлар билан кириб бориш жараёни республикамиз аҳолиси учун таълим даражасини оширувчи омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Бу биринчи навбатда бозор муносабатларининг ривожланишига боғлиқ бўлиб, у жараён билим даражасига, иқтисодиёт ва экология, компьютер техникаси ва ахборот технологиялар устувор бўлган ва халқ хўжалигининг ривожланган тармоқларига, таълим тизимининг такомиллашуви ва кадрлар тайёрлашга боғлиқ бўлади.

Кадрлар тайёрлаш муаммосининг самарали ечими биринчи навбатда бугунги кун талабларига жавоб бера оладиган психология, педагогика, иқтисодиёт, экология, маданият, ҳуқуқшунослик ва шунга ўхшаш бошқа фанларнинг билим асосларини чуқур биладиган профессионал малакага, ҳар томонлама чухур билимга эга бўлган ўқитувчи кадрлар тайёрланиши билан боғлиқдир. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов Олий Мажлиснинг IX сессиясида таъкидлаб ўтганларидек: «Домлалар, профессорлар, кафедра мудирлари ўз устида ишламаса, ўз соҳаси бўйича чет мамлакатларга илмий сафарларга бориб келмаса, тажриба алмаштирилмаса, албатта бундай аҳвол ўқув жараёнига ва унинг самарасига салбий таъсир қилади».¹

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатиб турибдики, юқори малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш қуйидагилар ҳал қилувчи аҳамият касб этар экан:

---

¹ Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: “Шарк” нашриёт матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1997.

1. Таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг ўзаро самарали алоқадорлиги.
2. Таълим корхоналари ва профессионал таълим дастурлари турларининг хилма-хиллиги, уларнинг фан ва техниканинг энг сўнгги ютуқлари, иқтисодий ва технологияларнинг энг юқори андозалари ва кўринишларидан фойдаланиш.
3. Профессионал таълим тизимини устувор ва фойда келтирувчи иқтисодий тармоққа айлантириш.
4. Таълим муассасаларини замонавий ўқув-методик адабиётлар билан таъминлаш ва уларнинг моддий-техник базасини яратиш ҳамда уларнинг молиявий кўрсаткичларини мустаҳкамлаш.
5. Профессионал таълим тизимига энг юқори малакали ўқитувчиларни ва мутахассисларни жалб эттириш.
6. Ўқув жараёнини ахборотлаштириш ва компьютерлаштириш.
7. Кадрлар тайёрлашнинг сифат баҳосини ва объектив назорат тизимини қўллаш.
8. Шахснинг ривожланиши, ўлчови, сифат ва хулқини, қобилият интеллектини баҳолаш ва касбий маҳорати муаммоларига бағишланган психологик-педагогик изланишларни бажариш.
9. Ўқитувчиларни юқори даражада моддий рағбатлантириш ва уларни ижтимоий ҳимоя қилиш.

Бу ҳолатларнинг барчаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ўз аксини топган. Бугунги куннинг мутахассиси ҳар томонлама ривожланган юқори даражадаги интеллектга эга бўлган, фан асосларини чуқур ўрганган билимдон, зукко, доно, фидоий, маърифатли ва маънавиятли инсон бўлиши керак. У ўз мутахассислигидан ташқари, хорижий тиллардан бирини эгаллаган бўлиши ҳамда компьютер техникасидан фойдалана олиши шарт.

Олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ўқитувчи замонавий педагогик технологиялар, таълим-тарбия жараёнини фаоллаштириш усуллари ва ўқитиладиган фанлар бўйича сифатли билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилишни таъминловчи педагогик усулларни қўллаш билиши лозим. У замонавий педагогик технологияларнинг моҳияти, мақсади ва вазифаларини ўрганиб чиқиб, улар ҳақида илмий асосланган маълумотлар, амалий йўлланмалар ишлаб чиқиши, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ўзлаштирганидан сўнг, уни таълим тизимига жорий эта олиши керак.

Бугунги кунда ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар жараёни, жамиятнинг тез ўзгариб бораётган турмуш шароити, таълим тизимига таъсирчанлик ва тезкорлик хоссаларининг берилишини, яъни ижтимоий ва иқтисодий тараққиёт талабларига жавоб бериш, шахс қобилияти ва истеъдодини ҳисобга олиш имконият ва шарт-шароитларини яратишни тақозо этади.

Ўқув-тарбия дастурларининг таъсирчанлиги ва тезкорлигини таъминлаш таълим жараёнини дифференциациялаш муаммоси билан узвий боғлиқ. Ҳозирги шароитда, сўзда эмас, ишда узлуксиз таълим тизимига таълимни дифференциациялаш принцип ва механизмларини жорий этиш керак.

Таълимни дифференциациялаш замонавий таълим тизимининг асосий хусусиятларидан биридир. У ўқувчи-талабаларнинг шахсий эҳтиёжлари,

лаёқати, имкониятлари, қизиқишлари, касб танлашидан келиб чиққан ҳолда турли кўринишда билим олиш имкониятини беради.

Ўқув-тарбия жараёнида қатнашувчи барча субъектларнинг ўзаро самарали таъсирини таъминловчи механизмлар ва шарт-шароитларни юзага келтириш зарур. Умуман олганда, ушбу тизимнинг барча таркибий қисмлари – оила, узлуксиз таълим, маҳалла, жамоат бирлашмалари, жамғармалар мавжуд. Бироқ, биринчидан, уларнинг ўз ичидаги самарадорлик фаолиятини кўтариш, иккинчидан, самарали таъсирчанлик, яъни узвийлиги, бир-бирига чамбарчас боғлиқлигидан келиб чиқиб уларнинг фаолиятини такомиллаштириш лозим.

Таълим муассасаларининг фаолиятини ижтимоий институтлар сифатида тубдан қайта кўриб чиқиш зарур. Бунда, мактаб, лицей, коллеж, институтларни нафақат илм-фан маскани, балки ҳақиқий маданий-маърифий марказларга айлантириш керак. Улар маҳалла, оила, жамоат бирлашмалари билан яқиндан алоқада бўлишлари шарт. Ушбу масканларда ижод қилиш руҳи, ижтимоий фаоллик, шахсий иштирок, ўзаро ҳамкорлик муҳитининг яратилиши, бир тарафдан, мустақил фикр юритувчи шахсни тарбиялашга, иккинчи тарафдан, янги ижтимоий муҳит, тафаккурнинг шаклланишига олиб келади.

Олий таълим муассасаларидаги ўқув-тарбия жараёнида модулли таълим технологияси, ҳамкорликда ўқитиш технологияси, дидактик ўйин технологиялари, муаммоли таълим технологияларидан фойдаланиш йўллари ишлаб чиқилди.

Талабаларда дарслик, илмий-оммабоп ва кўшимча адабиётлар билан мустақил ишлаш кўникмалари, ижодий ва мустақил фикрлашни ривожлантириш мақсадида модулли таълим технологияларидан фойдаланилади. Модулли таълим технологияларининг ўзига хос жиҳати ўрганилаётган мавзу бўйича талабаларнинг мустақил ва ижодий ишлашига имкон берадиган модулли дастур тузилади. Талабалар модул дастури ёрдамида мустақил ва ижодий ишлаб, машғулотлардан кўзланган мақсадга эришадилар.

Модул дастурлари ўрганилаётган мавзу юзасидан талабалар бажариши лозим бўлган топшириқлар, топшириқларни бажариш бўйича кўрсатмаларни ўзида мужассамлаштиради. Ишлаб чиқилган дастурлар мазмун ва моҳиятига кўра, талабаларнинг индивидуал, иккита талаба биргаликда ва кичик гуруҳларда ҳамкорликда ишлашига мўлжалланган модул дастурларига ажратилади. Модул дастурларнинг дидактик мақсадидан келиб чиқиб, ўқув-тарбия жараёнидан ўз ўрнида фойдаланиш юқори самара беради.

Ўқув-тарбия жараёнида ҳамкорликда ўқитиш технологияси методларидан фойдаланиш ҳар бир талабани кундалик қизғин ақлий меҳнатга, ижодий ва мустақил фикр юритишга ўргатиш, шахс сифатида онгли мустақилликни тарбиялаш, талабада шахсий қадр-қиммат туйғусини вужудга келтириш, ўз кучи ва қобилиятига бўлган ишончини мустаҳкамлаш, таълим олишда масъулият ҳиссини шакллантиришни кўзда тутди. Ҳамкорликда ўқитиш технологияси ҳар бир талабанинг таълим олишдаи муваффақияти гуруҳ муваффақиятига олиб келишини англаган ҳолда мунтазам ва сидқидилдан ақлий меҳнат қилишга, берилган топшириқларни сифатли бажаришга, ўқув материални пухта ўзлаштиришга замин тайёрлайди.

Олий ўқув юртларида олиб бориладиган машғулотларда ҳамкорликда ўқитиш технологиясининг гуруҳларда ўқитиш, зигзаг ёки арра, кичик гуруҳларда ижодий изланишни ташкил этиш методларидан фойдаланиш учун педагог ҳар бир методнинг дидактик мақсадини англаган ҳолда ўқув топшириқларини тузади ва улардан ўз ўрнида фойдаланиш йўллари белгилайди.

Ҳозирги кунда жуда кўп методист ва педагог олимлар «Замонавий педагогик технологиялар» талаба-ўқувчиларга таълим-тарбия беришда кўзланган мақсадга эришишни тўла қафолатлайди, деб қаралмоқда. Тўғри, замонавий технологиялар ёрдамида ишлаб чиқаришда бошқарувчидан катта куч талаб қилинмайди. Махсус технологиянинг ўзи қўйилган мақсадга тўла эришишни қафолатлайди. Аммо бу назарияни педагогик технологияда тўлалигича қабул қилиб бўлмайди, чунки бунда объект шахс бўлиб, унинг онги таклиф қилинаётган технологияни тўлалигича қабул қила олмайди, аксинча уни инкор қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам замонавий педагогик технологияларни таълим жараёнига киритишда унинг бошқарувчиси бўлган педагог кўзланган мақсадга эришишнинг бош қафолатчиси бўлади. Демак, замонавий педагогик технологияларни унинг асосий негизи бўлган ахборотлар технологиясини таълим тизимида жорий этишда унинг бошқарувчиси бўлмиш педагогнинг тайёргарлик даражасини биринчи ўринда ҳал қилиш бугунги кун «Педагогика» фанининг энг долзарб муаммоларидан бирига айланди.

Олий таълимда замонавий педагогик технологияларни ўқув жараёнига жорий этиш кўламини кенгайтириш, бу йўналишда илғор педагогик тажрибаларни татбиқ этиш, ҳар бир фан бўйича бу соҳада аниқ режаларни тузиш ва амалга ошириш; дарслик, ўқув қўлланма, дастур, маъруза матнларини тайёрлаш, илмий-методик ишларда, ўқув-тарбия жараёнига замонавий ахборот технологияларини кенг жорий этишни ривожлантириш, уларни ахборот воситалари билан таъминлаш ҳамда коммуникацион тармоқларга боғлаш энг муҳим вазифа ҳисобланади.

Умуман олганда, олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ҳар бир педагог қуйидаги замонавий педагогик технологияларни, яъни:

- замонавий педагогик технологияларнинг илмий-назарий асослари;
- педагогик технологиялар концепциясининг ривожланиш тарихи;
- таълим жараёнига технологик ёндашиш ҳақида тасаввурга эга бўлиш;
- педагогик технологияларнинг дидактик қонуниятларини;
- ўқитиладиган фанга тегишли илғор ўқитиш технологияларини;
- дидактик жараёни маълум вақт чегарасида лойиҳаланиши;
- ўқитишнинг фаол методларини билиш ва қўллай олиш;
- уй вазифаларини мақсадли, ташхисли ва аниқ ўқув элемент тури тарзида бериш, технология лойиҳаларининг мантиқий тузилмаси, коррекцияси;
- ўқув мақсадлари тавсияномасини ишлаб чиқиш;
- тест топшириқларини талаба фаолият даражаларига мос ҳолда тузиш бўйича кўникмаларга эга бўлиш шarti;
- интернет компьютер тармоғидан фойдаланиш;

- ўқув жараёнига электрон почтадан фойдаланиш бўйича кўникмаларга эга бўлиш;
- рейтинг назорати ва талабаларнинг билимларини объектив баҳолашни билиши керак.

Бугунги кунда республикамизда олий таълим тизими янги ривожланиш поғонасига кўтарилди: икки босқичли таълим – бакалаврият ва магистратура фаолият кўрсата бошлади; давлат таълим стандартлари ишлаб чиқилди; талабаларнинг мустақил таълим олишини яқка тартибда амалга ошириш жорий этиляпти, таълим мазмунида фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси ўз аксини тобора кўпроқ топмоқда; профессор-ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини оширишга эътибор кучайтирилганлиги алоҳида таҳсинга лойиқ.

Таълим-тарбиявий жараёни ривожланган давлатлар тажрибалари асосида такомиллаштириш, унинг иштирокчилари – ўқитувчи ва талаба-магистр фаолиятини «субъект-субъект» имкониятлари асосида ташкил этиш зарурати бугун барча олий ўқув юртларида педагогика ва психология фанларини ўқув режасига киритиш лозимлигини исботлади. Эндиги вазифа эса, бу фанларни ўқитишга алоҳида эътибор қаратиш, педагогик фаолиятнинг сиру синоатларини тадқиқ қилиш асосида амалий хулосаларни қўлга киритишдир.

Шундай қилиб, мамлакатимизда шахс манфаати ва таълим устуворлиги эътироф этилган бир даврда педагогика фани эркин шахсни шакллантириш қонуниятлари, ёшлар шахсини ҳаётга мослаштиришнинг шакл ва методлари, мазмуни ва принципларини ўрганади. Эндиликда педагогика ўз предмети, фанлар билан алоқаси, педагогик билимлар тизими ва уларнинг мантикий тузилмаси, назарий педагогик билимларни тарбияга, таълим амалиётига қўллаш масалаларига доир муаммоларни қайтадан янги талқинда қўймоқда. Демак, педагогикада тадқиқотларнинг долзарблиги, бир томондан, жамият эҳтиёжи – ўқув-тарбия тизимини янада ривожлантириш билан, бошқа томондан эса, педагогик билимларнинг янгиланиш ва ривожланиш даражаси билан белгиланар экан.

Қисқа хулоса

Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда жаҳон таълим майдонига киришга йўналтирилган янги таълим тизими қарор топди. Бу жараён билан бир вақтда педагогик ўқув-тарбия жараёнининг назарияси ва амалиётида сезиларли ўзгаришлар содир бўлмоқда. Таълимдаги ёндашувлар, таркиби ўзгармоқда ва бошқача муносабатлар, педагогик менталитетлар ўрнатилмоқда.

Таълим таркиби янги процессуал маҳоратлар, ахборотлар билан ишлаш қобилиятининг ривожланиши, илмий муаммо ва бозор амалиётининг ижодий ечимининг таълим дастурларини индивидуаллаштиришга қаратилиши билан бойитилмоқда.

Ахборотнинг анъанавий усуллари-оғзаки ва ёзма нутқ, телефон ва глобал масшабли телекоммуникацияларни ишлатиш билан алмаштирилмоқда.

Педагогик жараённинг муҳим таркиби бўлиб, талаба билан ўқитувчининг шахсга йўналтирилган ўзаро муносабатлари ҳисобланади. Ижтимоий билимга

тенг бўлган педагогик технологияларнинг ташкил топишида фаннинг роли ортиб бормоқда.

Педагогик таълим технологияларнинг психологик-педагогик нуқтаи назардан такомиллашувининг асосий йўналишлари қуйидагилар билан ифодаланади:

1) Ёдлашдан эслаб қолиш функциясига ўтиш, яъни ўзлаштирилганини ишлатиш имконини берувчи ақлий ривожланиш жараёнига ўтиш.

2) Билимнинг ассоциатив статистик моделдан ақлий шаракатнинг динамик таркибий тизимларига ўтиш.

3) Ўртача талабага йўналтирилганликдан ўқитишнинг дифференциалланган ва индивидуаллаштирилган дастурларига ўтиш.

4) Талабанинг ташқи мотивациясидан ички маънавий иродали тартибга солинишга ўтиш.

Шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда ушбу бобда мавзу бўйича қатор маълумотлар келтирилган ва энг асосийси талабаларга тушунарли тарзда баён этилган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Бугунги кунда таълим тизимидаги янгиликлар ҳақида гапиринг?
2. Таълим технологияси ва унинг ривожланиши ҳақида фикр билдиринг?
3. Таълимда технологик ёндашиш вариантлари деганда нимани тушундингиз?
4. Ахборот технологияларига нималар киради?
5. Ривожланган жамиятда ахборот технологияларининг ўрни қандай?
6. Педагогик технологияга берилган таърифларни изоҳланг.
7. Муаммоли таълим технологияси ҳақида фикр билдиринг?
8. Модулли таълим технологиясига мисол келтиринг?
9. “Рейтинг”, “Технология”, “Инновация” тушунчаларини изоҳланг?
10. “Интернет”, “Электрон почта”, “Мультимедия” га мисоллар келтиринг?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти. 1997.

2. Қодиров Б. «Таълим тизимидаги ислохотлар мақсад ва йўналишлар». Т.: «Ўзбекистон» - 2000.

3. Фуломов С.С. ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

4. Тожиёв., Салахутдинов Р., Баракаев М., Абдалова С. Таълим жараёнида замонавий ахборот технологиялари. – Т.: 2001.

5. Фарберман Б.Л. Прогрессивные педагогические технологии. – Т.: 1999.

6. Хўжаев Н.Х., Ходиев Б.Ю., Баубекова Г.Д., Тилабова Н.Т. Янги педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. – Т.: «Фан», 2002.

www.bilimdon.uz. -Ўзбекистон республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг веб сайти.

www.de.uz- Масофавий таълим тизимига бағишланган веб сайт.

Х Боб. Касб таълими муассасида тарбиявий ишлар назарияси ва амалиёти

10.1. Талаба ёшларнинг маънавий-ахлоқий одатларини тарбиялашнинг вазифалари.

10.2. Касб таълими муассасаларида олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг асосий моҳияти ва мазмуни

10.3. Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммоси

10.4. Ёшларни касбга йўналтиришда миллий истиқлол мафкурасига асосланган маънавий-ахлоқий, маданий-маиший ишлар

10.1. Талаба ёшларнинг маънавий-ахлоқий одатларини тарбиялашнинг вазифалари

Ҳозирги кунда ёшларни баркамол инсон, ўз ватананинг илғор кишиси сифатида тарбиялаш энг асосий масалалардан бири ҳисобланади. Чунки айнан ёшлар давлатимизнинг келажагидир.

Мамлакатимизда чуқур, кенг қамровли иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ислохатлар амалга оширилмоқда. Жамият маънавий юкасалиши ва янгилиниши сари юз тутгун бир пайтда Ўзбекистон Республкаси Президентининг 1999 йил 3–сентябрдаги “Республика маънавият ва маърифат кенгашининг қўллаб қувватлаш тўғрисида”ги Фармони замиридаги ғоялар, улардан келиб чиқадиган асосий мақсадлар маънавиятнинг устуворлигини яна бир қарра тасдиқлайди.¹

Халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш – Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир. Маънавият шундай қимматбаҳо меваки, у бизнинг қадимий ва навқирон халқимиз қалбида бутун Инсониятнинг улкан оиласида ўз мустақиллигини тушуниб етиш ва озодликни севиш туйғуси билан биргаликда етилган. Маънавият инсонга она сути, ота намунаси, аждодлар ўғити билан бирга сингади. Она тилининг буюк аҳамияти шундаки, у маънавият белгиси сифатида кишиларни яқин қилиб жипслаштиради. Табиатга яқинлик, жонажон улканинг бениҳоя гўзаллигидан баҳраманд бўлиш маънавиятга озик беради, кучайтиради. Маънавият ўз халқининг тарихини, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянгандагина қудратли кучга айланади.³

Маънавияти юксак шахслар юртни танитади. Шахсни эса унинг маънавий қиёфаси танитади. Маънавият – тарбиядан бошланади. Таълим – тарбиясиз маънавиятнинг бўлмаслиги барчага аён ҳақиқатдир.

Миллий педагогика асосчиларидан бири Абдулла Авлонийнинг “Тарбия биз учун ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё садоқат, ё фалокат масаласидир!” деган сўзлари фикримизга далил бўлади.

¹ К.Хошимов., М.Хошимова. Тарбиявий ишлар услубиёти. – Т.: ТДИУ, 2006.

³ Собиров В.В. Талабаларда иқтисодий тушунчаларни шакллантиришда инновацион усуллардан фойдаланишнинг педагогик асослари. П.ф.н.илмий дараж. олиш учун ёзилган дисс. Т.2004-186 б.

Тарбия – маънавий манбалар ва ҳозирги замон талаблари ва эҳтиёжларини назарда тутган ҳолда, ўқитувчининг ўқувчи билан аниқ бир мақсадга қаратилган ўзаро амалий ва назарий мулоқотидир.

Тарбия жараёнининг жамият тараққиётидаги роли ниҳоятда беқиёсдир. Инсонни тарбиялаш, уни билим олишга, меҳнат қилишга ундаш ва бу хатти-ҳаракатини секин-аста кўникмага айлантириб бориш лозим. Бу эса, инсонни мушоҳада қилиш қобилиятини тарбиялайди ва мушоҳада қилиш ақлни пешлайди. Ақл онгни сақлайди, онг эса моддий ва маънавий манбага айланади. Шу тарзда инсон аста-секин комилликка эришиб боради. Аммо бунинг учун тарбиячи ва тарбияланувчидан узоқ давом этадиган масъулият, шарафли меҳнат ва кунт, иродани талаб этади.

Жамият тараққиёти тарихи шуни кўрсатадики, фақат маънавият-маърифат кенг қулоч ёйган, илм-урфон тараққий этган мамлакатдагина адолатли жамият қуриш ва унда бир-бирига меҳр-оқибатли, камолатли инсонлар шаклланиши мумкин. Бундай жамиятда халқнинг эртанги кунга ишончи ва бунёдкорлик, яратувчилик ишига, эзгуликка интилиши кучли ва жамият фуқароларида соғлом фикр, ақл-идрок ҳар доим устувор бўлади.

Мустақиллик бизга маърифий, маданий, адолатли ва инсонпарвар жамият қуриш имконини берди. Энди бу жамиятга ҳар бир инсон ўз ўрни, мавқеига яраша виждонан ҳисса қўшмоғи лозим.

Инсоннинг маънавияти унинг одоби, ахлоқий, ҳуқуқий, иқтисодий ва сиёсий билимлари замирида шаклланади. Мазкур билимлар ўз навбатида инсон ижобий сифатларининг камол топиб, бойиб боришига олиб келади. Фазилатлар инсоннинг ижобий сифатлари мажмуидан иборат.

Сифат – алоҳида бир шахснинг муайян бир хислатини ифодаловчи ахлоқий категориядир.

Фазилат – алоҳида шахс, эл, элат, халқ, улусга тааллуқли бўлган ижобий ахлоқий сифатлар мажмуи.

Одамнинг инсон сифатида шакллана бориши жараёнида унинг камолоти даражаси одоб, ахлоқ, маданият, маънавият элементларининг унда қанчалик мужассамланганлиги билан белгиланади. Шу ўринда бу категорияларнинг моҳияти устида тўхталиб ўтиш жоиздир.

Одоб – ҳар бир инсоннинг ўзи бир инсон ёки жамоа билан бўлган мулоқотида ҳамда юриш-туришида ўзини тута билишидир.

Ахлоқ - жамиятда қабул қилинган, жамоатчилик фикри билан маъқулланган хулқ-одоб нормалари мажмуи.

Маданият – жамиятнинг ва унда яшовчи фуқароларнинг фаолияти жараёнида тўпланган барча ижобий ютуқлар мажмуаси.

Маънавият – инсон онгини акс эттирувчи барча ижобий, рухий, интеллектуал фазилатлар мажмуаси.

Камолотга эришган, ҳар томонлама ривожланган авлодни тарбиялаш жараёни унинг доимий, мунтазам изчил ва бир тизимга кирган шаклда бўлишини тақоза этади. Бу йўлда касбий таълим муассасаларида таълим жараёнини такомиллаштириш, профессионал фанлар сингари ғоявий мазмуни талабаларга янги жамиятнинг ҳар бир мутахассисига зарур бўлган ижтимоий

дунёқарашни шакллантирувчи тасаввурлар заҳирасини ҳосил қилиши лозим бўлган ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишга янгича ёндошув асосида ахлоқ малакаларини ҳосил қилиш мумкин. Талаба ёшларда ягона педагогик жараёнда маънавий-ахлоқий одатларни тарбиялашда қуйидаги вазифалар ҳал этилиши лозим:

- шўролар ҳокимияти даврида таълим соҳасидан ўрин олган мафкуравий маҳдудликдан халос бўлиш;
- ўзбек миллий менталитети ва жаҳон цивилизацияси ютуқларига таянадиган маънавий кадриятлар тизимини мустаҳкамлаш;
- Шарқ мутафаккирлари асарларида кўтарилган Комил инсон ғояси таълимотларига амал қилиш;
- Ўзбекистон Республикаси Президенти асарларида таълим-тарбия хусусан ҳозирги замон ёшлари қандай бўлиши керак деган таълимотига нисбатан жавобларга тўла амал қилиш кабилар.

9.2. Касб таълими муассасаларида олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг асосий моҳияти ва мазмуни

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган ўзининг мустақил тараққиёт йўлига асосланган ҳолда бозор иқтисодиётига тўла ишонч билан ўтиб бормоқда. Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек, «Сиёсий мустақиллик ривожланган, ўзаро мутаносиб, тўлақонли иқтисодиёт билан мустаҳкамланмас экан, у бор-йўғи қуруқ, баландпарвоз гаплар, сохта обрў-эътибор орттириш воситасига айланиб қолаверади».¹

Мустақилликнинг ўтган 16 йиллик даври давомида миллий хўжалигимиз иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб, инқироз ҳолатидан чиқарилди ва унинг кўпгина соҳаларида барқарор ўсишга эришилди. Бозор механизмнинг таркибий қисмлари қарор топди ва унинг инфратузилмалари вужудга келтирилди, ҳозирги кунда эса иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, иқтисодиётни ҳар тарафлама эркинлаштириш амалга оширилмоқда. Энг муҳими шу давр ичида миллий истиқлол ғояси ва мафкураси шаклланиб, кишиларимиз онгига сингиб бормоқда.²

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов айтганларидек, «Истиқлол мафкураси кўп миллатли Ўзбекистон халқининг эзгу ғоя-озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу интилишлари, ҳаётий идеалларини ўзида акс эттиради»³

Бу қўйилган дастлабки қадамларимиз натижасида шаклланиб келаётган миллий иқтисодимиз янги ХХІ асрда биз яшамоқчи бўлган умумий уйимиз, яъни янгиланаётган ватанимизнинг ҳаётий асосини, унинг келгусидаги тараққиёт манбаини ташкил этади.

¹ Каримов И.А. Жамиятда тадбиркорлик руҳини қарор топтириш – тараққиёт гарови. Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида 2001 йил 17 июлда сўзлаган нутқи. «Халқ сўзи» газетаси, 2001 йил 18 июль.

² Шодмонов Ш., Алимов Р., Жўраев Т. Иқтисодиёт назарияси. Т.Молия, 2002, 3-бет.

³ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т.Ўзбекистон, 2001, 6-бет.

Бугунги кунда халқнинг бой замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида мутахассислар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир. Президентимиз Ислон Каримов таъкидлаганидек: «.. бугунги кунда олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгилашиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширилаётган ислохотларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири – буларнинг барчаси, авваломбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз»⁴.

Таълим-индивиднинг жамият ҳаётининг турли соҳаларига жамиятда мавжуд маданиятга тайёрлаш ва мослаштириш вазифасини бажарувчи ижтимоий институтдир,

Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, ҳар қандай соҳада бўлганидек таълим соҳасида ҳам муаммолар мавжуд. Бу каби муаммолар мустақил республикамизни ҳам четлаб ўтган эмас. Ушбу муаммоларни ҳал этиш ҳамда таълим соҳасида зарурий ислохотларни амалга ошириш мақсадида «Таълим тўғрисида» қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинди. Қонун ва миллий дастурга кўра мамлакатимизда ягона узлуксиз таълим тизими яратилиб, таълим ислохоти ва унинг истиқболларини қуйидаги тамойиллар асосида белгиланди:

а) миллати, дини, ирки, эътиқодидан қатъий назар, барча фуқаролар учун таълим олиш имконияти яратилганлиги.

б) таълим тизимининг узлуксизлиги, илмийлиги, дунёвийлиги ва изчиллиги.

в) таълимда умуммиллий, умуминсоний, маънавий-маърифий қадриятларнинг устуворлиги.

г) таълимнинг инсонпарварлиги, демократиялиги, таълим-тарбия муассасаларининг сиёсий партия ва бошқа таъсирларидан холилиги.

Демак, юқоридаги тамойиллар амалга оширилаётган экан, жамиятимизнинг ҳар бир аъзоси, хоҳ дурадгор, ҳисобчи, корхона раҳбари ёхуд машҳур сиёсатчи бўлсин, бу соҳага юксак ҳурмат-эътибор билан муносабатда бўлиши лозим. Ваҳоланки, юртбошимиз И.А.Каримов таъкидлагаларидек: «Фарзандларимиз биздан кўра кучли, ақлли, доно ва албатта бахтли бўлишлари шарт» деган шиори ҳамиша ҳар биримизнинг диққат марказимизда бўлиши шарт.

Касб таълими муассасаларида олиб борилаётган ишларнинг моҳияти – унинг миллий истиқлол мафқурасига асосланган, маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий, ватанпарварлик, фуқаровий, меҳнат, маданий-маиший, экологик ва шу сингари йўналишлар билан эришиладиган ғоявий аъмол ва идеалларга мос ҳолда олиб борилиши мақсадга молик масаладир. Бу муаммоларни амалга ошириш барча педагогларнинг олдида турган юксак вазифадир.

---

⁴ Каримов И. А. «Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» - Т.: «Ўзбекистон», 1998, 5-бет.

Мустақиллик шароитида талаба-ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда қатор вазифаларни ҳал этиш талаб этилади. Жумладан:

- Ҳар бир таълим олувчининг онгида давлат мустақиллигига халқнинг олий ғоявий-ахлоқий қадрияти экани, ўз ватани билан фахрланиш, унинг хавфсизлигини таъминлаш ва Ўзбекистоннинг улуғ тарихий ўтмишига, бозор муносабатларига асосланган янги демократик жамият қуришда танлаб олган ўзига хос йўлини мустаҳкамлаш, ислом дини руҳи билан суғорилган олий маънавий-ахлоқий қадриятларни тўғри тушунтириш ва уни эътиқодга айлантириш;

- Таълим олувчиларда умуминсоний инсонпарварлик ахлоқи, маданияти меъёрларини, замонавий қадриятлар эҳтиёжи, ўзи юқори тутиш ва виқор сақлаш, оилавий тантаналарда ўзини кўрсатишга уриниш, хизмат вазифасидан шахсий мақсадлар учун фойдаланиш кўринишларига муросасиз бўлиш руҳини тарбиялаб бориш уларнинг юқори ахлоқ малакалари билан қуроллантиришнинг гарови бўлиб ҳисобланади.

Умуман олганда, ахлоқий тарбия тарбиявий ишлар комплексида етакчи ўрин тутади. Касб таълими муассасаларида талаба-ёшларда ахлоқий тарбияни амалга оширишда аввало ахлоқий тушунча ва ишонч ҳиссини яратишдан бошлаган маъқул. Чунки ёшларда ахлоқий тушунча эътиқодларни таркиб топирмай туриб, ахлоқий одатларни, хатти-ҳаракат билан боғлиқ малака ва одатларни ҳосил қилиб бўлмайди. Бунда асосан ёшларга ахлоқ-одоб норма ва қоидалари мазмунига оид билим беришга катта аҳамият бериш лозим.

9.3. Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммоси

Ахлоқий тарбия мазмунининг шаклланишида ўзбек мутафаккирларининг алоҳида хизматлари бор. Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби буюк мутафаккирлар тарбия жараёнига жиддий қараганлар ва бу борадаги қимматли фикрларини дунёга танилган асарларида баён этганлар. Ушбу асарлар нафақат Ўзбек халқининг, балки бутун инсониятнинг ривожланиш жараёнида муҳим аҳамият касб этган. Уларнинг илмий қарашлари бугунги кунда ҳам инсоният учун дастури амал бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Абу Наср Форобий - машҳур мутафаккир, қадимги Юнон илми ва фалсафасининг шарқдаги энг йирик тарғиботчиси. Ўрта аср ижтимоий-фалсафий фикр тараққиётига асос солган мутафаккир. Форобий «Ақл ҳақидаги рисола», «Фалсафадан олдин нимани ўрганиш керак», «Субстанция ҳақида», «Фалсафа манбалари», «Логикага кириш», «Масалалар манбаи» каби 160 дан ортиқ рисоалар яратди⁵. Фаробий бу асарларида давлат тузилиши ва уни бошқариш, турли ижтимоий низоларнинг олдини олиш ҳамда камолатга эришган ижтимоий жамоани яратиш каби масалалар устида фикр юритади. Етук жамоани вужудга келтириш, комил инсонни яратиш муаммосини ҳал

---

⁵ Абу Наср Форобий. Рисолалар. М.М.Хайруллаев. Тошкент. «Фан», 1975 (71-72 бет).

этиш билан боғлиқ эканлигини биринчи бор ўрта аср шароитида Форобий олға сурди. Унинг «Идеал жамоа ҳақида», «Бахт-саодатга эришув тўғрисида» каби машҳур асарлари шу масалаларга бағишланган. Форобий таълим-тарбияга бағишланган асарларида таълим-тарбиянинг муҳимлиги, унда нималарга эътибор бериш зурурлиги, таълим-тарбия усуллари ва услубиятлари ҳақида фикр юритади. Унинг «Фозил одамлар шаҳри», «Ихсо-ал-илм», «Илмларнинг келиб чиқиши», «Ақл маънолари тўғрисида» каби асарларида ижтимоий-тарбиявий қарашлари ўз ифодасини топган.

Жамиятда мавжуд анъана ва урф-одатларда ҳам ахлоқ меъёрлари ва мазмуни ўз аксини топади. Ахлоқий тарбиянинг бир категорияси сифатида ахлоқий кадриятлар қабул қилинган ва бу ахлоқий кадриятлар ахлоқий тарбиянинг мазмунини ва меъёрларини белгилашда асосий омил бўлиб хизмат қилади. Умуман кадриятлар деганда миллий ва умуминсоний кадриятлар тушунилади. Кадриятлар ижтимоий хусусиятга эга бўлиб, кишиларнинг амалий фаолияти жараёнида пайдо бўлади ва ривожланади. Кадриятлар кишиларнинг турли соҳадаги, аввало, ишлаб чиқариш, меҳнат соҳасидаги фаолияти учун фойда келтирадиган нарсалар, ҳодисалар мажмуи билан боғлиқ ҳолда юзага келади. Сўнгра аста-секин субъект фаоллигининг орта бориши натижасида нисбий мустақил соҳа тарзида амал қила бошлайди. Ахлоқий мазмундаги кадриятлар боланинг онги ва фаолиятини фаоллаштиради, иш ва сўз бирилигини таъминлашга ёрдам беради. Бундай кадриятлар жумласига инсонпарварлик, маърифатпарварлик, меҳр-муҳаббат, поклик, катталарга ҳурмат, муҳаббат, хушмуомалалик, дўстлик, саҳийлик, саҳоват, ширинсўзлик ва бошқалар киради. Мазкур кадриятлар негизида жамиятда, оилада, мактабда болани юксак инсоний фазилатларга онгли равишда амал қилишга даъват этиш ғояси ётади.

Ахлоқий тарбия жараёнининг дастлабки босқичида шахс ахлоқ меъёрларига маълум даражада тўғридан-тўғри бўйсунган ҳолда кўр-кўрона амал қилса, ахлоқийликнинг юқори даражасига етганда, тўғридан-тўғри кўр-кўрона бўйсунниш онгли идрок этишга яқка шахснинг ахлоқ меъёрлари ва жамият ахлоқ меъёрлари ўртасида уйғунликнинг ҳосил бўлишига эришиш лозимдир. Ахлоқий маданиятнинг муҳим белгиларидан бири ҳам худди ана шу шахс ва жамият орасидаги уйғун муносабатнинг, ахлоқий бирликнинг ҳосил бўлишидир.

Инсон ахлоқий маданиятнинг энг оддий меъёрларини илк ёшлигидан бошлабоқ аввал оилада, сўнг ўртоқлари билан бўладиган муносабатларида эгаллай бошлайди. Бу ахлоқий меъёрларга амал қилишнинг мотивлари турлича бўлади. Ота-онага бўлган ҳурмат ва муҳаббат болани ахлоқий талабларга амал қилишга ва шу орқали ота-онанинг ҳайрихоҳлигига ва меҳрига сазовор бўлишга ундайди. Бундан ташқари меъёрларга амал қилмаслик ҳолатида жазолашдан фойдаланиш ҳам болани огоҳ бўлишга ундайди. Ўз тенгқурлари билан мулоқотга киришиш иштиёқи, ички эҳтиёж ҳам болада ахлоқий меъёрларга амал қилиш мотивациясини уйғотади. Буларнинг барчаси ҳар бир ёш болани ахлоқий меъёрлар билан тўқнашишига ва уларга амал қилишни ўрганишига ёрдам беради. Буларнинг барчаси инсонда ахлоқий меъёрларга

амал қилиш малакасини ва кўникмасини ҳосил бўлишига олиб келади. Аммо бундай ахлоқий меъёрларга амал қилишни биз хали ахлоқий онглилик даражаси деб айта олмаймиз. Чунки бу ҳолда ахлоқий меъёрлар ички эҳтиёждан келиб чиққан ҳолда эмас, балки ташқи таъсирларнинг натижаси сифатида вужудга келади. Шунга қарамай ахлоқий даражанинг бу дастлабки поғонаси жуда муҳим аҳамият касб этади, чунки у бошланғич нукта сифатида кейинги ривожланиш учун хизмат қилади. Ахлоқий ривожланишнинг бу босқичида атроф-муҳитдаги ахлоқий маданият даражаси энг муҳим ролни ўйнайди.

Ривожланишнинг барча босқичларида жамиятда қарор топган ахлоқий билимлар янги ахлоқий билимлар билан тўлдирилиб бириши талаб этилган. Айтиш жоизки, бу қонуний жараёндир. Демак, ҳозирги вақтда ҳам ахлоқий билимларимиз қанчалик бой бўлмасин диалектик ривожланиш қонуни ушбу ахлоқий билимларни янада тўлдириб борилишини талаб этади. Айниқса Ўзбекистон республикасида рўй бераётган сифат ўзгаришлар бугунги кунда ахлоқий қарашларни қайтадан талқин этишни, фан ва техниканинг ривожини натижасида эришилаётган янги билимлардан ахлоқий тарбия жараёнида фойдаланишни тақозо этишини назарга олсак, бу вазифани қанчалик зарурлигини ҳис этамиз. Демак, биз ахлоқий тарбияни учинчи вазифасини ҳам аниқлаб олдик бу : - ахлоқий билимларни янада тўлдириб бориш, илм-фан эришган янги билимлардан ва ютуқлардан фойдаланишни йўлга қўйишдан иборат.

10.4. Ёшларни касбга йўналтиришда миллий истиқлол мафқурасига асосланган маънавий-ахлоқий, маданий-маиший ишлар

Ўзбекистон Республикасида чуқур кенг кўламли ислохотлар амалга оширилаётган бир пайтда, замон талабларига жавоб берадиган олий маълумотли иқтисодчи мутахассисларни тайёрлашга ихтисослаштиришган узлуксиз иқтисодий таълим тизимини шакллантиришга биринчи даражали аҳамият берилмоқда. Президентимиз Ислон Каримов таъкидлаганидек: «Биз қийин шароитда келажагимиз пойдеворини куриб олдик. Бунга ўрнимизга келадиган ёш авлод қандай баҳо беради, лойиҳаларимиз, ишларимизни тарозига солиб кўриб нима дейди? Ҳар биримиз мана шу саволни дилга туғиб меҳнат қилишимиз лозим. Менинг ишончим комилки, Ўзбекистон халқи фаровон турмуш кечирадиган буюк давлат бўлади».¹

Маълумки, қайси давлатда кадрлар тайёрлаш сиёсати тўғри ва омилкорлик билан ташкил этилса, ўша давлатда ҳар доим тараққиёт бўлади.

Таълим ҳар бир жамиятнинг ажралмас қисми, маданияти ва ривожланишнинг асосий кўрсаткичидир. Ҳар қандай мамлакат истиқболли режалар тузар экан, аввало таълимга эътиборни кучайтиради. Шу маънода мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошлаб, Президентимизнинг «Келажак бугундан бошланади», «Ҳозир тарбия масаласига эътибор

¹ Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. – Т.: «Ўзбекистон», 2000.

қилинмаса, келажак бой берилди», «Тарбиядан ҳеч нарсани аямаймиз»² деган даъватлари остида таълимни ислоҳ қилишга киришилди.

Мамлакатимиз халқ хўжалигини янада юксалтириш, республиканинг ақл заковат салоҳиятини ўстириш, давлатимиз қудратини ошириш, унинг мустақиллигини мустаҳкамлаш учун хизмат қиладиган Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисидаги қонуни» ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ишлаб чиқилди. Таълим тизимининг молиявий ва моддий таъминоти қонуний йўл билан ижобий ҳал этилди.

Фақат ўтиш даврининг ўзида бу дастур учун 65 млрд. сўм ажратиш кўзда тутилган. 1999 йилда бу мақсадлар учун 34 млрд. сўмдан ортиқ маблағ сарфланди. Ҳозирги вақтда мамлакатимизда ялпи ички маҳсулотнинг 8-10 фоизга тенг қисми маърифат, таълим ва тарбияга ажратилмоқда – бу катта миқдордаги маблағдир. Масалан, республикамизда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» доирасидаги таълим харажатлари 1999 йили 159,2 млрд. сўм, 2000 йили 248,8 млрд. сўмни ташкил қилган бўлса, 2001 йили 336, 1 млрд. сўм сарфланган.

1997 йилда ташкил топган «Умид» ва бошқа жамғармалар орқали иқтидорли ёшлар ривожланган Давлатлардаги энг нуфузли ўқув марказларида таҳсил олмақдалар. Ёшлар хориж ҳаётини кўриб, халқаро ҳаётий тажриба орттириб, чет тилларини мукаммал эгаллаб, замонавий бакалаврлик ва магистрлик даражасига республикамизнинг турли босқичдаги кадрлар хорижий таълим марказларида тажриба ва малака орттириб келмоқдалар. Бундай ёндашувлар ҳам Ўзбекистон таълим тизимининг ёрқин истиқболига ва унинг мавқеини оширишга хизмат қилади.

Бугунги кунда келажак буюк давлатни қуриш тафаккури, дунёқараши замон талабларига мос равишда ўзгарган мутахассисларимизга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Янгича фикрлайдиган, янги бозор шароитларида муваффақиятли хўжалик юритадиган юксак малакали, чуқур билимли мутахассисларни тайёрлаш давр талаби ва ҳақиқат тақозосидир.

Бугунги кунда иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида иқтисодчи мутахассислар тайёрлашнинг умумий мазмуни ва ўзига хос хусусияти шундан иборатки:¹

- у бозор иқтисодиётининг фундаментал асоси;
- замонавий таълим тизимини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларидан бири;
- аҳоли касб таълимининг обрўли соҳаси;
- узлуксиз таълим тизимининг муҳим бўғинларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Мамлакатимизда иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш тизимини барпо этиш ва ривожлантириш тажрибаси катта илмий ва амалий қизиқиш уйғотади, чунки у замонавий иқтисодий таълимнинг аҳволини таҳлил қилиш ва назарий жиҳатдан изоҳлаш, унинг узлуксиз касб таълими тизими билан уйғунлаштириш

² Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. – Т.: «Шарқ», 1999.

¹ /уломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. – Т.: Шарқ, 2002. 139-бет.

ва самарали дидактик ривожланишни башорат қилиш вазифаларини ҳал этиш имконини беради.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек, - «Иқтисодиёт, сиёсат соҳасидаги барча ислохотларимизнинг асосий мақсади инсонга қаратилган. Мана шунинг учун ҳам миллий уйғони ғоясини амалга оширишга қобил янги авлодни тарбиялаш иши давлат иши, унинг устивор вазифаларидан бири бўлиб қолади».¹

Ривожланган мамлакатларда касб таълими (шу жумладан олий таълим)нинг бош мақсади – рақобатбардош товарлар ишлаб чиқариш ва барча тоифадаги малакали ходимларни тайёрлаш орқали рақобатбардош хизмат кўрсатишдан иборат.

Рақобатбардош мутахассисларсиз рақобатбардош иқтисодиёт бўлиши мумкин эмас.

Ўзбекистонда мазкур масалани ечишда Кадрлар тайёрлаш миллий модели асос бўлиб ҳисобланади. У қуйидагиларни ўз ичига олади:²

- **шахс** – кадрлар тайёрлаш тизимининг асосий субъекти ва объекти, таълим хизматини талаб этувчи ҳамда амалга оширувчи;

- **давлат ва жамият** – таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими фаолият кўрсатишини назорат қилиш ҳамда иш олиб боришнинг бошқаришни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларга талабгорлик кафолати;

- **узлуксиз таълим** – ўз таркибига барча таълим турини, давлат таълим стандартларини, фаолият кўрсатиш тузилмаси ва муҳитини олган малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлаш асоси;

- **фан** – юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва талаб этувчи, илғор педагогик ва информациявий технологияларни ишлаб чиқарувчи;

- **ишлаб чиқариш** – кадрларга бўлган талабни, шунингдек улар тайёрланганлик сифат ва даражасига талабни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимларини молиялаш ва моддий-техник таъминлаш иштирокчиси.

Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммосини амалга ошириш учун қатор муаммоларни ҳал этишга эътиборни қаратиш керак. Улар:

1. Ўқитиш жараёнини илғор педагогик технология ва ахборот технологияси асосида уюштириш;
2. Талаба ва устоз ўртасидаги ахлоқий ҳамда ақлий савияни оширишга эришиш;
3. Таълим-тарбия масалалари қатъий режа асосида олиб борилиши;
4. Ўқув муассасида ижобий эмоционал шароит яратиш;
5. Таълим олувчиларни ўқув муассасининг умумий тартиб, ҳаёт тизимига риоя қилишга эришишни таъминлаш.

Шундай қилиб, ягона таълим-тарбия жараёнида ахлоқий тарбия ишини амалга оширишда суҳбат, мунозара, маъруза каби методлардан, ахлоқий

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаш йўлида. Т.: «Ўзбекистон», 1995 йил.

² Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: «Шарқ» нашриёт матбаа концерни. 1997.

одатларни эса машқ, турли фаолиятни уюштириш орқали амалга ошириш мумкин.

Қисқа хулоса

Ахлоқий тарбияни дастлабки поғонасида ахлоқий муҳит, ахлоқий шарт-шароитлар энг асосий омил сифатида майдонга чиқади ва шунинг учун ҳам бизнинг биринчи вазифамиз бу поғонада ана шу қулай ахлоқий муҳитни яратишга ҳаракат қилишдир. Бу ахлоқий тарбиянинг дастлабки вазифаларидан бири. Аммо муҳит, хусусан ахлоқий муҳит қанчалик қулай бўлмасин, у ўз-ўзидан ахлоқни шакллантира олмайди. Ана шу ахлоқий муҳитда яшаётган шахснинг индивидуал хусусиятлари (темперамент, характер, қобилияти) муҳит таъсирига нисбатан ўзининг жавоб реакциясини вужудга келтиради. Бошқача қилиб айтганда ҳар бир шахс ташқи таъсирга ўз шахсий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда жавоб беради.

Таълим олувчиларда умуминсоний инсонпарварлик ахлоқи, маданияти меъёрларини, замонавий кадриятлар эҳтиёжи, ўзи юқори тутиш ва виқор сақлаш, оилавий тантаналарда ўзини кўрсатишга уриниш, хизмат вазифасидан шахсий мақсадлар учун фойдаланиш кўринишларига мурасасиз бўлиш руҳини тарбиялаб бориш уларнинг юқори ахлоқ малакалари билан қуроллантиришнинг гарови бўлиб ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан ушбу бобда касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммоси бўйича жуда кўп маълумотлар мисоллар асосида берилган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Республикамизда маънавият-маърифат бўйича қандай ишлар амалга оширилмоқда?
2. Тарбия мазмунининг моҳиятини белгилашда қандай ёндашувлар мавжуд?
3. Олий мактабда таълим-тарбия ишлари қандай шаклларда амалга оширилади?
4. Талабаларда маънавий-ахлоқий одатларни тарбиялаш деганда нимани тушунасиз?
5. Тарбиявий ишлар механизмини таърифлаб беринг?
6. Касб таълими муассасаларида ахлоқий тарбия муаммоси қандай тартибда амалга оширилади?
7. Талабаларнинг ақлий фаолияти хусусиятлари қандай изоҳланади?
8. Маданият, маънавият, ахлоқ, одобга таъриф беринг?
9. Ахлоқий тарбиянинг мақсад ва вазифаси ҳақида гапиринг?
10. Шарқ мутафаккирларининг ахлоқий тарбия ҳақидаги қарашларидан мисоллар келтиринг?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1999.
2. Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар тараққиёт омили. – Т.: Ўзбекистон, 1995.
3. Каримов И.А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997.
4. Нишонова С. Комил инсонни тарбияси: ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун қўлланма. Т.: Истиклол.-2003.
5. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: «Питер», 2004.
6. Мунавваров А.Қ. Педагогика. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
7. www. bilimdon. uz. - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг асосий веб сайти.

XI Боб. Касб таълими муассасасини бошқариш

- 11.1. Ўқув-тарбиявий жараёни бошқариш
- 11.2. Педагогик жамоа – ўқув муассаси бошқаришнинг объекти
- 11.3. Педагогик фаолиятни бошқариш дастури
- 11.4. Раҳбар ва унинг шахси
- 11.5. Бошқарув фаолиятини амалга оширишда маркетинг

11.1. Ўқув-тарбиявий жараёни бошқариш

Мустақил Республикамиз амалиётида қўлланаётган қомусимизда белгилаб берилган қонунларимиздан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш лозимки, ҳар томонлама камолга етган баркамол инсон учун зарур бўлган маънавий қирралари; иймон, эътиқод, меҳр, ватанпарварлик, инсонга чексиз муҳаббат, дўстлик, мурувватлилик, қаноатлилик ва сабр-тоқатлилик, сахийлик, миллий ғурур каби фазилатларни шакллантириш зарурдир.

Тарбиядан кўзланган асосий мақсад, ҳар томонлама маънавий ривожланган ақлий ва ахлоқий баркамол шахсни шакллантиришдан иборат. Шунга кўра тарбиявий фаолиятнинг мазмуни, ташкилий шакллари ва усуллари шу мақсадга эришишни кўзда тутди.

Тарбиявий иш маълум мақсадни кўзловчи ва узлуксиз давом этадиган жараёндир. Кўпинча бир неча мақсад ва вазифа бирданига бажарилади, бу эса ўқувчилар жамоасининг ақлий ва ахлоқий ўсишини таъминлайди.

Қуйида ўқув-тарбия жараёнининг қонун-қоидаларини кўриб чиқамиз.

1. Тарбиянинг маълум бир мақсадга қаратилганлиги қоидаси болалар жамоасининг ривожланиш истиқболларини кўра билишга ёрдам беради. Ҳар бир тарбиявий тадбир олдиндан пухта ўйланган, муайян мақсадни амалга оширишга бўйсундирилган бўлса, унинг ғоявий-сиёсий даражасини кўтаради, танланган усул ва воситалар мақсадга мувофиқ келади, уларнинг тарбиявий таъсири юқори бўлади.

Тарбия мақсадини белгилашда жамият талаблари, давр нафаси, миллий хусусиятлар асос қилиб олинади. Тарбиянинг мақсади — ҳар томонлама камол топган — мукамал инсон шахсини тарбиялашдир.

Ўқитувчилар жамоаси ва ҳар бир ўқитувчи ана шу мақсадлардан келиб чиқиб, тарбиявий ишларнинг вазифаларини белгилайди, унинг мазмунини аниқлайди ҳамда мактаб иш шароитларини ҳисобга олган ҳолда ёш йигит-қизларни тарбиялашнинг шакл ва услубларини танлайди.

2. Тарбиянинг инсонпарварлик ва демократик қоидаси; Умумий таълим мактаби янги педагогик тафаккур эгаси, муносиб шахс, ўз ишининг устаси бўлган ўқитувчига мухтож. Ўқитувчининг билим савияси, маънавияти жамиятни ҳаракатга келтирувчи, тараққиётга элтувчи етакчи омиллардан биридир. Ўқитувчи юриш-туриши, ҳагги-ҳаракати, кийиниши, муомаласи билан ўқувчи қалбига кириши, уни эзгулик сари йўналтириши керак.

Бир бутун педагогик жараёнда таълим доимо тарбиявий вазифаларни, тарбия эса ҳаётни билиш, унга тайёрланишдек масъулиятли вазифани бажаради. Тарбиянинг вазифалари кўп қирралидир. Таълимнинг асосий вазифаси ўқувчи-талабаларни билимлар билан қурооллантириш бўлса, тарбияда ўқувчи-талабанинг жамиятимизда қабул қилинган ахлоқ-одоб қоидаларига мос келадиган эътиқодини, ахлоқий малака ва кўникмаларини, эҳтиёж ва интилишларини таркиб топтириш муҳимдир.

Ҳамма даврларнинг илғор кишилари тарбияга юкори баҳо берганлар. Халқ донишмандлари ва мутафаккирларидан Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Завқий, Фурқат, Аваз Ўтар, Ҳамза, Абдулла Авлоний инсон камолотини илм-фан ва тарбияда деб билдилар.

Тарбияшунос олим Абдулла Авлоний ўзининг «Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ» асарида инсон камолатида тарбиянинг ролини алоҳида таъкидлаб шундай деганди: «Жаноби ҳақ инсонларнинг асл ҳилқатда истеъдод ва қобилиятли, яхши ила ёмонни, фойда ила зарарни, оқ ила қорани айирадиган қилиб яратган. Лекин бу инсондаги қобилиятни камолга етказмоқ тарбия воситасида бўладир. Агар бола яхши тарбия топиб, бузуқ хулқлардан сақланиб, гўзал хулқларга одатланиб катта бўлса, ҳар ким қошида мақбул, бахтиёр бир инсон бўлиб чиқади. Агар тарбиясиз, ахлоқи бузилиб ўсса, насихатни қулоғига олмайдиган, ҳар хил бузуқ ишларни қиладиган, нодон, жоҳил бир расвойи олам бўлиб қолади. Тарбия қилувчилар Табиб кабидурки, Табиб ҳастанинг баданидаги касалига даво қилгани каби тарбияни боланинг вужудидаги жаҳл маразига «яхши хулқ» деган давони ичидан, «поклик» деган давони устидан бериб, катта қилмоғи лозимдир. Зероки, амри шарифи узра хулқимизни тузатмоққа амр қилинганмиз. Лекин хулқимизнинг яхши бўлишининг асосий панжаси тарбиядир. Ахлоқимиз биносининг гўзал ва чиройли бўлишига тарбиянинг зўр таъсири бордир»².

Ўқув жараёнини бошқариш нисбатан осон, унинг натижалари дарҳол намоён бўлади ва уларни текшириш мумкин. Тарбия ҳақида буни айтиш мумкин эмас.

Тарбиявий ишларга янгича муносабат мустақиллик маънавият негизи асосида ҳукумат қарорларида халқ таълими ислоҳатларида олимлар ва ижодкор ўқитувчиларнинг изланишларида ўз аксини топмоқда.

² А.Авлоний. «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ». – Т.: 1992. 43-бет.

Тарбиявий ишларга янгича муносабат мустақиллик маънавият негизи асосида ҳукумат қарорларида халқ таълими ислоҳатларида олимлар ва ижодкор ўқитувчиларнинг изланишларида ўз аксини топмоқда.

Ўзбекистоннинг узлуксиз таълим тизимидаги барча ўқув муассасалари ёш авлодга миллий истиқлол мафқурасини шакллантиришда, маънавиятни миллий меросимиз билан бойитишда, ёш ватанпарварларни тарбиялашда янгича иш услублари асосида ижодий ёндошмоқдалар.

Ўқув тарбиявий жараёни бошқариш педагогик жамоа фаолиятини ташкиллаштириш орқали амалга оширилади. Шу сабабли ўқув муассасини бошқаришнинг асосий объекти педагогик жамоа ҳисобланади.

Ижтимоий бошқарувнинг асосий моҳияти икки асосий масалани ечишга қаратилади:

1. Педагоглар фаолиятини йўналтириш.
2. Педагоглар фаолиятини фаоллаштириш.

Биринчи масалани ҳал қилиш учун бошқарув субъекти ходимлар фаолиятини талаб этиладиган йўналишга солувчи маълум дастурни ишлаб чиқишни амалга оширади. Иккинчи масалани ҳал этиш учун шахснинг ҳиссий-эҳтиёж соҳасидаги талабларини (моддий ва маънавий, жамоадаги ижтимоий-психологик муҳитни яхшилаш, меҳнатни ташкиллаштиришнинг самарали йўллари ишлаб чиқиш) рағбатлантиришни қондирувчи имтиёзли шароитлар яратилади.

Педагогик фаолиятни фаоллаштиришда бошқарув дастурининг сифати, яъни аниқлиги, реал шароитга асосланганлиги, пировардида юқори натижа бериши, ишланганлик даражаси ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлади. Ҳар бир соҳага оид дастурлар алоҳида хусусиятларга эга бўлади, бироқ уларнинг барчасида қуйидаги қонуниятлар кузатилади: бажариладиган иш қай даражада кўпроқ ижодий меҳнатни талаб қилса, жамият шу даражада инсонпарварлашиб ва демократлашиб боради, чеклашлар қай даражада кам бўлса ташаббус билан ишлаш даражаси шунча ортиб боради.

11.2. Педагогик жамоа – ўқув муассаси бошқаришнинг объекти

Республикамиз ҳукумати таълим соҳасида ўртага қўйяётган вазифаларни бажариш кўп жиҳатдан педагогик жамоага боғлиқ. Янги иқтисодий сиёсатга ўтиш шароитида таълим-тарбиядан кўзланган мақсадга эришиш вазифаси асосан педагогик жамоа зиммасига юклатилган. Бу ўз навбатида ўқув муассасасини бошқарадиган раҳбарнинг фаолияти билан бевосита боғлиқдир. Қайси ўқув муассасасида ички ва ташқи назорат яхши йўлга қўйилган бўлса, ўша таълим масканида таълим-тарбия ишлари ҳам изчил бўлади. Педагоглар жамоаси ишини системали назорат қилиш бир томондан ҳар бир педагогнинг ўз иши учун масъулиятини оширади ҳамда ўз ишида камчиликларни вақтида аниқлаш ва тuzатиш имконини беради.

Таълим муассаси ишини ҳар жиҳатдан тўғри ташкил қилиш, унинг самарадорлиги натижаси гаровидир. Бу эса жамоа меҳнати жараёнларини оқилона йўлга қўйишни тақоза этади. Бинобарин, ёшларни тарбиялаш кўплаб

кишиларнинг умумий меҳнати жараёнида ҳал қилинар экан, демак бу меҳнатнинг муваффақияти кўп жihatдан уларнинг кучлари қанчалик тўғри йўналтирилганлигига, мақсадлар бирлиги ва ҳаракатлар мувофиқлиги қандай таъминланаётганлигига боғлиқдир. Акс ҳолда биргаликда қилинаётган жамоа меҳнатининг самарадорлиги пасайиб кетиши мумкин. Мақсадларни тушуниш бирлигини амалга чиқариш, сўнгра бу мақсадларга эришиш жараёнида ўзаро алоқаларни таъминлаш мактабни бошқаришнинг муҳим вазифаси бўлиб, бу вазифанинг пировард натижаси асосан раҳбарнинг фаолиятига боғлиқ.

Таълим муассасасини бошқаришда:

1. Тизимни ташкил этишни ишлаб чиқиши, тадқиқот, лойиҳалаш ишларини йўлга қўйиб иш тартибини белгилаши, шошма-шошарликка йўл қўйилмаслиги.
2. Амалий иш бажаришнинг белгиланган тартибда ва тизимга мувофиқ бажарилаётганини текшириш.
3. Иш меъёрининг бузилишига йўл қўймасликни, қийинчилик ва тўсиқларни ўз вақтида бартараф этилишини кузатиши ва шу сингари бошқа муўим ишларни амалга ошириши лозим.

Демак, таълим муассасаси раҳбари иш фаолиятини 4 босқичга ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Олинган ахборот асосида қарор қабул қилиш. Ишнинг вазифаларини ва йўналишларини белгилаш. Маълум объектив маълумотларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш. Яқин истикболли режаларни белгилаш. Ишнинг мавжуд ҳақиқий аҳволини белгилаш, уларни таққослаш, имконият даражаларини ҳисобга олиш, вариантларни танлаш, муассасанинг ривожланиш йўлини белгилаш ва бошқалар.
2. Тегишли янги қарорларнинг асосий ғояларини уларни ижро қилувчиларга тунутириши, олинган маълумотларга асосан ишни кўриб чиқиб, камчиликларни тузатиши, бу вазифаларни амалга оширишда ўқув-трабияга оид тадбирларни амалга ошириши, кадрлар танлашдан тўғри фойдаланиши ва ҳоказолар.
3. Таълим-тарбия жараёнининг ҳақиқий аҳволи тўғрисида доимий ишончли маълумотлар олиб туриши, давлат дастурларини бажарилишини, талабларда ягоналикка эришилишини назорат қилиши, ўқитувчилар ва бутун жамоанинг ҳисоботларини эшитиб бориши ва бошқалар.
4. Фавқулодда юзага келган камчилик ва нуқсонларни , тўсиқларни бартараф этиши, интизомга оид суҳбатлар ташкил қилиши, шикоят ва илтимос билан келган ота-оналарни қабул қилиши, муассасани бошқаришнинг асосий вазифаларидан чалғитмайдиган ишлар ва топшириқларни бажариши ва ҳоказолар.

Ҳар ўқув йилининг охирида педагоглар жамоаси фаолияти якунлари муайян шаклда аниқланади ва баҳоланади. Бу иш бундан кейинги ишларнинг ташкил этувчиси ва бошланиши бўлиб хизмат қилади. Педагог ўқув йили

охирода қилинган барча ишлардан олинган натижаларни солиштириб у ёки бу методларнинг қанчалик муҳим эканлигига баҳо бериши ва шу асосда тажриба тўплаши, ўз ишини такомиллаштириб бориши мумкин.

Йил давомида педагоглар жамоасида муҳокама қилиш учун барча педагогларнинг бир хилдаги тушуниши мумкин бўлган принципиал масалаларни қўйиб бориш ҳам яхши натижа беради. Жамоа раҳбари маънавият-маърифат ишларининг кундалик аҳволини, машғулотларга, суҳбатларга, мажлисларга, турли мавзулардаги йиғилишларга кириш ҳамда ота-оналар, талабалар, педагоглар билан доимий суҳбатлар ўтказиш орқали ўрганиб боради ва айрим жузъий камчиликларни йўл-йўлакай тuzатиб боради.

Шундай қилиб, жамоанинг раҳбари ва жамоа аъзоларининг фаоллигисиз, таълим-тарбия беришда самарали натижаларга эришиб бўлмайди. Шу сабабли таълим муассасаси раҳбари доимо уларнинг кучига таянган ҳолда иш юритиши ва улар билан мунтазам равишда алоқада бўлиб туриши зарур.

10.3. Педагогик фаолиятни бошқариш дастури

Ушбу қонуният ўқитувчилардан ташаббусни, мустақил қарор чиқара олишни, ўз вазифасига ижодий ёндошувни талаб қилувчи педагогик фаолиятга ҳам том маънода таалуклидир. Шу сабабли бу соҳада бажарилиши қатъий талаб этиладиган директив дастурларнинг камроқ қўлланилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Мисол учун, бундай дастурларда иш тартибига, ҳужжатларни юритишга ва меҳнат фаолиятининг охириги натижасига аниқ талабларни белгилаш билан чекланиш мумкин. Таълим натижасига белгиланадиган талаб қатъий белгиланади ва давлат таълим стандартларида расмийлаштирилади. Педагогик фаолиятнинг сифат кўрсаткичи эса, мос равишда таълим олувчиларнинг ушбу талаблар даражасига мувофиқлигида ўз аксини топади. Демак, директив бошқарув дастурларидан воз кечиш педагогларга чекланмаган эркинлик берилишини аниқлатмайди. Ушбу йўналиш эътиборини таълим жараёни усуллари ва мазмунидан унинг якуний натижасига кўчирилишига қаратилган.

Бажарилишининг мажбурийлиги нуқтаи назардан бошқарув дастурларини информатив ва директив турларга ажратиш мумкин. Жумладан, матбуотда нашр этилаётган турли илмий-методик тавсиялар информатив дастурлар ҳисобланади ва уларнинг бажарилиши мажбурий деб белгиланмайди. Педагоглар улардан фақат ўзи учун зарур деб билган қисмини бажариш ҳуқуқига эга. Информатив дастурларни бажариши тўлалилигича педагогнинг хоҳиши, унинг эҳтиёж ва истакларидан келиб чиқиб белгиланади. Директив ҳужжатларнинг бажарилиши мажбурий бўлиб, у тегишли тартибда назорат қилинади. Жамиятимизнинг демократлашиб бориши натижасида информатив дастурларга бўлган эҳтиёж ортиб бориши кузатилмоқда.

Таълим муассасини бошқариш концепциясини кўплаб бошқарув ғояларини ўзида мужассамлаштирган ташкилий модел сифатида тасаввур қилиш мумкин.

Фаолият нуктаи назаридан ёндошилганда, бошқарув моделида қуйидаги таркибий элементларни кўрсатиш мумкин: мотив, мақсад, режалаштириш, жорий ахборотларни таҳлил қилиш, қарор қабул қилиш, ҳаракат, натижаларни баҳолаш ва тизимга тегишли тузатишлар киритиш.

Бошқарув жараёни даврий характерда бўлиб, бу даврларнинг ҳар бири ўз давомийлиги, ўз тадбиқ этилиш соҳаси, вазифалари ва ўз ечимига эга. Бошқарувнинг алоҳида олинган даврини қуйидаги жараёнларни қамраб олган бўғин сифатида тасаввур қилиш мумкин:

1. Ахборотларни қабул қилиш ва уларнинг таҳлили.
2. Бошқарув қарорининг қабул қилиниши.
3. Таълим муассаси фаолиятини режалаштириш.
4. Режани бажариш учун ишни ташкил қилиш.
5. Ҳисоб-китоб, назорат ишлари ва натижаларини таҳлил қилиш.

10.4. Бошқарув фаолиятини амалга оширишда маркетинг

Бугунги кунда касбий таълим муассасалари ҳам бозор иқтисодиёти қонуниятлари асосида фаолият кўрсатиши ва таълим олувчиларни рақобатбардош қилиб тайёрлаши талаб этилади. Бунда таълим муассасасининг маркетинг хизмати муҳим ўрин тутди. Маркетинг тадқиқотлари бир қанча кенг соҳадаги масалаларни қамраб олади:

- қисқа (1 йилгача) муддатли ижтимоий-педагогик прогнозлар;
- узоқ (1 йилдан ортиқ) муддатли ижтимоий-педагогик прогнозлар;
- бозорнинг жорий ва истиқбол потенциалини ўрганиш;
- битирувчиларнинг иш жойлашув статистикаси таҳлили;
- янги соҳалар мутахассисларининг иш ўринларини ўрганиш;
- янги иш ўринларини яратишнинг йўналишларини тадқиқ қилиш;
- бозор нархларининг белгиланиш характерини ўрганиш;
- таълим муассасаси иш фаолиятининг самарадорлигини белгилаш.

Таълим муассаси бошқарувнинг педагогик йўналтирилганлиги барча имкониятларни асосий мақсад - ёш авлодни ижтимоий ишлаб чиқариш соҳасига муваффақиятли кириб боришини таъминлашга қаратилган бўлади. Таълим муассаси раҳбари томонидан олға суриладиган режалар, муҳим тадбирлар жамоада муҳокама қилиниши ва мувофиқлаштирилиши лозим. Раҳбарнинг бу борадаги ҳаракатлари қўйилган вазифани амалга оширишга изчил ва қатъий ёндошиб борилганда доимо қабул қилинади ва қўллаб-қуватланади. Ўқув юрти раҳбари жамоада ўз ишини ўзаро ҳурмат ва талабчанлик асосида ташкил этиши лозим.

Раҳбарлик қилувчи шахс ўз хатти-ҳаракатлари билан жамоага ибрат кўрсата олиши амалга ошириладиган қатъий чораларнинг тушунилиши ва ижодий самарасини таъминлайди.

Жамият ҳаётининг турли соҳаларида глобал ўзгартиришларни амалга оширишнинг энг муҳим муаммоларидан бири бошқарувчи кадрлар муаммосидир. Таълим ҳам жамиятнинг таркибий қисми сифатида ҳозирги

замон шароитида ўқув юрти ишида бошқариш назариясидан фойдаланиш муаммоларини янада ривожлантирилишига эҳтиёж сезади.

Раҳбарлар-раҳбар-менежер жамоасини шакллантириш мураккаб масаладир. Ҳаётнинг ўзи, бозор иқтисодиёти ва тадбиркорлик амалиёти унинг ҳал этилишига кўмаклашади. Бироқ кўп нарса кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, бошқарувнинг илғор тажрибасини ўрганиш ва ёйиш, бошқарув фани ютуқларини амалиётга татбиқ этиш бўйича мақсадга йўнатирилган ишга ҳам боғлиқ.

Бозор иқтисодиёти тизимига ўтишнинг аниқ йўлларида бири бозор шароитида бир неча юз йилдан бери яшаб келаётган мамлакатлар тажрибасини ўрганишдан иборат. XXI асрда бундай тажрибанинг жуда қимматли аспектидан бири кенг ҳажмли "менежмент" тушунчаси билан қамраб олинган фаолият ва билим соҳасидир. Бунда "менежмент" дейилганда бошқариш вазифасини касб сифатида амалга оширувчи одамлар-менежерларни ҳам тушунилади.

Бошқарувни дали жуда ёш, фанлараро ранг-баранг ютуқларига таянадиган илмий ва амалий билимнинг касби сифатида англаш ҳозирги замон цивилизациясида мустаҳкам ўрин тутмо³да. XX аср бошида Ф.Тейлорнинг "Илмий бошқарув", М.Вебернинг "Идеал бюракратия", А.Файолянинг "Маъмурият фани" каби асрларда ўзининг энг аниқ ифодасини топган. Бу билим соҳаси дастлаб бошқарувда қатъий рационализм (амалийлик) йўлидан борди. Бироқ менежментда рационализмнинг барча афзалликларига қарамасдан, бу ягона йўл бўлмасдан, балки кўпчилик ҳолларда янги иқтисодий-ижтимоий шароитларда ўқув юртлари-нинг иш самарадорлигини оширишда энг яхши йўл ҳам эмас экан. Бошқариш билимлари тизимида бошқариш рационализмнинг чекланганликдан таъсирланиш сифатида бошқа йўналиш феъл-атворий йўналиш мустаҳкам қарор топдики, бу ташкилотларда бошқаришнинг реал моҳиятини туп[^]нишини чуқурлаштириш учун психология, социология, маданий антропология ютуқларини кенг жалб қилишга асосланган. Бу йўналиш асосида "одамлар орасидаги муносабатларни" такомиллаштириш, "инсон омилини" ишга солиш, муҳандис-педагог, иқтисодчи- педагог ва бошқа ходимларнинг бошқаришдаги ихгиросини ривожлантириш, пешқадамлик самарадорлигани ошириш бўйича тавсиялар амалга оширила бошланди.

Бошқарув тафаккури учун назарий жиҳатдан ва амалий жиҳатдан бугунги кунда энг хос нарса нима? Адабий манбаларни таҳлил этишнинг кўрсатишига иккита янги оқим энг кўп кўзга кўринмо³да.¹

1. Халқаро меҳнат тақсимотининг чуқурлашуви, жаҳон иқтисодиётида рақобат ва ўзаро боқлиқликнинг ўсиши, транмиллий корпорацияларнинг ривожланиши, халқаро ахборот тизимларнинг яратилиши, интеграция

---

¹ С.С.Фуломов ва бошқалар. Ахборот тизимлари ва технологиялари. Т.: "Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2000.

хусусиятли бошқа тузилмалар муносабати билан юзага келган янги воқеаликларни жамоавий тафаккур қилиш.

Бошқариш бўйича улкан сондаги адабиётларнинг чоп этилиши, миллионлаб одамларга тушунарли бўлган менежмент бўйича дастурларнинг тарқалиши, турли мамлакатларнинг бо-шқариш тажрибасини текшириш орқали умумлаштириш, ҳолатларни ишлаб чиқиш, олимлар ва амалиётчиларнинг халқаро кенг алоқалари воситаси орқали «бошқариш» фани унга эҳтиёж сезаётган барча кишиларнинг мулкига айланмоқда.

2. Сўнг йилларнинг хусусияти шундаки, бошқаришнинг оғир юкини ўз зиммасига олаётган ёки шу йўлга қадам қўяётган одамларнинг тушунишлари ва фойдаланишлари учун кучлари етадиган бўлган, яхши ўзлаштириладиган рецептларга ҳамда ҳақиқатларга мурожат қилинмоқда. Менежмент фан сифатида ўзининг бутун серқирралилиги билан ўз йўли бўйича ривожланмо³да ва улкан истиқболга эришмоқда.

Шу билан бирга ҳозирги вақтда аҳолининг кенг қатламлари ҳам бошқариш ғояларига ва самарали бошқариш рецептларига астойдил қизиқмо³далар. Бу нарса мазкур мавзу бўйича Д.Карнеги., У.Оучи., Т.Питер., Р.Уотермен каби муаллифларнинг қизиқарли ва жонли тил билан ёзилган китоблари, Л.Якокки, Г.Форд, А. Морит каби бир қатор йирик шахсларнинг мемуар асарлари туфайли ҳам юз бермоқда. Ҳатто мақсадлар бўйича «бошқариш», «оғишлар бўйича бошқариш» атамаларига ўхшаш «бестселле бўйича бошқариш» атамаси пайдо бўлди.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, ҳозирги вақтда менежерларнинг сифати ва уларни тайёрлаш усулларига эмас, балки менежер касбий тайёрлаш раҳбарнинг ўзининг роли ҳам жиддий мунозараларга мавзуи бўлиб қолмоқда. У махсус таълимга эга бўлган (кўпинча муҳандислик, ҳуқуқий, иқтисодий ва шунга ўхшаш билимларга қўшимча), профессионал бошқаришни касб қилиб олган.

11.5. Раҳбар ва унинг шахси

«Раҳбарлик қилиш» сўзига изоҳли луғатда бошқариш, маслаҳат бериш, кузатиш, йўналтириш, кўрсатма бериш каби таъриф берилган. Бундан кўриниб турибдики, ҳозирги даврда раҳбарлар кондириши зарур бўлган талаблар жуда кўпдир. Уларни қуйидаги беш йирик гуруҳга бўлиш мумкин.

1. Маънавий етуклик.

- сиёсий етуклик; ҳуқуқий етуклик; ахлоқий етуклик.
- маърифатлилик ва маданиятлилик;
- ходимларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга қодирлик;
- топширилган иш учун шахсий жавобгарликни ҳис қилиш, ҳалоллик, виждонлилик.
- ташаббус ва илғорликни қўллаб-қувватлаш қобилияти.

2. Интизом ва меҳнатга бўлган муносабати.

- меҳнатсеварлик; жамоа ўртасида интизомни йўлга қўя билиш;

- атрофдагиларда меҳнатсеварлкини тарбиялай билиш;
- ишни режали олиб бора билиш.

3. Билим даражаси.

- иқтисодиётни, техника ва технологияни билиши;
- бошқариш илмини, функциялари ва тузилишини билиши;
- истиқболни билишга қодирлиги.

4. Ташкилотчилик қобилияти.

- ходимларни танлай билиш ва улардан самарали фойдаланишни таъминлай олишлиги;

- қўл остидагиларни меҳнатга ўргатиш ва тарбиялашни билиш;
- жипслашган жамоани вужудга келтира олиш;

5. Бошқариш самарадорлигини таъминлай олиш.

- бошқаришни коллегиял тарзда ташкил қила олиш қобилияти;

- иш ҳақида қисқа ва аниқ гапириш қобилияти;

- турли манбалардан иш учун зарур ахборотларни олиш қобилияти;

- бошқарув органи қарорларини бажариш устидан назоратни таъминлай билиш.

Ҳар бир раҳбар психологик билимлар билан бир қаторда муайян педагогик билимларга ҳам эга бўлиши керак. Шулар ёрдамида у ходимларга уларни тарбиялаш ва мукаммаллаштиришларига таъсир этувчи шакл ҳамда усулларнинг янада самаралилигини топиш мумкин.

Раҳбар қуйидаги муаммоларни ҳал этиши керак:

- ақлий ривожланиш (ходимларнинг умумий ва касбий маълумоти);
- маънавий бойиш (маданий тадбирлар ташкил этиш, этик муаммоларни ечиш);
- муомалани дорилмомонлаштириш;

Бунда қуйидаги тамойилларга риоя қилиш лозим:

- эзгу идеаллар билан машғул бўлиш;
- шахсий хислатларни такомиллаштириш.

Тарбиявий таъсир раҳбарнинг қуйидаги омилларни билишига боғлиқ:

- ходим маданияти ва маълумот даражаси, унинг ахлоқий касбий ва ҳаёт тажрибаси қай даражада ривожланганлиги;
- жисмонан соғломлиги, маънавий баркамоллиги;
- индивидуал, ижтимоий-руҳий сифатлари;
- меҳнат жамоасидаги ижтимоий-руҳий муҳит;
- ахлоқий-маъмурий чорага ходимнинг муносабати.

Табиийки, тарбиявий таъсир умумий ва қотиб қолган бўлмаслиги лозим, чунки юқорида қайд этилган омиллар ҳар бир муайян шахс учун фарқлидир. Шунинг учун тарбиявий таъсир ҳар бир шахснинг ўзига қаратилган бўлиши керак, бу раҳбар тарбиянинг турли-туман усулларида хабардор бўлишини тақоза этади.

Раҳбар тарбиявий таъсирни амалга оширишининг қуйидаги таъбир жоиз бўлса, «технологик тамойиллари» мавжуд:

1. Руҳий ўзига хослик, яъни шахсга тарбиявий таъсир ўтказишдан олдин унинг индивидуал, ижтимоий-руҳий сифатларини англаш лозим;

2. Маънавий мотивлар – ўзига бўйсунувчилар олдида юқори даражадаги хулқ-атвор эгаси эканлигини шахсан намоён этиш;
3. Якка тартибда ёндошиш, бу – ҳар бир шахсинг ўзига хос бўлган «аъло» томонини излаш;
4. Меҳнат фаолиятининг талабларига мослашиш, бу – ходим ақлий имкониятини аниқлаш ва ундан самарали фойдаланиш бўйича муаммони ҳал этиш;
5. Шахсий мўлжал. Бу – ходимда ноёб қобилият куртакларини ўстириш ва уларни ривожлантириш.

Умуман олганда, раҳбар ходимга тарбиявий таъсир кўрсатар экан, Г.Сальенинг куйидаги сўзларини ёдда тутиши фойдадан холи эмас: «Шуни унутмангки, ҳамма учун мос андоза йўқ. Биз, ҳаммамиз – турли тоифадамиз ва муаммоларимиз ҳам турлича».

Қисқа хулоса

Таълим-тарбия ишларига янгича муносабат мустақиллик, маънавият негизи асосида ҳукумат қарорларида таълим ислоҳатларида олимлар ва ижодкор ўқитувчиларнинг изланишларида ўз аксини топмоқда.

Ўзбекистоннинг узлуксиз таълим тизимидаги барча ўқув муассасалари ёш авлодга миллий истиқлол мафқурасини шакллантиришда, маънавиятни миллий меросимиз билан бойитишда, ёш ватанпарварларни тарбиялашда янгича иш услублари асосида ижодий ёндошмоқдалар. Ўқув тарбиявий жараёни бошқариш педагогик жамоа фаолиятини ташкиллаштириш орқали амалга оширилади. Шу сабабли ўқув муассасини бошқаришнинг асосий объекти педагогик жамоа ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, ушбу бобда ўқув-тарбиявий жараёни бошқариш, педагогик жамоа-ўқув муассаси бошқаришнинг объекти, педагогик фаолиятни фаоллаштириш йўллари, таълим муассасини бошқариш концепцияси, педагогик фаолиятни бошқариш дастури, раҳбар ва унинг шахси кабилар жуда кўплаб мисоллар асосида тушунарли қилиб баён қилинган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Ўқув-тарбиявий жараёни бошқариш қандай амалга оширилади?
2. Педагогик жамоага таъриф беринг?
3. Маркетинг – бу нима?
4. Бошқарув фаолиятини амалга оширишда маркетинг тизими ҳақида гапиринг?
5. Бошқарув дастури қандай амалга оширилади?
6. Шахс ривожланишининг асосий психологик ва педагогик омиллари ҳақида гапиринг?
7. Шахс ривожланишини ҳаракатга келтирувчи қандай кучлар мавжуд?
8. Ўқув юртларида таълим жараёни қандай шаклларда амалга оширилади?
9. Менежмент – нима?

10. Раҳбарга шахсига қўйиладиган талаблар Синингча қандай бўлиши керак?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
2. Педагогика профессионального образования. Под. ред. В.А.Сластенина.-Москва. «Академия», 2004 г.
3. Е.Н.Пронина, В.В.Лукашевич. «Психология и педагогика». Учебник для студентов ВУЗов.-М.: «Элит», 2004 г.
4. Ў. Толипов., М.Баракаев., Ш.Шарипов. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001 йил.
5. Н.Хўжаев ва бошқалар. «Педагогика асослари».-Т.: ТДИУ, 2003 йил.
6. www.inter-pedagogika.ru.
7. www.bilimdon.uz. - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг асосий веб сайти.

ХП Боб. Иқтисодчи-педагог ходимларни тайёрлаш ва малакасини ошириш

- 12.1. Касбий малакавий тузилмада кадрларнинг ўзгариши
- 12.2. Ходимлар ихтисослигини таҳлил қилиш методикаси
- 12.3. Кенг қамровли ва юқори малакали ходимлар тайёрлашга қўйиладиган асосий талаблар
- 12.4. Ходимлар олий таълими

12.1. Касбий малакавий тузилмада кадрларнинг ўзгариши

Олий таълим соҳасида сифат кўп қиррали концепция ҳисобланади. У таълим соҳасидаги барча функция ва фаолият турлари – ўқув ва академик дастурлар, илмий тадқиқот ва стипендиялар, мутахассис ходимлар билан тўлиқ таъминланганлик, таълим олувчилар, бинолар, моддий-техника базаси ва жиҳозларни, жамият ва академик муҳит фаровонлиги йўлидаги барча ишларни қамраб олиши керак, - деган эди Президентимиз И.А.Каримов.¹

Таълим ва кадрларни касбий тайёрлаш таълим сифатининг асосий якуний сифатидир, бу қуйидагиларни ўз ичига олади:

- **инсонлар**: профессор-ўқитувчилар таркиби, таълим олувчилар, ўқув-ёрдамчи фаолият ходимлари, маъмурий ходимлар ва бошқалар;
- **технологиялар**: педагогик, тарбиявий, информациявий, бошқарув, назорат қилувчи ва бошқалар;
- **моддий-техникавий таъминот**: бинолар, жиҳозлар, лаборатория ва амалиёт базаси ва б;
- **меъёрий-ҳуқуқий ва ўқув-методик таъминот**;
- **разбатлантиришлар ва асослар**;

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. – Т.: Ўзбекистон, 1992 йил.

- **ташқи таъсирлар**: бозор иқтисодиёти талаблари, корхоналар, жамият ва давлат.

Таълим тизимининг юқорида келтирилган таркибий унсурлари, устунлик қилувчи омиллар мажмуини белгилайди, булар таълим ва ходимларни касбий тайёрлаш сифатига таъсир этади.

Илмий техника инқилоби даврида ишчи ходимларнинг меҳнат қилиш шароити ўзгаради, чунки ишлаб чиқариш жараёнида ишчи ходимнинг бажарадиган фаолияти, дунёқараши, ўрни ўзгаради. Ушбу ўзгаришлар яъни ишлаб чиқариш босқичларининг ривожланиши янги майлларнинг ўсишига олиб келади. Ишчи ходим ушбу ривожланишдан фойдаланган ҳолда янгича ишлашни хоҳлайди. Ходимлардаги ўзгаришларни кучайтиришда ишлаб чиқариш факторлари кучли таъсир этади. Бунинг асосида жисмоний меҳнат, яъни инсоннинг бажарувчи функцияси ётади.

Маълумки, ишлаб чиқариш жараёнида инсон асосан 4 асосий функцияни бажаради:

1. Ишчи ходим ўз жисмоний ҳаракати билан айланттирувчи ва ҳаракатлантирувчи ҳаракатлар ҳосил қилиши учун меҳнат қуролларини ишлатиши;
2. Меҳнат қуролларини бошқариши ва уларга таъсир кўрсатиши;
3. Уларни тўғирлаши ва таъминлаши;
4. Уларни лойиҳалаштириши ва ишлаб чиқариш жараёнига тадбиқ қилиши.

Меҳнатни бошқаришда замонавий ишчи ходимга 1 ва 2 функциялардаги кўрсаткичлар аҳамиятли бўлиши билан бир қаторда меҳнатнинг мазмуни ва ижодийлигини оширишда 3-4 функциялар ҳам муҳимдир.

Тарихга назар солиб кўрсак, машинасозликда юқори малакали иш даражаси ошиб бормоқда. М: 30-йилларда чилангар таъмирловчи 9-10 та станокда ишлай олган, ҳозирда эса 25-30 станокда бемалол ишлай олади ва 100 дан ортиқ металл ва нометалл материаллар билан ишлайди. Бундан ташқари у пайвандлашни ҳам билиши керак.

90-йилларда техниканинг ривожланиши янги типдаги станок ишчи ходимларини юзага келтирди. Кенг профилли универсал ишчи ходимлар вужудга келди. Ҳозирда бу ишчи ходимлар 14 та ихтисосликларни эгаллаган. Бу ихтисосликлардан токарлик автоматларни созловчилар, ярим автоматни, автоматлаштирилган станокларни созловчи ва бошқалар. Ишчи ходим созловчиларнинг бу гуруҳи электротехник билимга ҳам эга.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигида ҳам юқори малакали ишчи ходим мутахассислар вужудга келмоқда. Маълумки, Ўзбекистон асосан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлашга асосланган аграр мамлакатлардан бири ҳисобланади. Мамлакатда яратиладиган ялпи ички маҳсулотнинг қарийиб 1/3 қисми қишлоқ хўжалигига тўғри келади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти мамлакатга валюта тушумларини 55 фоиздан ортиғини таъминлайдиган муҳим экспорт манбаларидан бири ҳисобланади.

Мустақилликнинг дастлабки йиллари мобайнида республика қишлоқ хўжалигида бозор инфратузилмасини ривожлантириш мақсадида амалга

оширилган ислохатлар ўзини ижобий натижасини бера бошлади. Умуман олганда, кишлок хўжалиги мустақил республикаимиз иқтисодиётининг муҳим тармоғи ҳисобланиб, унинг замон талаблари даражасида ривожлантирилиши халқимизнинг фаровон турмуш тарзини ва истимқололимизнинг барқарор бўлишини кафолатлайди. Бунинг учун эса, соҳанинг замонавий ва ҳар жиҳатдан хорижий мутахассислар билан таъминлаш бирламчи ва муҳим аҳамият касб этади.

12.2. Ходимлар ихтисослигини таҳлил қилиш методикаси

«Иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги барча ислохотларимизнинг пировард мақсади – деган эди Президентимиз И.А.Каримов¹, юртимизда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилиб беришдан иборатдир. Айнан шунинг учун ҳам маънавий жиҳатдан мукамал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, миллий уйғониш ғоямини рўёбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш давлатимизнинг энг муҳим вазифаларидан бири бўлиб қолади».

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да таълим хизматлари бозорининг стратегик мақсади сифатида, бозор муносабатларининг вужудга келиши шароитида самарали ишлашга қодир бўлган иқтисодчилар фаолиятининг барча даражалари ва соҳалари учун мутахассис кадрларни тайёрлаш ва бу билан Ўзбекистон иқтисодиётининг шаклланиши ва ривожланишининг бутун жараёнига сезиларли таъсир кўрсатиш масаласи белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Олий ўқув юртларида мутахассислар тайёрлаш ҳар йили 38-40 минг киши атрофида ўзгариб туради.

1990-2000 йилларда мутахассислар тайёрлашнинг йиллик ўсиши кузатилди, 2000 йилда бу кўрсаткич 41690 кишини ташкил қилади. Бугунги кунда олий маълумотли мутахассисларга бўлган қўшимча талаб аста-секин ўсиб бориб ва 2003 йилда 50 минг кишини, 2005 йилга келиб эса 55-60 минг кишини ташкил қилади.

Шунингдек, бозор иқтисодиёти шароитини кўзда тутиб, мутахассисларни тайёрлаш соҳасидаги таркибий силжишлар сақланиб қолинади. Бу «Иқтисодиёт ва бошқарув» ихтисослиги бўйича мутахассисларга бўлган эҳтиёжнинг янада ошишини келтириб чиқаради. 1999-2000 йилларда иқтисодий ва ҳуқуқий йўналишдаги олий таълим муассасаларига ўртача йиллик қабул қилиш 16,4 минг кишини ёки умумий қабулнинг 9,2%ни ташкил қилади ва 1990 йилдан буёнги даврда 1,3 марта ортди. Бу, ўз навбатида, Олий таълим муассасаларида ўқиётганларнинг умумий сонига ушбу ихтисосликдаги талаблар сони улушининг 1990 йилдаги 9,940% ўрнига 1997 йилда 116,5% гача олиб келди.

Ўзбекистонда 1992 йилда 53 та давлат олий таълим муассаси мавжуд бўлиб, уларнинг улуши олий таълим муассасалари умумий соннинг 100%ни

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маърузаси. февраль, 1995 йил.

ташкил этарди. Давлат олий таълим муассасалари сонининг ўсиши кўйидаги тарзда юзага келди: 1985-1990 йиллар мобайнида уларнинг сони олий таълим муассасаларининг 100% даражасида барқарорлашди; кейинги йилларда уларнинг ўсиш суръати бир йилда тахминан 3-4 тани ташкил қилди; 1990-1996 йилларда эса уларнинг сони 58 тага ёки 23,4% ошди.

Давлат олий таълим муассасаларида 1997 йилда 158,2 минг талаба таълим олди, бу 1995 йил билан солиштирганда 68,8% ташкил қилди. 2000 йилга келиб талабаларнинг сони 172,4 минг киши, 2002 йилда эса 198 минг кишига етди (йиллик ўсиш суръати 2-3%). Фақатгина 1995-2000 йилларда талабалар сонининг ўсиши қайд этилди; тегишлича, ҳар йили ўсиш суръати 1,5% ни ташкил қилди (1995 йил-192070, 2000 йил-198017)

Олий таълим муассасаларининг иқтисодий ҳудудлар бўйича тақсимланиши бир хил эмас: масалан, уларнинг 31% ёки 30 та олий таълим муассасаси Тошкент шаҳри ва пойтахт вилоятида жойлашган, шулардан Тошкент шаҳрида 30 та олий таълим муассасаси ёки 40%; Фарғона водийсида 11 та ёки 17,8%; қолган ҳудудларнинг улуши 34,2% даражасида бўлиб, Самарқанд шаҳрида 6 та олий таълим муассасаси жойлашган, бу Ўзбекистон давлат олий таълим муассасалари умумий сонининг 9% га тенг.

Давлат олий таълим муассасалари талабалари сони олий таълим муассасаларинг улушига тахминан мос келади, масалан, Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятининг олий таълим муассасалари барча олий таълим муассасалари талабалари сонининг 47,2% ни қамраб олади, бу ердаги олий таълим муассасаларининг улуши эса қарийиб 48% ни ташкил қилади.

Бугунги кунда малакали мутахассис ходимларни текширишда уларнинг ихтисослиги таҳлил қилинади, комиссиялар тузилади. Тузилган комиссия аъзолари ўқитувчилар ва врачлардан иборат бўлади.

Режа тузилади:

1. Мехнат тури ва миқдорини аниқлаш;
2. Техник-ташкилий шароитлар;
3. Ишчи ходимлар бажарадиган ишлар;
4. Квалификация;
5. Махсус тажриба;
6. Жавобгарлик;
7. Махсус техник талаблар;
8. Махсус жисмоний техник талаблар;
9. Ташкилий тайёрлашга таклиф;
10. Илмий техник прогрессга етиб бориши.

Бу таҳлилларни шароитни ҳисобга олган ҳолда бажариш керак. Ходимларнинг ўқиши учун ўша ташкилот етарли даражада ўқув материалига эга бўлиши керак. Таҳлилнинг натижаси ходимларнинг таркибига боғлиқ. Мехнатнинг сифати – унинг механизациялашганлиги ва автоматлаштирилганлиги, юқори малакали ходимлар билан таъминланганлиги билан белгиланади. Шу билан бир қаторда ходимнинг маълум бир соҳадаги аниқ фаолиятини белгилаб беради. Маълум соҳадаги ходимларнинг иш қуроли билан ишлаши сифатни бошқаришни белгилаб беради.

12.3. Кенг қамровли ва юқори малакали ходимлар тайёрлашга қўйиладиган асосий талаблар

Кенг қамровли ва юқори малакали ходимларни бошқаришда автоматлаштирилган бошқарув тизими номли янги меҳнат тури пайдо бўлди. Уларнинг меҳнатида бир қанча умумийликлар бор.

Кенг қамровли мутахассис ходим ўз фаолиятида бир қанча касбларни қамраб олади, зарур билимларга, кўникма ва малакаларга эга бўлади. Бу аралаш технология участкалардаги ишлаб чиқариш функцияларини амалга оширишда қўл келади. У ишлаб чиқаришнинг фан соҳасидаги билимлар билан қуролланган бўлиб, ишлаб чиқаришнинг ўзгариб турадиган шартларига тез кўникиб кета олади.

Кенг кўламли мутахассис ходимнинг профессионаллиги шу билан белгиланадики, унинг янги жойга ва янги шароитга тез кўникишидир. Бундай ҳолларда қайта қуриш ва тўғирлаш кўникмалари ҳосил бўлади. Амалий кўникмалар ўз-ўзидан ўзгармайди, булар ишлаб чиқариш шароитлари ўзгариши билан, меҳнат жараёнлари тузилмалари билан ва унинг миқдори билан ўзгаради.

Профессионалликнинг юқори босқичларга кўтарилиши кўп функцияларни бажариши бошқа комплекс меҳнат билимларида ҳамда иш фаолиятининг кенгайиши билан келиб чиқади. Профессионал ишчи ходим ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотни таҳлил қила олади. Бу жараёндаги асосий нарса, бу назарий билимларни билишда эмас, балки амалиётда ишлата олишдир.

Бугунги кунда интеграция жараёни техник жараёнда янги техникани бошқара оладиган ходимларни талаб қилади. Юқори малакали ходимлар юқори билимларга умумий техник билимга, тажрибага эга бўлган, ҳамда улар ишлаб чиқаришда янги билимларни ўзининг амалий фаолиятида қўллаш оладиган ишчи ходимдир.

Алоҳида тармоқ корхона ёки ташкилот миқёсидаги иқтисодчи мутахассислар тайёрлашни ривожлантириш стратегияси хусусида гапирадиган бўлсак, бу стратегиянинг ҳам бир қатор ўзига хос хусусиятлари мавжуддир. Бундай стратегиядаги асосий масала бўлиб тегишли тармоқ ва унинг корхона ёки шароитидаги янги хўжалик юритиш тизимида янада самарали фаолият кўрсатишларини таъминлаш мақсадида уларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашнинг замонавий шакл ва усулларини аниқ ишлаб чиқиш ва амалиётга самарали жорий этиш ҳисобланади. Бу стратегияга кўра, тармоқдаги ишлаб чиқариш фаолиятининг барча бўлинмаларига истиқболни тўғри баҳолай оладиган қўл остидаги кишилар билан ҳамкорликда ишлай оладиган ва ўз мутахассислиги соҳасини пухта ўрганган раҳбар кадрларни танлаш, шунингдек ишлаб чиқаришнинг барча бўғинлари учун юқори малакали, виждонли ва ҳар қандай шароитга мослаша олиш қобилиятига эга бўлган иқтисодчи мутахассисларни танлаш муҳим аҳамият касб этади. Шу мақсадларда

иқтисодчи мутахассисларни касбий тайёрлашнинг турли усул ва шакллари стратегияда ўз ифодасини топади.

Маълумки, ҳар қандай корхона ёки ташкилотда мутахассислар ишини муваффақиятли ташкил этишда уларни комплекс ва тизимли тарзда ўқитиш муҳим аҳамиятга эгадир. Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, мутахассисларни тайёрлашни ривожлантириш стратегияси ўз ичига барча ишлаб чиқариш бўғинларини қамраб оладиган турли хил ўқитиш шаклларини олиши керак. Шунинг билан бирга мутахассисларни тайёрлашни доимий ва узлуксиз тарзда амалга оширишни таъминлаш ҳам стратегиянинг ҳал қилувчи аҳамиятга эга таркибий қисми ҳисобланади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, алоҳида тармоқ корхона ёки ташкилотлар миқёсидаги мутахассисларни тайёрлашни ривожлантириш стратегиясидаги мутахассисларни малакасини ошириш ва ўқитиш шаклларини ўзида ифодалаган модел тасвирланган.

Кўришиб турганидек, бу стратегияда мутахассислар тайёрлашнинг аниқ шакл ва усуллари ишлаб чиқиш долзарб аҳамиятга эгадир. Бундан ташқари, тармоқ, корхона ёки ташкилотлардаги стратегия ҳам кўплаб босқичларга эга бўлади, бироқ имкониятлардан келиб чиққан ҳолда бу босқичларга кейинги изланишларда тўхталиб ўтамиз.

Юқорида мутахассисларни тайёрлашни ривожлантириш стратегиясини иккига бўлиб кўриб чиқдик. Бироқ, бу дегани булар бир-биридан алоҳида ривожланадиган стратегиялар экан деб хулоса чиқаришни англамайди. Чунки, ҳар қандай тармоқ, корхона ёки ташкилотдаги бундай стратегиялар, биринчи навбатда, тегишли давлат стратегияларидан келиб чиққан ҳолда шакллантирилади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида иқтисодчи мутахассислар тайёрлаш тизимини ривожлантириш стратегиясига қуйидаги бир қатор омиллар таъсир кўрсатади:

1. Мамлакатдаги таркибий ўзгаришлар. Маълумки, Ўзбекистон режали иқтисодий бошқарув тизимидан янги бозор иқтисодиёти механизми сари интиломқда. Бу эса, табиий равишда, янги иқтисодий шарт-шароитлар ва тузилмаларни яратиш заруриятини юзага келтирди. Бундай шароитда янгича билим ва тажрибага эга бўлган мутахассисларсиз ҳеч қандай муваффақиятга эришиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам мамлакатимиздаги иқтисодий-ижтимоий ўзгаришлар мутахассислар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг замонавий стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни талаб қилмоқда.

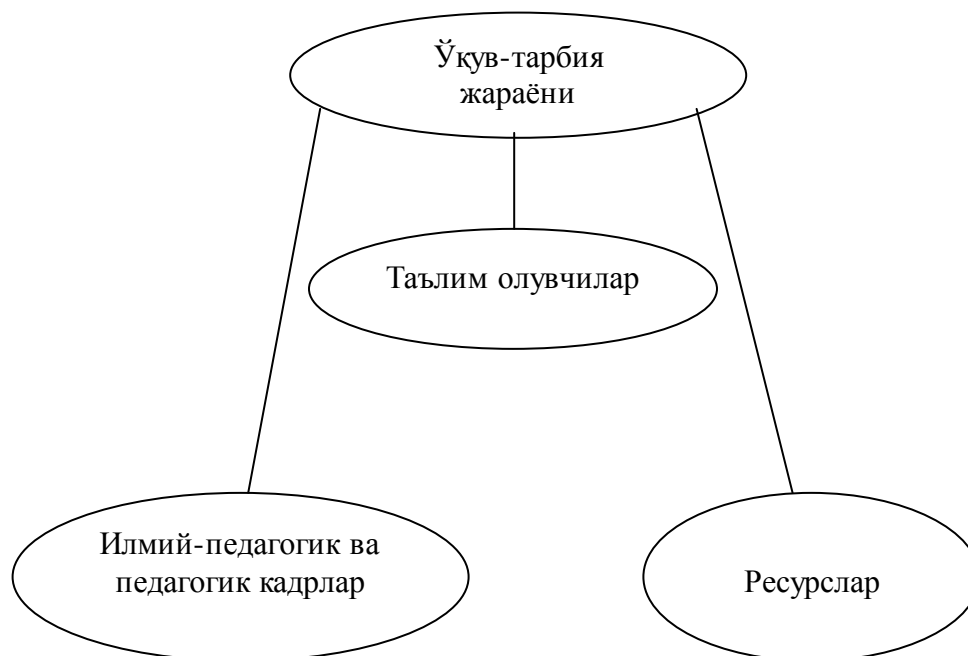
2. Бугунги кунда «меҳнат бозори»даги ишсизлик муаммолари. Бу айниқса, ўтиш давридаги мамлакатлар, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам алоҳида ечим талаб қиладиган муаммолардан ҳисобланади. Ўтиш давридаги мамлакатларда кўплаб sanoat объектларининг тўлиқ ҳажмда ишлаш имкониятларининг камайиши, давлатнинг кўплаб назорат органларини қисқартирилиши, шунингдек янги объектларга айлантирилаётган корхона мутахассисларининг замонавий билимларга эга бўлмаслиги оқибатида меҳнатга лаёқатли ишсизларнинг сони ортиб боради. Бунинг олдини олиш учун эса, бу ишсизларни қисқа муддатли қайта тайёрлаш тизимини ривожлантириш орқали

бозор талабларига мос билим ва тажрибаларни оширишга катта эҳтиёж сезилади.

Иқтисодчи кадрлар, таълим олувчилар ва уни таъминлаш учун зарур ресурслар ўқув-тарбия жараёнининг асосий компонентлари ҳисобланади.

5-чизма

Иқтисодчи мутахасислар таълим хизматини талаб этувчилар сифатида олий таълим (бакалаврият, магистратура)нинг барча босқичида маънавий-ахлоқий ва касбий жиҳатдан шахс сифатида шакллантирувчилардир. Давлат таълим стандартлари ва ресурслари воситасида уларнинг сифатли таълим олиши ва касбий тайёрланиши кафолатланади. Таълим олувчиларнинг вазифаси ҳар томонлама ривожланган шахс бўлиб етишишлари учун олий таълим тизимидаги кенг имкониятлардан фойдаланишдан иборатдир.¹

Олий таълим ресурслари қуйидагилардан иборат:

- молиялар (бюджет ва бюджетдан ташқари манбалардан олинадиган);
- моддий-техника базаси, лаборатория ва амаелий машғулотлар ўтказиш учун зарур бўлган;
- компьютер технологияларининг техникавий, математик ва дастур таъминоти;
- информация базаси (дарсликлар ва ўқув қўлланмалари, кўргазма материаллар ва жиҳозлар ва ҳ.к.).

Ўқув-тарбия жараёнининг санаб ўтилган компонентлари кадрлар тайёрлаш учун замин яратади. Уларнинг сифати ва рақобатбардошлиги айрим олинган ҳар бир компонентнинг ва умумий заминнинг ривожланганлик даражасига боғлиқдир.

XXI асрга келиб, янги техника ва технологияларнинг жадал суръатларда ўсиб бораётганлиги, ҳозирги кунда замонавий ахборот технологиялари айниқса,

¹ Эгамбердиев Э., Хўжамкулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. – Т.: «Маънавият», 2003. 81-бет.

ҳалқаро интернет тизимининг бутун дунёни қамраб олаётганлиги, мамлакатимизга чет эл сармояси орқали ривожланган мамлакатларнинг импорт асбоб-ускуналарини кириб келаётганлиги, шунингдек корхона ва ташкилотларда янги талаблар асосида бошқарув ва ишлаб чиқариш тизимларини такомиллаштириш зарурияти кабилар етук малакали мутахассислар тайёрлашни талаб қилмоқда ва бошқалар.

Шундай қилиб, иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида Ўзбекистонда иқтисодчи мутахассислар тайёрлаш тизимини ривожлантириш стратегиясини жаҳон талаблари даражасида амалга оширишга катта эътибор қаратилмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаб ўтишимиз жоизки, замонавий бозор иқтисодиёти шароитида бундай стратегияда биринчи навбатда, таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро интеграциялашувни янада чуқурлаштириш масаласига асосий эътибор қаратилиши керак. Шундай бўлгандагина республикамизда иқтисодчи мутахассислар тайёрлаш тизимидаги сифат критериясини кутилган даражада ривожлантириш имконияти юзага келади. Бу эса, мамлакатимиз корхона ва ташкилотларидаги иқтисодий ва ижтимоий самарадорликка эришишни, мос равишда мамлакат макроиқтисодий ўсишига эришишни таъминлайди.

12.4. Ходимлар олий таълими

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек:¹ – «мақсадларимизга эришиш, янги, демократик жамиятни қуриш, илохотларнинг тақдири қандай интеллектуал кучларга эгаллигимизга, ёшларимиз қандай маданий ва профессионал савияга эришганлигига, қандай идеалларга эътиқод қилишига, маънавий жиҳатдан қанчалик бойишига боғлиқдир. Шу боис, аҳолининг маълумот олиш имкониятини ошириш, миллий тикланиш ғоясини амалга оширишга қодир янги авлодни тарбиялаш энг муҳим вазифаларимиздан биридир».

Бугунги кунда иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи кишиларни ўқитиш ва малакасини ошириш учун махсус дастурлар ишлаб чиқилади. Чет элларда уларни ташкил қилишда махсус ўргатувчи ташкилотлар иштирок этади (масалан, бизнес мактаби, малака ошириш факультети, бошқарув университети). Ҳозирги кунда чет эл ва мамлакатимиз олим ва мутахассислари ёрдамида ишлаб чиқилган тадбиркорлик бўйича янги ўқув дастурлари кенг қўлланилмоқда.²

Йўналиш бўйича ўқув дастурлари қуйидагиларга бўлинади:

- бошланғич ўқиш дастурлари;
- тадбиркорлик ишини комплекс ўқишини таъминлаб берувчи дастурлар ва унинг алоҳида томонларини ўргатувчи дастурлар (масалан, маркетинг, банк иши, қимматбаҳо қоғозлар);

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: «Ўзбекистон», 1995, 259-бет.

² /уломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес.-Т.: «Шарқ», 2002, 147-бет.

- бошқарув фаолиятини ўрганиш дастурлари ва мутахассисни ўқитувчи дастурлар ўқиш дастурини вақтинчалик омили бўйича қисқа ва узок муддатга бўлинади.

Ўқишнинг кўламига қараб қуйидаги дастурлардан фойдаланилади:

1. Доимий тавсифга эга дастурлар, кўпинча тўғри ёки қисман ўқиш дастури ҳисобланади. Уларга тадбиркорларни ўқитиш дастурлари киради.

2. Малакани ошириш дастурлари чет элларда кенг тарқалгандек, бизнинг республикамизда ҳам кенг тарқалмоқда.

Кичик бизнес ҳам бошқа фаолият каби, доимо ишчиларни ўқитишни талаб қилади. Бу жараён кадрларни сифатини ва ривожланишини таъминлайди.

Ўқиш – бу одамнинг фундаментал билим олиш жараёнидир. Аслида, у мактабларда, коллежларда, институтларда, университетларда ёки бошқа жойларда амалга ошади. Ислохотлар ўқишнинг турларига таъсир қилади. Олий маълумот очик, демократик бўлади. Олий маълумотни ривожлантиришнинг бошқа кўриниши – бу олий ва ўрта махсус ўқишни интеграция қилишдир.

Олий маълумот ислохоти ўз ичига қуйидаги йўналишларни олади:

1. Янги такомиллашган ўқув дастурларини ишлаб чиқиш, замонавий мутахассисларни тайёрлашда халқаро ўқиш жараёнини ташкил қилиш.
2. Аудитория дарслари ва мустақил ишлар орасидаги ўқув вақтини энг қулай тарзда тақсимлаш ва бошқалар.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳамда Халқ таълими вазирлиги мутахассислари иштирокида «Ўзбекистон Республикасида узлуксиз иқтисодий таълим концепцияси» ишлаб чиқилган. Бу концепцияда узлуксиз иқтисодий таълимни янада ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг стратегик йўналишлари белгилаб қўйилган бўлиб, улар иқтисодчи мутахассисларни тайёрлашнинг ва умумий иқтисодий таълимнинг жаҳон андозаларига мос келади. Узлуксиз иқтисодий таълим концепциясини амалга оширишдан кўзланган асосий мақсад халқаро ҳамжамият томонидан қабул қилинган таълим андозаларига мос юқори малакали кадрларни тайёрлашдир.

Концепция Халқаро стандарт таълим классификацияси ва Халқаро стандарт касб классификацияси қоидалари асосида ишлаб чиқилган. Концепция яратилишидан аввал кўплаб тадқиқот ишлари олиб борилди. Бунда иқтисодий таълим бўйича жаҳон тизими, айниқса АҚШ, Англия, Франция, Германия, Япония ва Россия таълим тизими тажрибаси ўрганилди ва умумлаштирилди. Умуман олганда, тақлиф этилган концепция асосан иқтисодчи мутахассисларни тайёрлашнинг Инглизча-Америкача тизимига таянади. Аммо унда, Ўзбекистон иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари, ўтиш даври, иқтисодий таълим босқичлари ва даражаларига бевосита таъсир кўрсатадиган хўжалик юритиш тизими ҳисобга олинган.

Узлуксиз иқтисодий таълимни жаҳон андозалари даражасига кўтариш концепциянинг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Бу қуйидаги мақсадларни кўзлайди:

- узлуксиз иқтисодий таълим тизимини жаҳон таълим тизими билан ўзаро уйғунлаштириш;

- иқтисодчи мутахассислар билим даражасини халқаро миқёсда рақобатбардошлигига эришиш;
- дунёнинг етакчи мутахассислари ва таълим технологияларини мамлакатимизда иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш тизимига жалб этиш;
- иқтисодчи мутахассисларнинг бакалаврлик ва магистрлик дипломларини халқаро даражада тан олинишига эришиш ва бошқалар.

Бу жараёнда бўлажак иқтисодчи мутахассисларни хорижий тилларга, асосан инглиз тилига ўргатиш алоҳида аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг халқаро алоқалари мунтазам равишда кенгайиб ва чуқурлашиб бораётган бугунги кунда бу ҳаётий заруриятга айланди.

Ҳозирги кунда Республикада иқтисодий таълим тизимини ислоҳ қилиш борасида нуфузли халқаро ташкилотлар, олий ўқув юртлари ва жамғармалар билан фаол ҳамкорлик қилинмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил иқтидорли ёшларнинг чет элда таълим олишларини қўллаб-қувватлаш «Истеъдод» жамғармасини тузиш ва Президент грантларини жорий этиш тўғрисидаги Фармони қобилиятли ёшларимизни хорижнинг энг нуфузли ўқув юртларида чуқур билим олишларига катта имкониятлар яратди. «Истеъдод» жамғармаси фаолиятини бошлаган 2000 йилдан то ҳозирга қадар бир нечта юзлаб иқтисодчи мутахассислар АҚШ, Буюк Британия, Япония каби давлатларнинг олий ўқув юртларида таҳсил олиб, мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг турли жабҳаларида ўзларидаги етук малака ва жаҳон андозаларига мос келувчи билим даражалари билан фаол иштирок этиб келишмоқда. Ёшлар хориж ҳаётини кўриб, халқаро ҳаётий тажриба орттириб, чет тилларини мукамал эгаллаб, замонавий бакалаврлик ва магистрлик даражасига республикамизнинг турли босқичдаги педагог кадрлар хорижий таълим марказларида тажриба ва малака орттириб келмоқдалар. Бундай ёндашувлар ҳам Ўзбекистон таълим тизимининг ёрқин истиқболига ва унинг мавқеини оширишга хизмат қилади.

Таълимнинг моддий техникавий асосини ривожлантиришга ҳам шахсан Президентимизнинг ўзлари, ҳукуматимиз ҳам катта эътибор бермоқда. 1999 йил октябр ойида Давлатимиз раҳбарининг Жанубий Корея республикасига қилган сафари пайтида Корея Эксим банки Ўзбекистонда академик лицей ва коллежларни ўқув жиҳозлари билан таъминлаш лойиҳасини ижроси учун 35 миллион доллар миқдорида имтиёзли кредит ажратди. Шунингдек, Европа иттифоқининг ТАСИС дастури асосида «Ўзбекистонда менежментни ўқитиш», «Ўтиш даврида узлуксиз таълим ва меҳнат бозорини шакллантириш» ва бошқа шу каби халқаро лойиҳаларида Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети фаол иштирок этиб келмоқда.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг кўп укладлилиги кенг қамровли иқтисодий муаммолар бўйича чуқур билимга эга бўлган иқтисодчи мутахассисларга талабнинг кун сайин ортиб бораётганлигидан далолат бермоқда. Шундай экан, макроиқтисодиёт ва давлат бошқарувчи бўйича иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш тизими сифат жиҳатдан қайта ташкил этилиши зарур. Шунингдек, йирик тадбиркорлик ва бошқарув бўғини мутахассислари малакасини ошириш тизими ҳам ривожлантирилиши лозим.

Шу билан бир қаторда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш ўқув муассасалари тизимини янада такомиллаштиришни тақозо этади. Бунинг учун биринчи навбатда, ўрта махсус, касб-хунар коллежларида кичик ва хусусий тадбиркорларни тайёрлаш тизимини шакллантириш ва ривожлантириш керак. Ўқув жараёнига тадбиркорлик фаолияти, ҳуқуқ, солиқ, молия ва банк иши, маркетинг, стратегик режалаштириш, суғурта асослари ҳақида билим берадиган фанларни дадиллик билан киритиш мақсадга мувофиқдир.

Университет бакалаврлик ва магистрлик дипломлари даражасини ошириш, иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш тизимини замон талаблари даражасида ривожлантириш учун муҳим асос ҳисобланади. Бунинг учун, ўқув муассасалари моддий базасини мустаҳкамлаш, уларни замонавий ўқув компьютер техникаси билан жиҳозлаш, зарур ўқув адабиётлари билан таъминлаш, ўқитишнинг турли шакллари кенгайтириш, профессор-ўқитувчиларнинг меҳнатга рағбатини кучайтириш кабилар муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида, Ўзбекистоннинг ҳар жиҳатдан ривожланиши ва мавжуд қийинчиликларни енгиб ўтиши самарали иқтисодий сиёсатнинг ишлаб чиқиши ва амал қилиши билан чамбарчас боғлиқдир. Президентимизнинг бевосита ташаббуслари билан олиб борилаётган иқтисодий сиёсат ўзининг бир қатор ўзига хос хусусиятлари ва устувор жиҳатлари билан мамлакатимизда мавжуд ишлаб чиқариш салоҳиятидан имкон қадар самарали фойдаланиш, уни жаҳон мамлакатларининг илғор тажрибасидан келиб чиққан ҳолда тежамкорлик ва рақобатбардошлик тамойилларига таянган ҳолда қайта такомиллаштириш, шунингдек мамлакат иқтисодиётини чуқур интеграциялашув асосида ривожлантириш кабилар учун етарлича имкон яратмоқда.

Бироқ, мамлакатда замонавий шароитларда самарали фаолият кўрсата оладиган ҳамда тадбиркорлик билан ҳар қандай иқтисодий фаолиятни муваффақиятли ташкил эта оладиган мутахассисларнинг етарли даражада эмаслиги иқтисодий ривожланиш моделини самарали амал қилишига ўзининг салбий таъсирини кўрсатиб келмоқда. Бу эса, иқтисодчи мутахассислар тайёрлаш тизимини янги тамойиллар асосида ривожлантиришни ниҳоятда долзарблигидан далолат бермоқда.

Қисқа хулоса

Кенг қамровли мутахассис ходим ўз фаолиятида бир қанча касбларни қамраб олади, зарур билимларга, кўникма ва малакаларга эга бўлади. Бу аралаш технология участкалардаги ишлаб чиқариш функцияларини амалга оширишда кўл келади. У ишлаб чиқаришнинг фан соҳасидаги билимлар билан қуролланган бўлиб, ишлаб чиқаришнинг ўзгариб турадиган шартларига тез кўникиб кета олади.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг кўп укладлилиги кенг қамровли иқтисодий муаммолар бўйича чуқур билимга эга бўлган иқтисодчи

мутахассисларга талабнинг кун сайин ортиб бораётганлигидан далолат бермоқда. Шундай экан, макроиктисодиёт ва давлат бошқарувчи бўйича иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш тизими сифат жиҳатдан қайта ташкил этилиши зарур. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, ушбу бобда касбий малакавий тузилмада ишчи ходимнинг ўзгариши, ишлаб чиқариш жараёнининг асосий вазифаси, ишчилар ихтисослигини таҳлил қилиш услуги, кенг қамровли соҳа ходимлари ва уларга қўйилган талаблар, ходимлар олий мактаби кабилар бўйича қатор маълумотлар келтирилган.

Ўз-ўзини назорат ва муҳокама қилиш учун саволлар:

1. Кенг қамровли соҳа ходимлари ва юқори малакали ходимлар тайёрлаш ва уларга қўйилган талаблар?
2. Кадрлар ихтисослигини таҳлил қилиш услуги ҳақида фикр билдиринг?
3. Кенг қамровли соҳа ходимлари ва юқори малакали ходимлар ҳақида тушунча ва улар қандай бўлиши керак?
4. Касбий малакавий тузилмада ходимларнинг ўзгариши қандай амалга оширилади?
5. Ходимлар олий таълими ҳақида Сизнинг фикрингиз?
6. Касбий маҳорат деганда нимани тушунасиз?
7. Меҳнат шартномасига таъриф беринг?
8. Меҳнатни ташкил этиш ва унинг усуллари ҳақида фикр билдиринг?
9. Малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимида қандай ишлар амалга оширилади?
10. Мутахассисликларни таҳлил қилиб беринг?

Тавсия этилаётган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1999.
2. Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар тараққиёт омили. – Т.: Ўзбекистон, 1995.
3. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика. -М.: «Питер», 2004.
- Профессиональная педагогика. Учебник для студентов. – М.: Педагогика, 2002.
4. Пронина Е.Н, Лукашевич В.В.. Психология и педагогика. Учебник для студентов ВУЗов. -М.: «Элит» 2004 г.
5. Толипов Ў., Баракаев М., Шарипов Ш. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001.
6. www.inter-pedagogika.ru.

ГЛОССАРИЙ

Аксиология - кадриятлар тўғрисидаги фалсафий таълимот, аксиологик кадриятлар моҳияти.

Аксиологик ёндашув – инсонпарварлик педагогикасига хос бўлган хусусият, бунда инсон ижтимоий кадрият ва жамият ривожланишининг пировард мақсади сифатида қаралади. Аксиологик тафаккур ўзаро алоқадаги ҳам ўзаро ҳаракатдаги дунё концепциясига асосланади.

Анкеталаштириш – анкета ёрдамида ижтимоий, иқтисодий, демографик, психологик, педагогик ва бошқа тадқиқотлар учун дастлабки материалларни йиғиш жараёни.

Ахборотли малака – таълим-тарбия масалаларига ахборотларни мослаштириш ва талқин қилиш малакаси.

Ахлоқ - шахснинг жамиятга ва бошқа кишиларга нисбатан бурчини белгилаб берувчи меъёрлар тизими, маънавий хулқ қоидалари, у ижтимоий онг шаклларида бири.

Бошқариш – ташкил этиш, қарор қабул қилишга қаратилган фаолият, объектни ўз хизмат вазифаси доирасида назорат қилиш, тартибга солиш, ишончли ахборотлар асосида таҳлил қилиш ва яқун ясаш.

Вазифа – мақсад ва уни амалга ошириш босқичларининг ойдинлаштирилиши.

Давлат таълим стандарти – узлуксиз таълимнинг муайян босқичида шахс (мутахассис)нинг тайёргарлик даражаси ва мазмунига қўйиладиган минимум талаблар.

Дидактика – таълим ва ўқитиш назарияси ҳамда ўқитиш жараёнида тарбиялаш мазмунини ифодаловчи педагогиканинг таркибий қисми.

Изоҳлаш, тушунтириш – оғзаки изоҳ, ёритилиши лозим бўлган турли материалларни изоҳлаш, исботлаш, таҳлил қилиш.

Илмий муаммо – фан орқали ҳал қилинадиган асосий зиддиятлар.

Истиқболни белгилаш малакаси – ижтимоий ва билиш жараёнларини режалаштириш ва бошқариш.

Касбий – педагогик мулоқот – педагог ва талабанинг ўзаро зич ижтимоий-психологик алоқаси тизими бўлиб, унинг мазмуни ахборотлар айрибошлаш, тарбиявий таъсир ўтказиш, коммуникатив воситалар ёрдамида ўзаро муносабатларини ташкил этиш ҳисобланади.

Касбий тайёргарлик – бўлажак мутахассиснинг психологик, психофизиологик, жисмоний ҳамда илмий-назарий ва амалий тайёргарлиги.

Касбий билимдонлик – педагогик фаолият юритиш учун зарур бўлган назарий ва амалий тайёргарлик бирлиги.

Кузатиш – бирор педагогик ҳодиса бўйича аниқ фактик материал олиш мақсадини кўзлаган идрок этишнинг шакли.

Кўникма – ўрганиш натижасида қўлга киритилган, беихтиёр, автоматик тарзда бажариладиган ҳаракат. Кўникмалар бирор ҳаракатни назоратсиз, автоматик тарзда бажариш қобилиятидир.

Лаборатория иши – асбоб-ускуналар ва бошқа техник мосламалардан фойдаланган ҳолда талабалар билан тажрибалар ўтказиш, бирор ҳодисани махсус жиҳозлар ёрдамида ўрганиш.

Маъруза – одатда олий ўқув юртида бирор фан мазмунини оғзаки баён қилишга асосланган ўқув жараёни, методи.

Малака – шахснинг ўзи эгаллаган билимлари асосида уларнинг янги шароитдаги янгиликлар билан бирга, маълум бир фаолиятни самарали бажариш қобилиятидир.

Мафкура - ғоя ва қарашлар тизими.

Метод – 1) табиий ва ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини тадқиқ қилиш, билиш усули; 2) ҳаракат қилиш усули, тарзи.

Методика – бирор ишни ташкил қилишда мақсадга мувофиқ қўлланадиган методлар.

Мотив – маълум эҳтиёжларни қондириш учун асос бўладиган кишининг ички фаолият мазмуни.

Муаммоли ўқитиш – ўқув машғулоти ташкил этиш шакли бўлиб, унда педагог раҳбарлигида муаммоли вазият юзага келтирилади ва унинг ҳал қилинишида таълим олувчилар фаол мустақил ҳаракат қиладилар.

Педагогик жараён – таълим масалалари, унинг тараққиётини ҳал қилишга қаратилган, махсус ташкил этилган педагог ва талабаларнинг мақсадли ўзаро муносабатлари.

Педагогик малака – муайян тоифдаги вазифаларни ҳал қилиш имкониятига эга бўлган мутахассиснинг касбий педагогик тайёргарлиги даражаси ва тури.

Педагогик технология – 1) олдиндан лойihalаштирилган педагогик жараённи амалиётга режали ва бир маромда татбиқ этиш ёки педагогик масалани ечишга қаратилган педагогнинг узлуксиз ўзаро боғланган ҳаракатлари тизимидир; 2) таълим-тарбия методларини у ёки бу тўпланини қўллаш билан боғлиқ бўлган педагогнинг узлуксиз, ўзаро шартланган ҳаракатлари тизимидир; 3) таълим шакллари оптималлаштиришга қаратилган, техника ҳамда инсон омиллари, унинг ўзаро ҳамкорлиги асосида ўқитиш жараёни ва билимларни эгаллаш, яратиш, қўллаш ҳамда белгилашнинг тизимли методидир.

Педагогик фаолият – таълим мақсадларини амалга оширишга қаратилган ижтимоий фаолиятнинг алоҳида тури.

Фаолият – 1) онгли мақсад билан бошқариладиган кишининг ички (руҳий), ташқи (жисмоний) фаоллиги; 2) атроф-муҳитнинг кишилар томонидан мақсадга мувофиқ қайта бунёд этилиши.

Шахс – 1) кишиларнинг ижтимоий хулқи, инсонлар орасида ўзини тутишини акс эттирадиган руҳий сифатлари мажмуини билдирувчи тушунча; 2) турли-туман сифатлар тизимидаги кишининг руҳий, маънавий моҳияти; 3) ижтимоий моҳият касб этган ва ўз-ўзини англаш қобилиятига эга бўлган киши.

Ўз-ўзини баҳолаш – шахснинг ўз психологик сифатлари, хулқи, ютуқлари ва муваффақиятсизликлари, кадр-қиммати, камчиликларини баҳолай олиши

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори, Халқ сўзи, 2005 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, Халқ сўзи, 2005 йил, 15 июнь, 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, «Халқ сўзи», 2005 йил, 16-июнь, 1-бет.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида»ги Қарор, «Халқ сўзи», 2005 йил, 17 июнь, 1-бет.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасида кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, «Халқ сўзи», 2005 йил, 21-июнь, 1-бет.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. – Т.: «Ўзбекистон», 1992.
7. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: «Ўзбекистон», 1995.
8. Каримов И.А. Иқтисодий эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш – энг муҳим вазифамиз. «Халқ сўзи» газетаси, 2001 йил 15 феврал.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1999.
10. Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар тараққиёт омили. – Т.: Ўзбекистон, 1995.
11. Каримов И.А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 1997.
12. Бордавская Н.В., Реан А.А. Педагогика.-М.: «Питер», 2004.
13. Галактинов В.В. Чернова М.В. Международная практика взаимного признания документов об образования и профессиональнўх квалификаций.-М.: 2003.
14. Гуревич П.С. Психология и педагогика.-М.: «Проект», 2004.
15. Инженерная педагогика. Вўпуск 1 – М.: 2002.
16. Педагогика. Педагогические теории системў, технологии. Под.редакцией. С.А.Смирнова в качестве учебника.- М.: Академия, 2004.
17. Пронина Е.Н, Лукашевич В.В. Психология и педагогика. Учебник для студентов ВУЗов.-М.: «Элит» 2004 г.
18. Толипов Ў., Баракаев М., Шарипов Ш. Касбий педагогика. – Т.:ТДИУ, 2001.
19. Психология и педагогика. Под. ред. А.А.Радугина.-М.2003 г.
20. Педагогика В.А.Сластенин., И.Ф.Исаев., А.И.Михенко., Е.Н.Шиянов. – М.: Школьная пресса, 2004 г.

21. Хошимов К. ва бошқалар тахрири остида Педагогика тарихи – Т.: Фан, 2001.
22. Хўжаев Н., Ҳасанбоев Ж. Иқтисодий педагогика. - Т.: ТДИУ, 2002.

INTERNET манбалари

www.bilimdon.uz. -Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг веб сайти.

www.de.uz-Масофавий таълим тизимига бағишланган веб сайт.

www.plekhanov.ru.-Плеханов номидаги Россия иқтисод академиясининг веб сайти.

www.tgeu.uz.-ТДИУ веб сайти.

www.tatu.-ТАТУ веб сайти.

www.pomorsu.ru.

www. MTU-NET.ru.

www. bankreferatov.ru.

www. mgopu.ru.

www.glef.org. Джордж Лукасинг Таълимнинг фонди.

www.newhorizons.org. Таълимнинг янги уфқлари.

www.thelearningweb.net. Таълим тармоғи.

www.inetlibrary.com. Интернет-кутубхона

Фойдаланилган битирув малакавий ишлари, магистрлик ва номзодлик диссертациялари

1. Алимухаммедов А. “Иқтисодий фанларни ўқитишда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш”, БМИ.- Т.: ТДИУ, 2004.

2. Баракаев М. Жадидчиларнинг таълим-тарбияга қўшган ҳиссаси, БМИ. – Т.: ТДИУ, 2003.

3 Шамсиев Қ. «Дарсларни замонавий ташкил этишнинг шакл ва услублари». БМИ. - Т.: ТДИУ, 2005.

4. Раҳимжонов Н. Ёшлар иқтисодий тафаккурини шакллантиришда оиланинг роли. БМИ. – Т.: ТДИУ, 2005.

5. Имомалиева О. Маънавият ва ахлоқий кадрларни ривожлантириш услублари. БМИ. – Т.: ТДИУ, 2005.

6. Ахмедов Ш. «Узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг интеграциялашуви». Магистрлик диссертацияси. - Т.: ТДИУ, 2001.

7. Солиев Ҳ. «Касб-хунар коллежлари учун иқтисодчи кадрлар тайёрлаш йўллари». Магистрлик диссертацияси. - Т., ТДИУ, 2002.

8. Юсупов Х. “Таълим тизимини такомиллаштириш йўллари” магистрлик диссертацияси. – Т.: ТДИУ, 2004.

9. Яркулов М. Р. Кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш омиллари ва муаммолари. Магистрлик диссертацияси. – Т.: ТДИУ, 2004.

10. Гайиров Ф. “Талабаларда иқтисодий тафаккурни шакллантириш усуллари”, магистрлик диссертацияси. – Т.: ТДИУ, 2005.

11. Раҳимов Б «Бўлажак ўқитувчида касбий маданий муносабатларнинг шаклланиши», номзодлик диссертацияси. -Т.: ТДПУ, 2004.

12. Ражабова С. «Касб-хунар коллежи ўқитувчисининг касбий маҳоратини оширишнинг ташкилий педагогик асослари», номзодлик диссертацияси. - Т.: ТДПУ, 2004.

13. Маҳкамов М. «Бўлажак тарбиячиларнинг педагогик мулоқот маданиятини шакллантириш», номзодлик диссертацияси. - Т.: ЎзПФТИ, 2005.

14. Қосимова З.Х. «Талаба ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг педагогик асослари», номзодлик диссертацияси.- Т.: ЎзПФТИ, 2004.

ИЛОВАЛАР

«КАСБИЙ ПЕДАГОГИКА» ФАНИНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

«КАСБИЙ ПЕДАГОГИКАСИ» ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ДИДАКТИК ЎЙИНЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Педагогик технология – ўқитиш шакллари оптималлаштириш мақсадида ўқитиш ва билимларни ўзлаштириш жараёнида инсон салоҳияти ва техник ресурсларни қўллаш, уларнинг ўзаро таъсирини аниқлашга имкон берадиган тизимли методлар мажмуасидир.

Талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш ва самарадорлигини оширишга қаратилган педагогик технологиялар уларда ижтимоий нормаларга мос онгли интизомнинг вужудга келиши, билим, кўникма ва малакаларни онгли ўзлаштиришга бўлган эҳтиёжнинг ортиб бориши билан аҳамиятлидир. Бу технологиялар жумласига дидактик ўйинли, муаммоли таълим, модулли таълим, коммуникатив таълим ва ҳамкорликда ўқитиш технологиялари киради. Шулардан дидактик ўйинли технологияларга тўхталамиз.

Таълим жараёнида дидактик ўйинли технологиялар дидактик ўйинли дарс шаклида қўлланилади. Ушбу дарсларда талабаларнинг билим олиш жараёни ўйин фаолияти орқали уйғунлаштирилади. Шу сабабли талабаларнинг таълим олиш фаолияти ўйин фаолияти билан уйғунлашган дарслар дидактик ўйинли дарслар деб аталади.

Инсон ҳаётида ўйин фаолияти орқали қуйидаги вазифалар амалга оширилади:

- ўйин фаолияти орқали шахснинг ўқишга, меҳнатга бўлган қизиқиши ортади;
- ўйин давомида шахснинг мулоқотга киришиши яъни, коммуникатив – мулоқот маданиятини эгаллашга ёрдам беради;
- шахснинг ўз иқтидори, қизиқиши, билими ва ўзлигини намоён этишига имкон яратади;
- ҳаётда ва ўйин жараёнида юз берадиган турли қийинчиликларни енгишга ва мўлжалли тўғри олиш кўникмаларини таркиб топишига ёрдам беради;
- ўйин жараёнида ижтимоий нормаларга мос хулқ-атворни эгаллаш, камчиликларга барҳам бериш имконияти яратилади;
- шахснинг ижобий фазилатларини шакллантиришга замин тайёрлайди;
- инсоният учун аҳамиятли бўлган қадриятлар тизими, айниқса, ижтимоий, маънавий-маданий, миллий ва умуминсоний қадриятларни ўрганишга эътибор қаратилади;
- ўйин иштирокчиларида жамоавий мулоқот маданиятини ривожлантириш кўзда тутилади.

Дидактик ўйинли машғулотларни талабаларнинг билим олиш ва ўйин фаолиятининг уйғунлигига қараб: сюжетли-ролли ўйинлар, ижодий ўйинлар, ишбилармонлар ўйини, конференциялар, ўйин-машқларга ажратиш мумкин.

Ўқитувчи-педагог аввал талабаларни индивидуал (якка тартибдаги), сўнгра гуруҳли ўйинларга тайёрлаши ва уни ўтказиши, ўйин муваффақиятли чиққандан сўнг эса, уларни оммавий ўйинларга тайёрлаши лозим. Чунки талабалар дидактик ўйинли машғулотларда фаол иштирок этишлари учун зарурий билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишлари, бундан ташқари, гуруҳ жамоаси ўртасида ҳамкорлик, ўзаро ёрдам вужудга келиши лозим.

ДИДАКТИК ЎЙИНЛИ МАШҒУЛОТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Дидактик ўйинли машғулотлар	Мавзу мазмуни қандай бўлганда мазкур машғулотдан фойдаланилади.	Машғулотларнинг дидактик функциялари	Талабанинг фаолияти
Сюжетли-ролли	Фаннинг турли соҳаларида кўлга киритилган. ютуқларни ёритиш, фанлараро боғланишларни амалга ошириш, табиатдаги ва кундалик ҳаётдаги муаммоларни ҳал этиш имконияти бўлганда	Кундалик ҳаётдаги ижтимоий муносабатларни, табиат объектлари ва табиий ҳодисалар ўртасидаги алоқалар ва боғланишларни адабий-бадий тарзда ёритиш.	Муайян ролларни бажариш орқали билим, кўникмаларни эгаллаш.
Ижодий ўйин	Аввал ўзлаштирилган билим ва кўникмаларни ривожлантириш имконияти бўлганда	Муаммоли вазиятларни аввал ўзлаштирилган билим ва кўникмаларни ижодий қўллаш орқали ҳал этиш.	Ижодий излашниш орқали янги мавзунини ўзлаштиради.
Ишбилармонлар ўйини Аукцион	Турли объектларга тавсиф бериш, уларни таққослаш имконияти бўлганда	Жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар асосида талабаларнинг дунёқарашини кенгайтириш, касбга йўллаш.	Аукционда иштирок этиш орқали янги мавзунини ўзлаштиради.
Конференция	Фаннинг турли соҳаларига оид билимлар мужассамлашган ва кўлга киритилган ютуқларни ёритиш, фанлараро боғланишларни амалга ошириш имконияти бўлганда	Қўшимча ва маҳаллий материаллар билан таништириш, илмий, илмий-оммабоп адабиётлар билан мустақил ишлаш, ёшларни мустақил ҳаётга тайёрлаш, касбга йўллаш.	«Олимлар» мақомини олиб муайян мавзуларда излашнишлар олиб боради.
Матбуот конференцияси	Фаннинг турли соҳаларини қамраб олган, талабаларнинг аввал ўзлаштирилган билим-	Қўшимча ва маҳаллий материаллар билан таништириш, дарслик, илмий-оммабоп	«Олим» ва «Мухбирлар» мақомини олиб мавзунини

ларидан лозим бўлганда	фойдаланиш	адабиётлар мустақил ишлаш.	билан	ўзлаштиради
---------------------------	------------	-------------------------------	-------	-------------

Ўқитувчи-педагог дидактик ўйинли машғулотларни ўтказишга қизгин тайёргарлик кўриши ва уни ўтказишда қуйидаги дидактик талабларга риоя қилиши талаб этилади:

1. Дидактик ўйинли машғулотлар дастурда қайд этилган мавзуларнинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсад ҳамда вазифаларини ҳал қилишга қаратилган бўлиши;

2. Жамиятдаги ва кундалик ҳаётдаги муҳим муаммоларга бағишланиб, улар ўйин давомида ҳал қилиниши;

3. Баркамол шахсни тарбиялаш тамойилларига ва шарқона одоб-ахлоқ нормаларига мос келиши;

4. Ўйин тузилиши жиҳатидан мантиқий кетма-кетликда бўлиши;

5. Машғулотлар давомида дидактик принципларга амал қилиниши ва энг кам вақт сарфланишига эришиши керак.

Қуйида биз «Касб педагогикаси» фанини ўқитишда дидактик ўйинли машғулотлардан айримларини кўрсатиб ўтамиз.

Дидактик ўйинли машғулотлар орасида **КОНФЕРЕНЦИЯ** **МАШҒУЛОТЛАРИ** ҳам муҳим ўрин тутди.

Конференция машғулотлари талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштиришда, илмий дунёқарашини кенгайтиришда, қўшимча ва маҳаллий материаллар билан таништиришда, илмий ва илмий-оммабоп адабиётлар билан мустақил ишлаш кўникма ва малакаларини орттириш, мустақил ҳаётга онгли тайёрлашда муҳим аҳамият касб этади.

Конференция машғулотини ўтишдан аввал машғулот мавзусини, мақсад ва вазифаларини белгилаб, шу мавзуга оид қўшимча илмий, илмий-оммабоп адабиётлар кўздан кечирилади. Машғулотни ўтказишдан 1 ҳафта олдин машғулот мавзуси эълон қилиниб, унга тайёргарлик кўриш учун адабиётлар тавсия этилади. Ушбу машғулотда «Олимлар» ролини танлаш, мавзунини ҳар томонлама ёритиш, маъруза тайёрлаш талабаларнинг ихтиёрида бўлади.

Илмий конференция машғулотини қуйидагича ўтказиш тавсия этилади:

I. Ўқитувчининг кириш сўзи. Бунда ўқитувчи машғулотнинг мавзуси, мақсади ва вазифалари, тегишли ролларни бажарувчи «Олимлар» билан талабаларни таништиради.

II. Илмий маърузаларни тинглаш. «Олимлар» мавзу юзасидан тайёрлаган маърузаларини кўргазмалар қуроллар асосида баён қиладилар.

III. Маърузалар муҳокамаси. Бунда «Олимлар» ва гуруҳдаги бошқа талабалар ўртасида мавзу юзасидан баҳс-мунозара ўтказилади.

IV. Илмий конференция якуни. Ўқитувчи мавзу юзасидан энг муҳим тушунча ва ғояларни таъкидлаб, дарсни якунлайди.

V. Талабаларни баҳолаш. Машғулотда фаол иштирок этган талабалар рағбатлантирилади ва рейтинг тизимига мувофиқ баҳоланади.

VI. Уйга вазифа бериш.

VII. Машғулотни умумий якунлаш.

Қуйида «Касб таълими методлари» мавзусида ўтказиладиган илмий конференция машғулотининг лойиҳасини кўрсатамиз.

Мавзу: КАСБ ТАЪЛИМИ МЕТОДЛАРИ.

Машғулотнинг бориши:

I. Ташкилий қисм.

II. Талабаларни машғулотнинг мавзуси, мақсади ва бориши билан таништириш.

Бу машғулотни ўтишдан бир ҳафта олдин талабаларни 4та гуруҳга ажратамиз ва уларга педагогика фани соҳасида фаолият кўрсатаётган «Олимлар» мақомини берамиз.

III. Янги мавзуни ўрганиш: Талабалар гуруҳи ўз мутахассисликларига тегишли бўлган қуйидаги мавзулардан бири бўйича маъруза тайёрлайди.

1. Касб таълими методлари ва уларнинг тавсифномаси.
2. Репродуктив ва муаммоли изланиш методлари.
3. Ишлаб чиқариш жараёнида интерфаол методлар.

Ҳар бир йўналиш бўйича «Олимлар» мақомини олган талабалар ўзларига тегишли мавзу бўйича кўргазмалар куруллар асосида кўшимча материаллардан фойдаланган ҳолатда маъруза қиладилар. Маърузалар тугагач, талабалар ўртасида баҳс ва мунозара ўтказилади. Қуйида дидактик ўйин технологиясининг конференция методидан фойдаланилган машғулотнинг технологик харитаси келтирилган.

Технологик босқичлар	Ўқитувчининг фаолияти	Талабанинг фаолияти
I босқич Ташкилий қисм 5-дақиқа	Талабаларни машғулотнинг мавзуси, мақсади, бориши билан таништиради.	Машғулотнинг мавзуси, мақсади, бориши ва бажарилиши керак бўлган топшириқларни англайди.
II босқич Талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш. 5-дақиқа	Бажариладиган ўқув топшириқлари ва уларнинг дидактик мақсади билан талабаларни таништиради.	Бажариладиган ўқув топшириқлари юзасидан кўргазмалар ва дидактик мақсадни англайди.
III босқич Янги мавзуни ўрганиш. 60-дақиқа	Талабалардан «Олимлар» гуруҳларини ва уларнинг мустақил ишлаш жараёнини ташкил этади. Ўқув материални топшириқлар ёрдамида мустақил ўзлаштирилишини таъминлайди. Ҳар бир гуруҳнинг ўқув материали юзасидан тайёрлаган маърузаларини	Ўқув фаолиятини ташкил этадилар. «Олимлар» гуруҳига берилган топшириқларни бажарадилар. 1-гуруҳ 2-гуруҳ 3-гуруҳ 4-гуруҳ Ҳар бир гуруҳ ўқув материали юзасидан маърузалар тайёрлайди.

<p>IV босқич Натижани таҳлил қилиш ва яқунлаш. 10-дақиқа</p>	<p>тинглайди. Маъруза якунида талабалар билан савол-жавоб, ўқув баҳси ўтказди. Талабалар фаолиятини таҳлил қилади, уларга мустақил ва ижодий иш топшириқларни беради.</p>	<p>Талабалар билан ўтказиладиган савол-жавоб, баҳс-мунозарада фаол иштирок этади. Ўқув фаолияти ва эришилган натижани таҳлил қилади ва баҳолайди. Мустақил ва ижодий топшириқларни олади.</p>
--	--	--

IV. Машғулоти умумий яқунлаш.

V. Уйга вазифа бериш.

Дидактик ўйин технологияларидан яна бири бу – **МАТБУОТ КОНФЕРЕНЦИЯСИ** бўлиб, у гуруҳдаги барча талабаларнинг ўқув-билиш фаолияти фаол бўлиши билан характерланади. Ўқитувчи матбуот конференциясини ўтказишдан бир ҳафта олдин талабаларни икки гуруҳга бўлади. Уларнинг тахминан 30% педагог олимлар, қолганлари эса республикамизда нашр қилинаётган газета ва журналларнинг мухбирлари ролини бажарадилар. Ўқитувчи эса, шу матбуот конференциясининг ташкилотчиси бўлади.

Ўқитувчи мазкур дидактик ўйинни ташкил қилишдан аввал Республикада қайси олий ўқув юртлари, илмий-тадқиқот институтлари ушбу муҳокама қилинаётган муаммо билан шуғулланишини ва қандай газета, журналлар нашр қилинишини аниқ билиши зарур.

Маълумки, бугунги кунда республикамизда педагогика соҳаси бўйича фаолият юритаётган бир қатор олий ўқув юртлари олимлари илмий тадқиқот ишларини олиб бормоқдалар. Педагоглар тайёрланаётган олий ўқув юртларида, жумладан, ҳар бир вилоятда жойлашган университетлар ва педагогика институтларида, Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институтида, Ўрта махсус ва касб-хунар таълимини ривожлантириш ва Муаммолар институти, А.Авлоний номидаги «Ўқитувчилар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш» институти, вилоятларда жойлашган малака ошириш институтлари ҳамда Республика таълим марказида ишлаётган олимлар бевосита айнан таълим-тарбия масалалари билан шуғулланиб келишяпти.

Ўзбекистонда нашр қилинадиган газеталарга: «Маърифат», «Халқ сўзи», «Фидокор», «Туркистон», «Бекажон», «Суғдиёна», «Меридиан», «Хумо», журналлардан: «Халқ таълими», «Узлуксиз таълим», «Педагогик таълим», «Тафаккур», «Синфдош», «Ёшлик»ни олиш мумкин. Ҳар қайси газета ва журнал мухбирларининг матбуот конференциясида берадиган саволлари талабалар ёрдамида тузилади. Бу саволлар муҳокама қилинаётган муаммони ҳар томонлама қамраб олиши керак.

Шундан сўнг, ҳар қайси газета ва журнал мухбирлари ҳамда педагог олимлар роли талабаларнинг хоҳишига кўра тақсимланади. Улар берадиган жавоблар қисқа, аниқ, илмий жиҳатдан асосланган, маҳаллий материалларни қамраб олган бўлиши лозим. Жавоблар ўқитувчи томонидан кўздан кечирилиши, маълум камчиликлар бўлса, уни тўғрилаш ва тўлдириш кераклиги талабаларга айтилади.

Мавзу: «КАСБ ТАЪЛИМИ МУАССАСАЛАРИДА ТАРБИЯВИЙ ИШЛАР НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ».

I. Ташкилий қисм.

II. Талабларни машғулотнинг мавзуси, мақсади ва бориши билан таништириш.

Матбуот конференцияси машғулотида ташкилотчилик қилаётган ўқитувчининг кириш сўзи билан очилади. У кириш сўзида шундай дейди: Хурматли хонимлар ва жаноблар! Бугунги матбуот конференциямиз Муस्ताқил юртимизда ислохотлар тобора кенг қулоч ёйган, ҳаётимизнинг барча соҳаларида, жумладан, ёшлар таълим-тарбиясида ҳам кескин ўзгаришлар содир бўлаётган бир даврга тўғри келди. Республикамизнинг ижтимоий, иқтисодий камолоти ёш авлоднинг саъйи-ҳаракатларига боғлиқ эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Ўсиб келаётган ёш авлод ва уларнинг келажакда қандай касб-ҳунар эгаллашларига қараб, давлатимиз келажagini тасаввур қилса бўлади. Келажакимиз-ёшларники. Ёшлар фаолияти фаровон ҳаётимиз мезонидир. Худди шу маънода ёшларнинг таълим-тарбиясига жиддий эътибор қаратишимиз лозим. Бугунги кунда педагогика ва психология фанлари жамиятнинг ривожланиш қонун-қоидаларига таянган ҳолда тараққий этаяпти ва ана шу жараён авж палласига чиқмоқда. Хусусан, ҳуқуқий давлат барпо этиш йўлида амалга оширилаётган ишлар, миллий онг кун сайин юксалаётганлигидан далолат беради. Инсон онги тараққий этмас экан, ижтимоий ҳаёт жабҳаларида ҳеч бир ўзгариш сезилмайди. Демак, замон жадал суръатларда ўзгараётибдими, педагогика фани ҳам ана шу ўзгаришларга ҳамоҳанг бўлмоғи керак. Фаннинг методологик асосланишидаги ўзгаришларни талабалар яхши эгаллаб, янгича фикрлаш асосларини яхши эгаллашлари, бой тарихий-тарбиявий меросни ватанимиз ва хориж педагогларининг илғор тажрибаларини ўрганиб, замонавий маънавий-инсоний ва ижодий-маҳсулий сифатларни ўзларида шакллантиришлари лозим. Демак, бу ерда таклиф қилинган олимларнинг олиб бораётган ишлари билан ҳамма қизиқар экан, Сиз мухбирлар кўмагида уларнинг талаб ва истакларини қондириш мақсадида бугунги матбуот конференциясини ўтказишни лозим деб топдик. Матбуот конференциясида сизларни қизиқтирган саволларга жавоб бериш учун бу ерга педагог олимлар, газета ва журналларнинг мухбирлари иштирок этаяпти. Марҳамат, ўзларингизни қизиқтирган муаммолар бўйича саволлар беришингиз мумкин.

III. Матбуот конференциясини ўтказиш.

Матбуот конференциясида «Мухбирлар» ролини бажараётган талабалар педагог олимларларга қуйидаги саволлар билан мурожаат этишлари мумкин:

«Маърифат» газетасининг мухбири К. Мирқосимов:

Бугунги кунда талаба ёшларда маънавий-ахлоқий одатларни тарбиялаш борасида қандай ишлар амалга оширилмоқда.

Низомий номидаги ТДПУ «Умумий педагогика» кафедрасининг профессори, педагогика фанлари доктори М.Нажмиддинов:

Аввало тарбия бу – маънавий манбалар ва ҳозирги замон талаблари ва эҳтиёжларини назарда тутган ҳолда, ўқитувчининг талаба билан аниқ бир мақсадга қаратилган ўзаро амалий ва назарий мулоқотидир. Камолотга эришган, ҳар томонлама ривожланган авлодни тарбиялаш жараёни унинг доимий, мунтазам изчил ва бир тизимга кирган шаклда бўлишини тақоза этади. Бу йўлда касб таълими муассасаларида таълим жараёнини такомиллаштириш, касбий фанлар сингари ғоявий мазмуни талабаларга янги жамиятнинг ҳар бир мутахассисига зарур бўлган ижтимоий дунёқарашни шакллантирувчи тасаввурлар захирасини ҳосил қилиши лозим бўлган ижтимоий гуманитар фанларни ўқитишга янгича ёндашув асосида ахлоқ малакаларини ҳосил қилиш мумкин. Талаба ёшларда ягона педагогик жараёнда маънавий-ахлоқий одатларни тарбиялашда қуйидаги вазифалар ҳал этилиши лозим:

- шўролар ҳокимияти даврида таълим соҳасидан ўрин олган мафкуравий маҳдудликдан халос бўлиш;

- ўзбек миллий менталитети ва жаҳон цивилизацияси ютуқларига таянадиган маънавий қадриятлар тизимини мустаҳкамлаш;

- Шарқ мутафаккирлари асарларида кўтарилган комил инсон ғояси таълимотларига амал қилиш;

- Ўзбекистон Республикаси Президенти асарларида таълим-тарбия хусусан, ҳозирги замон ёшлари қандай бўлиши керак деган таълимотига нисбатан жавобларга тўла амал қилиш кабилар.

«Халқ таълими журналининг мухбири Эргашев Шухрат:

Шахсининг инсон сифатида шакллана бориши жараёнида унинг камолоти даражаси одоб, ахлоқ, маданият, маънавий элементларининг унда қанчалик мужассамланганлиги билан белгиланади. Бу категорияларнинг моҳияти устида тўхталсангиз, чунки кўпчилик ёшлар уларнинг асосий жиҳатларини очиб бера олмайдилар.

Ўзбекистон Миллий университети Педагогика кафедрасининг профессори, педагогика фанлари доктори С.Дадаев:

Биз педагогларнинг бурчи талабаларимизни яъни, бугунги куннинг ёшларини Ватанга муҳаббатли, иймонли, эътиқодли, адолатпарвар қилиб тарбиялаш, шакллантиришдан иборатдир. Бундай фазилатларни ўзида касб этган ёшларимиз, қандай вазиятда бўлмасин, ҳамма вақт ўзига тўғри йўл танлай олади. Ўзларининг чуқур билимлари ва адолатли хатти-ҳаракатларини кўникамага айлантирган бундай нуфузли талаба ёшлар мустақил жамиятимизга тамал тошини қўйгувчи фидойи инсонлар бўлиб етишишлари муқаррардир.

Инсоннинг маънавияти унинг одоби, ахлоқий, ҳуқуқий, иқтисодий, сиёсий билимлари замирида шаклланади. Мазкур билимлар ўз навбатида инсон ижобий сифатларининг камол топиб, бойиб боришига олиб келади. Шу ўринда бу категорияларнинг моҳияти устида тўхталиб ўтиш жоиздир.

Одоб – ҳар бир инсоннинг ўзи бир инсон ёки жамоа билан бўлган мулоқотида ҳамда юриш-туришида ўзини тута билишидир.

Хулқ - одобнинг ички туйиқ кўникмага айланган кўриниши.

Ахлоқ - жамиятда қабул қилинган, жамоатчилик фикри билан маъқулланган, хулқ-одоб нормалари мажмуи.

Маданият - жамиятнинг ва унда яшовчи фуқароларнинг фаолияти жараёнида тўпланган барча ижобий ютуқлар мажмуаси.

Маънавият – инсон онгини акс эттирувчи барча ижобий, рухий, интеллектуал фазилатлар мажмуаси.

«Педагогик таълим» журналининг мухбири Н.Эшмирзаев:

Касб таълими муассасаларида олиб борилаётган ишларнинг асосий моҳияти ва мазмуни нимадан иборат. Сиз фаолият олиб бораётган университетда талабаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда қандай вазифалар амалга оширилаяпти.

ТДИУ «Иқтисодий таълим педагогикаси кафедрасининг мудир, профессор М.Асадов:

Бизнинг университетимизда олиб борилаётган ишларнинг асосий моҳияти – миллий истиқлол мафқурасига асосланган, маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий, ватанпарварлик, фуқаровий, меҳнат, маданий-маиший, экологик сингари йўналишлар билан эришиладиган ғоявий аъмол ва идеалларга мос ҳолда олиб борилиши мақсадга молик масаладир. Бу муаммоларни амалга ошириш барча педагогларнинг олдида турган юксак вазифадир.

Мустақиллик шароитида талаба-ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда қатор вазифаларни ҳал этиш талаб этилади. Жумладан, ҳар бир таълим олувчининг онгида давлат мустақиллигига халқнинг олий ғоявий-ахлоқий қадрияти экани, ўз ватани билан фахрланиш, унинг хавфсизлигини таъминлаш ва республикамизнинг улуғ тарихий ўтмишига, бозор муносабатларига асосланган янги демократик жамият қуришда танлаб олган ўзига хос йўлини мустаҳкамлаш, олий маънавий-ахлоқий қадриятларни эътиқодга айлантиришдан иборат.

Ахлоқий тарбия тарбиявий ишлар комплексида етакчи ўрин тутди. Шунинг учун касб таълими муассасаларида талаба-ёшларда ахлоқий тарбияни амалга оширишда аввало ахлоқий тушунча ва ишонч ҳиссини яратишдан бошлаган маъқул. Чунки талабаларда ахлоқий тушунча эътиқодларни таркиб топтирмай туриб, ахлоқий одатларни, хатти-ҳаракат билан боғлиқ малака ва одатларни ҳосил қилиб бўлмайди. Бунда асосан талабаларга ахлоқ-одоб норма ва қоидалари мазмунига оид билимлар беришга катта аҳамият қаратилади.

«Туркистон» газетасининг мухбири Ҳ.Маҳмудов:

Тарбия жараёнида миллий удум ва одатлар хусусида газета ва журналларда кўплаб мақолалар чоп этилмоқда, ойнаи жаҳонда турли хил кўрсатувлар тайёрланмоқда. Шулар хусусида нима дея оласиз?

Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти директори, педагогика фанлари доктори, профессор Р.Ҳусанов:

Тарихнинг гувоҳлик беришича, ҳар бир халқ ва миллат ўзларининг энг ибтидоий давридан, яъни уруғчилик давридан бошлаб, ўзлигини намоён

қилишга, миллийлигини сақлаб қолишга ва уни тобора ривожлантириб боришга ҳаракат қилиб келганлар. Тарбиянинг бундай кўринишлари ва унинг ўзига хос шакллари хилма-хилдир.

Ўрта Осиё қадим-қадимдан хунармандчилиги, пазандачилиги, деҳқончилиги, илм-фани, санъати ва адабиёти, бир сўз билан айтганда маънавияти юксаклиги жиҳатидан оламга машҳурдир. Меҳнатсеварлик, ерга меҳр қўйиш, касбига ихлос, одамгарчилик, ота-онага, катталарга ҳурмат, бева-бечораларга мурувватлилик халқимизга хос одатлардир. Бу урф-одат, анъана ва маросимларда халқимизнинг қатор ноёб фазилатлари, инсонпарварлик хислатлари мужассамланган.

Одат – халқларнинг ички муносабатларини тартибга солувчи мезон ва анъаналар мажмуаси. «Одат» сўзи удум, урф, анъана ва маросим тушунчалари ўрнида қўлланилади. Инсон боласи ёшлигидан яхши ва ёмон одатларнинг қайсинисига кўникиб, ўрганиб қолган бўлса, бу одат уни бир умр тарк этмайди. Шунинг учун ҳам халқимизда «Ёшлиқда ўрганган хунар, ўзингга ўлжага қолар» каби мақоллар бор.

«Тафаккур» журналининг муҳбири Ш.Рахмонов:

Олий ўқув юртларида ўқитиш жараёни талабаларни ахлоқий мукаммаллаштириш билан боғлаб олиб борилади. Уларда онг билан хулқ бирлиги тарбияланади. Ана шу ҳақида Сизнинг фикрингиз?

ТДТУ «Педагогика-психология» кафедрасининг мудир, педагогика фанлари доктори, профессор Д.Исмоилова:

Бугунги кунда узлуксиз таълим тизимида таълим жараёни талабаларни ахлоқий мукаммаллаштириш билан боғлаб олиб борилади ҳамда уларда онг билан хулқ бирлиги тарбияланади. Шахснинг жамият ва Ватанга, меҳнатга, касб-хунарга, инсонларга ва ўз хулқига муносабатлари шаклланиб боради.

Ахлоқ-одоб инсоннинг жамиятга бўлган муносабатининг негизини ташкил этади. Шунинг учун ҳам талабаларда жамиятга бўлган ҳурматни юксалтириш, мустақиллигимизни мустаҳкамлашга, ахлоқий маданият эгаси бўлишга, ахлоқий онгни, ўзини-ўзи англаб етишга, яхши инсонларга бўлган эътиқодни ривожлантиришга олиб келади. Шунингдек, ахлоқ-одоб тарбияси миллий, маънавий, умуминсоний қадриятлар асосида амалга оширилгандагина унинг мазмуни янада бойиб боради. Чунки миллий, умуминсоний ва маънавий қадриятлар ахлоқий тарбиянинг ҳамма томонларини қамраб олади.

Ўқитувчи матбуот конференциясига яқун ясаб шундай дейди: Ҳурматли хонимлар ва жаноблар, бугунги матбуот конференциясида Сизлар касб таълими муассасаларида тарбиявий ишларни ташкил қилиш масалалари бўйича кўпгина маълумотлар олдингиз. Менинг ишончим комилки, Сизлар бу конференцияда олган маълумотларингизни ўз газета ва журналларингиз орқали кенг оммага етказасизлар деган умиддаман. Шу билан бугунги матбуот конференция ниҳоясига етди. Бу конференцияда иштирок этган «олимлар» ва «муҳбирлар»га ўз миннатдорчилигимизни билдирамыз.

IV. Талабаларни рағбатлантириш ва баҳолаш.

V. Уйга вазифа бериш.

Талабаларнинг ижодий изланиши, мантиқий фикрлашини ривожлантириш ва қўшимча билим олишга бўлган эҳтиёжларини қондиришда ижодий ўйинлар муҳим аҳамиятга эгадир.

Таълим жараёнида вужудга келтирилган муаммоли вазиятларни талабалар ўзаро ҳамкорликда аввал ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларини ижодий қўлланиш ва изланиш орқали ҳал этишга замин тайёрлайдиган дидактик ўйинлар **ИЖОДИЙ ЎЙИНЛАР** деб аталади.

Ижодий ўйинли машғулотлардан «Касб педагогика» фанини ўқитишда «Касб таълими муассасасини бошқариш» мавзусини ўрганишда фойдаланиш мумкин. Бунда талабалар тенг сонли гуруҳларга ажратилиб, уларга шартли равишда «Бошқарма бошлиғи», «Касб-хунар коллежи раҳбари», «Академик лицей директори» деб ном берилади. Бу ерда ҳар бир мутахассислар гуруҳи ижодий изланиб, келгусидаги ишларини режалаштиришга ўрганадилар. Ўқитувчи томонидан тавсия этилган топшириқларни бажариб, далил ва исботлар асосида ўз жавобларини билдирадилар.

Ижодий ўйин машғулотларида гуруҳдаги барча талабалар ҳамкорликда ишлайдилар, аввалги машғулотларда ўзлаштирган билимларини янги вазиятларда қўллайдилар. Бу эса уларда ўз билим ва иқтидорига нисбатан ишонч ҳиссини уйғотади.

Мавзу: **«КАСБ ТАЪЛИМИ МУАССАСИНИ БОШҚАРИШ».**

Машғулотнинг бориши:

I. Ташкилий қисм.

II. Талабаларни машғулотнинг мавзуси, мақсади ва бориши билан таништириш.

III. Янги мавзунини ўрганиш.

Янги мавзунини ўрганишдан олдин гуруҳдаги талабаларни тенг сонли 3та гуруҳга ажратамиз.

Биринчи гуруҳ талабалари «Ўрта махсус, касб-хунар таълими маркази бошлиғи» мақомини олиб, келгусида «Ўрта махсус касб-хунар таълими» фаолиятини режалаштиришни ўрганадилар. Шу бўйича маъруза тайёрлайдилар ва қўйидаги жадвални тўлдирадилар.

№	Тошкент шаҳрининг жўғрофий ва демографик шарт-шароитларини ва тегишли соҳадаги мутахассисларга бўлган маҳаллий эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ЎМКХТ муассасалари ташкил этиш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш.	Таълим муассасасини бошқариш бўйича кўрсатмалар	Изоҳ
1.			
2.			

3.			
4.			

Иккинчи гуруҳ талабалари «Иқтисодиёт касб-хунар коллежининг раҳбари» мақомига эга бўлиб, коллеж фаолиятини келгусида ривожлантириш мақсадида режага киргизган ишларини умумлаштириб, маъруза тайёрлайдилар ва қуйидаги жадвални тўлдирадилар.

№	Иқтисодиёт йўналиши бўйича касб-хунар коллежининг истиқбол иш режасини ишлаб чиқиш	Таълим муассасасини бошқариш бўйича кўрсатмалар	Изоҳ
1.			
2.			
3.			
4.			

Учинчи гуруҳ талабалари «Иқтисодиёт академик лицей директори» мақомига эга бўлиб, академик лицей фаолиятини келгусида режалаштиришни ўрганадилар ҳамда маъруза тайёрлайдилар ва қуйидаги жадвални тўлдирадилар.

№	Иқтисодиёт йўналиши бўйича академик лицей-нинг истиқбол иш режасини ишлаб чиқиш	Таълим муассасасини бошқариш бўйича кўрсатмалар	Изоҳ
1.			
2.			
3.			
4.			

«Раҳбарлар» келгусида бажариши мумкин бўлган ишларни режалаштирганларидан сўнг, кўргазмали қуроллар асосида маърузаларини баён қиладилар. Гуруҳлар ўртасида савол-жавоб, баҳс ва мунозара ўтказилади.

IV. Талабаларнинг ўзлаштирган билимларини назорат қилиш ва рейтинг тизими асосида баҳолаш

V. Машғулоти яқунлаш.

VI. Уйга вазифа бериш.

«Таълим муассасасини бошқариш» мавзусидаги дидактик ўйин технологиясининг ижодий ўйин методидан фойдаланилган машғулотнинг технологик харитаси

Технологик босқичлар	Ўқитувчининг фаолияти	Талабанинг фаолияти
I босқич Ташкилий қисм	Талабаларни машғулотнинг мавзуси, мақсади, бориши	Машғулотнинг мавзуси, мақсади, бориши ва

<p>5-дақиқа</p> <p>II босқич</p> <p>Талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш.</p> <p>5-дақиқа</p>	<p>билан таништиради.</p> <p>Ўқув топшириқларининг дидактик мақсади билан талабаларни таништиради.</p>	<p>бажариладиган топшириқларни англайди.</p> <p>Ўқув топшириқларининг дидактик мақсади юзасидан кўрсатмаларни англайди.</p>
<p>III босқич</p> <p>Янги мавзунини ўрганиш.</p> <p>60-дақиқа</p>	<p>Талабалардан «рахбарлар» гуруҳларини ва уларнинг мустақил ишлаш жараёнини ташкил этади.</p> <p>Ўқув дастуридан ўрин олган топшириқларни мустақил ўзлаштирилишини таъминлайди.</p> <p>«Рахбарлар» учрашуви гуруҳини ташкил этади. Ҳар бир ўқув материали юзасидан тайёрлаган маърузаларини тинглайди.</p>	<p>Ўқув фаолиятини ташкил этади. «Рахбарлар» гуруҳи берилган топшириқларни бажарадилар.</p> <p>1-гуруҳ «ЎМКХТ бошлиғи» 2-гуруҳ «Касб-хунар кол-лежи директори» 3-гуруҳ «Академик лицей директори»</p> <p>«Рахбарлар» учрашуви гуруҳида иштирок этади. Ҳар бир гуруҳ ўқув материали юзасидан маърузалар тайёрлайди.</p>
<p>IV босқич</p> <p>Эришилган натижани таҳлил қилиш ва яқунлаш.</p> <p>10-дақиқа</p>	<p>Талабалар фаолиятини таҳлил қилади, уларга мустақил ва ижодий иш топшириқларни беради.</p>	<p>Ўз ўқув фаолияти ва эришилган натижасини таҳлил қилади ва баҳолайди.</p> <p>Мустақил ва ижодий иш топшириқларини олади.</p>

Шундай қилиб, дидактик ўйинли машғулотлар орқали талабалар янги касблар билан танишадилар, эгаллаган билимларини иқтисодиётнинг қайси соҳаларида қўллаш мумкинлигини кўрсатадилар, ушбу фанга бўлган қизиқишлари ортади, кўшимча адабиётлар билан мустақил фойдаланишга, ўз ўртоғининг фикрини сабот ва чидам билан тинглашга, билимларини назорат қилишга, ўз-ўзини баҳолашга ўрганадилар.

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ, МУАММОЛАРИ ВА ЕЧИМЛАРИ

(Маъруза – 2 соат, Амалий машғулот - 2 соат)

Маърузани олиб бориш технологияси

Машғулот шакли	Муаммоли маъруза
Маъруза режаси	1. Янги педагогик технология: йўналишлари, муаммолари, ечимлари. 2. Олий таълимда янги педагогик технологияларни қўллашнинг аҳамияти. 3. «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да янги педагогик технология муаммолари.
Ўқув машғулотининг мақсади	Янги педагогик технологияларнинг муаммолари ва ечимларини топиш йўлларини ўргатиш.
Таянч тушунча ва иборалар	ўқув материални модулга бўлиш, якка тартибда ёндашиш, текшириш; дистанцион (виртуал), интернет, компьютер усуллари; суггестив; муаммоли усул (муаммони маъруза бошида, ўртасида, ёки охирида қўйиш ва талабалар билан биргаликда ечиш); касбий ўйинлар, вазиятлар, танқидий фикрни ривожлантириш усуллари (синквейн, кубик, кластер, зигзаг ва хоказо); дебатлар, дискуссиялар, суҳбатлар.
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолияти натижалари:</i>
янги педагогик технологияларнинг йўналишларини тушунтиради;	янги педагогик технологияларнинг йўналишлари бўйича тасаввурга эгалар ва тушунтириб бера оладилар;
янги педагогик технологияларнинг муаммолари ва уларни ечиш йўлларини кичик гуруҳларда муҳокама қилиш;	педагогик технологияларнинг муаммолари ва уларни ечиш йўлларини кўрсатиб бера оладилар;
олий таълим тизимида янги педагогик технологияларни қўллашни тушунтириш;	олий ўқув юртларида янги педагогик технологияларни қўллаш бўйича тушунчага эгалар;
«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да янги педагогик технологиялар муаммолари хақида фикр билдириш.	Дастурда янги педагогик технология муаммоларини мустақил равишда санаб бера оладилар.
<i>Ўқитиш усуллари</i>	Маъруза, суҳбат, тушунтириш, инструкция бериш, блиц-сўров, кичик гуруҳда ишлаш.
<i>Ўқитиш шакллари</i>	Фронтал ва жамоа иши.

<i>Ўқитиш воситалари</i>	<i>Маърузалар матни, тестлар, доска, ватман, тарқатма материаллар.</i>
<i>Ўқитиш шароити</i>	<i>Кичик гуруҳлар билан ишлаш учун жиҳозланган аудитория, доска.</i>
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	<i>Оғзаки назорат, савол-жавоб, тест.</i>

Маъруза машғулотининг технологик харитаси

Иш босқич-лари	Ўқитувчи фаолиятининг мазмуни	Талаба фаолиятининг мазмуни
1 босқич Ўқув машғулотида кириш (10 мин)	1.1. Мавзуни муаммоли вазиятни (муаммони) танлайди, мақсадни, натижани ва унинг баҳолаш мезонини тушунтиради. Муаммони ечиш учун зарур шакл ва воситаларни аниқлайди.	1.1.Маъруза матнидан ўтиладиган мавзуни ўқийдилар.
	1.2. Мавзу номи билан таништиради. Ўтиладиган мавзу муаммоли маъруза тарзида ташкил этилиши ҳақида эълон қилади. Кўзланган мақсад ва режалаштирилган натижа ҳақида тўхталади. Блиц-сўров усулида мавзу бўйича маълум бўлган тушунчаларни санаб беришни сўрайди. Блиц-сўров натижасига кўра талабаларнинг нималарда адашишлари, хато қилишлари мумкинлигининг диагностикасини амалга оширади. (1 илова)	1.2.Эшитадилар ва ёзиб оладилар.
2 босқич Асосий бўлим (60 мин)	2.1. Муаммоли вазиятни юзага келтириш учун саволлар беради.	2.1.Саволларга жавоб берадилар.
	2.2. Талабаларни маъруза машғулотида ечилиши лозим бўлган муаммога олиб киради ва уни моҳиятини тушунтиради.	2.2.Эшитадилар ва муаммонинг моҳиятини тушунган тарзда ёзиб оладилар.
	2.3. Муаммони ечиш йўлларни топишга кўмаклашади. Тушунтириб туради ва талабалар билан ҳамкорликда муаммонинг ечимини муҳокама қилади. (2 илова)	2.3.Муаммо хусусидаги фикрлари пайдо бўлади, ечимини топишга интиладилар ва натижаларни айтиш-шади.
	2.4. Талабаларни уч гуруҳга бўлади.	2.4.Гуруҳларга бўлинадилар.

	2.5. Биринчи муаммоча хусусида биринчи гуруҳга, иккинчи муаммоча хусусида иккинчи гуруҳга, учинчи муаммоча хусусида учинчи гуруҳга муаммоли саволлар беради ва ечим устида ишлашлари ҳақида тўхталади. Ечим топилган презентация қилишларини айтади ва презентацияни ташкил этиш шарт-шароитлари билан тушунтиради	2.5. Ҳар бир гуруҳ аъзолари муаммоча ечимини топишга интиладилар.
	2.6. Назорат қилади, кузатиб боради. Презентация жараёнини диққат билан кузатади.	2.6. Ҳар бир гуруҳ вакиллари презентация қиладилар. Бошқа гуруҳ аъзолари диққат билан тинглайдилар.
	2.7. Ўқув кўргазмали материаллар билан таништиради. (3 илова) Талабаларга тест топшириғини беради. (4 илова)	2.7. Танишадилар. Жавоб берадилар.
3 босқич Яқунлов- чи (10 мин)	3.1. Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу бўйича олинган билимларни қаерда ишлатиш мумкинлигини маълум қилади.	3.1. Гуруҳ аъзолари муаммоларнинг ечими ҳақида қисқача тўхталиб, яқун ясайдилар.
	3.2. Мавзу мақсадига эришишдаги талабалар фаолияти таҳлил қилинади. Кузатиш натижалари жараёнида фаол талабаларни айтиб ўтади, жараённинг камчиликлари ҳақида тўхталади.	3.2. Тинглашади, саволлар беришади.
	3.3. Натижаларини баҳолайди. Яхши иштирокчиларни рағбатлантиради.	
	3.4. Мавзу бўйича мустақил ўрганиш учун топшириқлар беради.	3.4. Мустақил ўрганиш учун топшириқлар-ни ёзиб оладилар.
	3.5. Мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш учун адабиётлар рўйхатини беради.	3.5. Ёзадилар
	3.6. Кейинги мавзу бўйича тайёрланиб келиш учун саволлар беради (таянч ибора ва тушунчалар)	3.6. Саволларга жавоб берадилар.

Билимларни жонлантириш учун саволлар:

1. Ўқув жараёнини информатизациялаштириш ва компьютерлаш ҳақида гапиринг?
2. Шахснинг ривожланиши, ўлчови, сифат ва хулқини, қобилият интеллектини баҳолаш ҳамда касбий маҳорати муаммоларига бағишланган психологик-педагогик изланишларни бажаришда нималарга эътибор қаратиш керак?
3. Таълимнинг бозор иқтисодиётига асосланган механизмини яратишда нималарга эътибор қаратиш керак?
4. Янги педагогик технологияларнинг ютуқ ва камчиликларини кўрсатинг?
5. Бугунги кунда олий таълим тизимида қандай янги талаблар кўйилмоқда?

Муаммо ва муаммочаларнинг ечими ва якуний хулоса

“Янги педагогик технологияларнинг йўналишлари, муаммолари ва ечимлари” муаммоси.

1. **Муаммоча:** Машғулотлар ўтиш жараёнида ўқитувчилар янги педагогик технологиялардан фойдаланмаслиги:

Сабаблари:	Омиллари:
<p>а) кўпчилик ўқитувчиларда ҳали ҳам педагогик технологияларга нисбатан муносабатни нотўғри шаклланганлиги;</p> <p>б) ўқитувчи таълим жараёнини юқори даражада самарали ташкил этиш учун мақсад ва вазифаларни аниқ белгилай олмаслиги;</p> <p>в) ўқув предметларини тўлиқ ўзлаштиришга эришиш учун зарурий техник воситалари, шарт-шароитларини тайёрлашга эришмаганлиги.</p>	<p>а) умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб ҳунар ва олий таълим тизимида янги педагогик технологияларга бўлган эътиборнинг пастлиги;</p> <p>б) ўқитувчилари ўзлари ўтаётган фан бўйича мақсад ва вазифаларни аниқ белгилаб олмасликлари;</p> <p>в) талабалар ўқув предметларини тўлиқ ўзлаштиришлари учун хона ва аудиториялар замонавий таълим технологиялари асосида жиҳозланиш даражасининг пастлиги.</p>

ЕЧИМ:

Мазкур муаммони ҳал этиш бевосита умумий ўрта таълим тизимидан бошланиши лозим. Чунки умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб ҳунар таълимида касбга йўналтирувчи фанлар ўқитилади. Мазкур фанларни ўқитишда илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш зарур. Олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида ўтиладиган ҳар бир фанга алоҳида эътибор бериш зарур. Талаба ва ўқитувчи фаолиятини тўғри йўлга қўйиш, ўқитувчи таълим мақсади ва мазмунини пухта билиши, таълим усуллари ва техник воситаларни яхши эгаллаган бўлиши, талабанинг қизиқиш ва интилувчанлигини тўғри йўлга қўя олиши бугунги куннинг талабидир.

2. Муаммоча: Таълим жараёнини компьютерлаштириш, ўқув-тарбия жараёнида ахборот технологиялари ва техник воситалардан фойдаланишнинг паст даражадалиги.

Сабаблари:	Омиллари:
а) таълим жараёнини ахборотлаштиришга бўлган эътиборнинг кучайиши; б) бугунги кунда фан-техниканинг ривожланиши билан инсон фаолияти чегараси ниҳоятда кенгайиб бораётганлиги; в) ахборотли технология асосида талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш имкониятининг мавжудлиги.	а) замонавий техникаларни таълимга татбиқ этиш, таълим жараёнини компьютерлаштириш даражасининг сустлиги; б) умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ва олий таълим тизимида ўқиётган ҳар бир ўқувчи-талабага кенгроқ тарзда ахборот технологияларини ўргатишнинг зарурлиги; в) яқин келажакда республикамиздаги мавжуд барча ўқув юртлари дастурли машиналар билан етарли даражада таъминлаш муаммосининг пайдо бўлиши.

ЕЧИМ:

Мазкур муаммони ҳал этиш, асосан уни келтириб чиқараётган сабаб ва омилларнинг ҳал қилишга боғлиқ бўлади. Янги педагогик технология бошқа соҳалардаги технологик жараёнлар билан узлуксиз бойиб боради ва анъанавий ўқув жараёнига, унинг самарасини оширишга таъсир кўрсатишнинг янги имкониятларини эгаллаб олади. Ўқув-тарбиявий жараённи технологиялаштириш тарихий воқелик ва жараёндир. Ахборотлаштириш бу жараёндаги инқилобий бурилиш ва унинг муҳим босқичидир. Оддий тил билан айтганда таълим тизимида ахборот технологияси – бу «ўқувчи ёки талаба-компьютер» ўртасидаги мулоқотдир. Ахборотли технология педагогик технологиянинг таркибий қисми бўлиб, у таълим жараёнида техник

воситаларнинг мукаммаллашган замонавий тури сифатида қўллана бошланди. Ахборот технологиялари инсоният тараққиётининг турли босқичларида ҳам мавжуд бўлган. Ҳозирги замон ахборотлашган жамиятининг ўзига хос хусусияти шундаки, «цивилизация тарихида биринчи марта билимларга эришиш ва ишлаб чиқаришга сарфланадиган куч энергия, хом-ашё, материаллар ва моддий истеъмол буюмларига сарфланадиган харажатлардан ортиқ бўлди, яъни ахборот технологиялари барча мавжуд технологиялар ва хусусан, янги технологиялар орасида етакчи ўрин эгалламоқда.

3. Муаммоча: Янги педагогик технологияларни танлаш ва улардан ўзига хос шароит ва муҳитдаги талабалар гуруҳида фойдаланиш шакллари ва методларини ишлаб чиқилмаганлиги:

Сабаблари:	Омиллари:
<p>а) таълими тизимида янги педагогик технологиялар асосида баҳс-мунозара дарслари, ақлий ҳужум ўйинларида кенг қўламли билим, тажриба ва мустақилликка асосланган ҳолда машғулотлар ташкил этилиши;</p> <p>б) олий таълим тизимида фаолият кўрсатаётган педагогларнинг янги педагогик технологияларни ўзлаштиришига ва мавжуд тажрибаларни оммалаштиришига шарт-шароитнинг зарурлиги;</p> <p>в) таълим тизимида кадрлар тайёрлашни янгилаш вазифаларини ва мавжуд ўқитиш усулларини янги педагогик технологиялар асосида қайта ташкил этиш, дарс ва дарсдан ташқарида ҳамда ўқув-тарбия ишлари жараёнида педагогик жараённинг натижасини лойиҳалашнинг муҳимлиги.</p>	<p>а) таълими тизимининг фаолият йўналишларига ва хусусиятларига мувофиқ равишда уларнинг фаолиятига янги педагогик технологияларни татбиқ этиш механизмини ишлаб чиқилмаганлиги;</p> <p>б) янги педагогик технологияларни олий таълим тизими ўқув-тарбия жараёнига татбиқ этиш йўлида амалга оширилган тадқиқот натижаларини яхлит ҳолда таҳлил этиб, уларни педагоглар ўртасида оммалаштирилмаганлиги;</p> <p>в) Янги педагогик технологияларни яратиш ва амалиётга жорий этишнинг паст даражадалиги, илғор ўқитувчилар, амалиётчилар томонидан ўқув-тарбия соҳасида фундаментал тадқиқотлар ўтказишнинг сустлиги, янги педагогик технологиялар лойиҳасини ишлаб чиқишни ва илмий-тажрибаларда синовдан ўтказишнинг секинлиги.</p>

ЕЧИМ:

Бу муаммони ҳал этилиши натижасида янги педагогик технологияларни таълим жараёнига киритишга ва педагоглар дарс давомида улардан унумли фойдаланишига нисбатан эътибор янада кучаяди. Янги педагогик технологиялар – таълим шакллари кулайлаштириш, натижасини кафолатлаш

ва объектив баҳолаш учун инсон салоҳияти ҳамда техник воситаларнинг ўзаро таъсирини инобатга олиб, таълим мақсадларини ойдинлаштириб, ўқитиш ва билим ўзлаштириш жараёналарида қўлланиладиган усул ва методлар мажмуидир. Мана шу метод ва усулларни ишлаб чиқиш, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим тизими жараёнида қўллаш ўқитувчиларнинг асосий вазифаларидан бирига айланиши зарур. Шундагина, мамлакатимиз таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ўқитувчилар олдида қўяётган ижтимоий буюртмани бажара олишига эришиши мумкин.

ЯКУНИЙ ЕЧИМ:

Юқорида келтирилган муаммолар бозор иқтисодиёти шароитида мамлакатимиз иқтисодий қудратининг ошиб бориши жамиятимиз ижтимоий соҳасининг марказий халқаси бўлган таълим-тарбия тизимида ҳам туб ислохотларга олиб келди. Ўқувчи-ёшлар таълим-тарбиясини такомиллаштириш, уларга берилаётган таълим мазмунини кенгроқ бойитиш ва таълим узлуксизлигини таъминлаб бериш учун янгидан-янги қонунлар ва ҳужжатлар қабул қилинмоқда, янги педагогик технологиялар яратилмоқда. Янги педагогик технология фан асослари бўйича ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятини мақсадга мувофиқ тарзда ташкил этиш ва амалга оширишни кўзда тутди. Таълим жараёнида янги педагогик технологияларни қўллаш натижасида қуйидагиларга эришилади:

1. Педагогик технологиялар моҳиятини тушуниш.
2. Педагогик технологияларни ўзлаштириш ва педагогик фаолиятда қўллашга нисбатан эҳтиёж ва қизиқишнинг юзага келиши.
3. Педагогик технологияларнинг назарий асосларини ўзлаштириш.
4. Таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияларни татбиқ этиш борасидаги кўникма ва малакага эгаллик.
5. Педагогик фаолиятнинг технологик ёндашув асосида ташкил этиш.
6. Технологик ёндашув асосида педагогик фаолиятни ташкил этиш борасида самарага эришиш.

Ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим тизими фаолиятини технологиялаштиришда умумжамоа, шунингдек, ҳар бир ўқув фани ўқитувчиларининг имкониятларидан самарали фойдалана олиш, муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун ҳар бир фан ўқитувчиси ўқув юрти манфаатларини шахсий манфаатлари билан мувофиқлаштира олиши, аynи вақтда таълим муассасалари раҳбариятининг ўқув юрти ўқитувчиларининг фаолиятлари, уларнинг мазмунига нисбатан эътиборли бўлишлари мақсадга мувофиқдир. Ўқув муассасалари раҳбарияти ҳамда жамоа ўртасидаги яқдиллик, ягона мақсад сари интилиш ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим тизими фаолиятини технологиялаштириш йўлида маълум муваффақиятларга эришишни таъминлайди.

Юқорида билдирилган фикр-мулоҳазаларга таяниб қўйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Гарчи педагогик технология назариясининг шаклланганлигига тарихан узоқ вақт бўлмаган бўлса-да, айтиш мумкин педагогика назарияси ушбу таълимот моҳиятини очиқ беришга хизмат қилувчи салмоқли манбаларга эга.

2. Педагогик технология ва унинг моҳияти борасидаги манбаларнинг аксарияти ушбу таълимот юзасидан назарий билимларни ўзлаштиришга имкон беради.

3. Педагогик технология борасидаги мавжуд манбаларда муайян ўқув юрти фаолиятини технологиялаштиришнинг илмий асослари хусусида сўз юритилмаган.

Умуман олганда, ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълим тизими фаолиятини технологиялаштиришнинг илмий-назарий ва амалий асосларининг ишлаб чиқиши мазкур ўқув юртлари фаолиятининг самарадорлигини таъминлайди.

3 илова

Кўргазмали ўқув материаллари

